

Cadernos
de **Lingua**
2005

27
núm.

REAL ACADEMIA
GALEGA



CADERNOS DE LINGUA

ANO 2005

27

**R E A L
ACADEMIA
GALEGA**

Director: Manuel González González
Coordinador: Xosé Luís Regueira
Secretaria: María do Carme Pazos Balado

Consello de redacción:

Carlos Díaz Abreira, Xermán García Cancela, Antón López Dobao,
Miguel Pérez Pereira, Modesto A. Rodríguez Neira

Comité científico:

R. Álvarez Blanco (Un. Santiago), J.A. Argente Giralt (Un. Aut. Barcelona), Takekazu Asaka (Un. Azabu), Michel Contini (Un. Stendhal de Grenoble), F. Fernández Rei (Un. Santiago), P. García Mouton (CSIC Madrid), Taina Hämäläinen (Un. Helsinki), Johannes Kabatek (Un. Freiburg), R. Lorenzo Vázquez (Un. Santiago), C. de Azevedo Maia (Un. Coimbra), David Mackenzie (Un. Corcaigh), Lorenzo Massobrio (Un. Torino), Michael Metzeltin (Un. Viena), Boris Narumov (Un. San Petersburgo), A. Santamarina Fernández (Un. Santiago), M. Santos Rego (Un. Santiago)

Colaboracións e correspondencia:

Xosé Luís Regueira Fernández
Paseo da Quinta, 23
15897 Santiago de Compostela

Subscripción e intercambio: Dirixirse a

Editorial Galaxia, S. A.
r/. Reconquista, 1 - 36201 Vigo

©, Real Academia Galega
A Coruña, 1990

Edita: Real Academia Galega
r/. Tabernas, 11 - 15001 A Coruña

I.S.S.N.: 1130-5924

Título clave: Cadernos de Lingua
Título abreviado: Cad. Ling.

Depósito Legal: C-1.642-1992

Deseño: Sinmás Comunicación Visual S.L.
Imprime: Galigraf Galicia S.L.

ÍNDICE

ARTIGOS

- X. FERRO RUIBAL, Unha sociolingüística cualitativa e terapéutica para a Galicia de hoxe 5
- A. M. LORENZO SUÁREZ, Planificación lingüística de baixa intensidade: o caso galego 37
- F. GROBA BOUZA, Descrición sociolingüística e formulación de plans de normalización locais: un caso de estudo (Ponteareas) 61
- X. LOREDO GUTIÉRREZ, A. FERNÁNDEZ SALGADO e I. SUÁREZ FERNÁNDEZ, Análise da expresión escrita en galego e castelán ao final do ensino obrigatorio. Resultados dun estudo realizado na comarca de Santiago de Compostela 109
- X.-H. COSTAS, Achegas ao léxico do galego falado no Val do Río Ellas 127
- R. MARIÑO PAZ, Forma e función do sufixo *-uel* no galego medieval 155

RECENSIONÍS

- Trilingüismo en la enseñanza. Actitudes hacia la lengua minoritaria, la mayoritaria y la extranjera*, D. LASAGABASTER (H. Casares Berg, A. Fernández Salgado, Xaquín Loredó Gutiérrez, I. Suárez Fernández) 195
- “O português são dois...” -Novas fronteiras, velhos problemas*. R. V. MATTOS E SILVA (P. Malvar) 199

UNHA SOCIOLINGÜÍSTICA CUALITATIVA E TERAPÉUTICA PARA A GALICIA DO 2006

XESÚS FERRO RUIBAL
Real Academia Galega

Pido a venia por falar de sociolingüística, sen ser eu especialista na materia senón simplemente un cidadán interesado neses problemas e armado con poucas máis ferramentas có sentido común. Os estudos sociolingüísticos existen onde hai contacto ou conflito de linguas e nese territorio un informe científico nunca é neutro nin inocuo: ten efectos favorables á lingua dominante ou á dominada; á guerra ou á paz. Por iso, para min, as estatísticas sociolingüísticas, coma os diagnósticos e prognósticos médicos, son unha parte previa e inseparable da terapia ou planificación lingüística e a este obxectivo final debe subordinarse todo o traballo sociolingüístico. Non me parece separable o traballo dos sociolingüistas do dos planificadores e psicólogos sociais. Sei que é a miña posición é teoricamente discutible pero, en calquera caso, é a que inspira este artigo e debía advertilo.

1. A nosa sociolingüística cuantitativa: realidades e algunhas carencias

1.1. Un excepcional banco de datos sociolingüísticos

En 1990 a Real Academia Galega concibiu un macroproyecto de mapa sociolingüístico: tratábase de fotografa-la situación da lingua galega en 139 cuestións lingüísticas que, ademais de se poderen cruzar entre elas, cruzaríanse con outras nove cuestións sociolóxicas. Tal volume de preguntas multiplicouse

por 38.897 entrevistas para unha poboación de 2.731.669 (é dicir, que se consultou o 1'42% da poboación). O resultado foron tres volumes que afrontaban a lingua inicial e competencia lingüística en Galicia (1994); os usos lingüísticos (1995); e as actitudes lingüísticas (1996). Dirixiu este Seminario de Sociolingüística Guillermo Rojo ata 1994 e dende 1994 dirixiuno Manuel González, os dous hoxe secretarios respectivamente da Real Academia Española e da Real Academia Galega.

Se cadra nunca antes se fixera en ningures unha fotografía sociolingüística con tanta definición. Cataluña aínda agora empeza a publicar algúns datos dos usos lingüísticos dos seus habitantes e ata agora só sabiamos algo da competencia e das actitudes. Grecia negouse mesmo a facilitar datos lingüísticos á Unión Europea ata hai moi pouco. Con razón se considera internacionalmente excepcional esta sondaxe xa coñecida como *Mapa sociolingüístico de Galicia* (MSG).

1.2. Anécdota na recepción dese banco de datos

Endemal, tamaño banco de datos non tivo a esperable explotación investigadora. O 90% dos que algunha vez citaron nos seus escritos o MSG concentráronse nunha das primeiras gráficas do primeiro volume, o 3.2., aquel que presenta a diferenza entre a lingua inicial dos máis vellos e a dos máis novos. Se a lingua inicial do 62'4% dos galegos é o galego, esa gráfica (3.2., da p. 40) matiza que o foi para o 81'8% dos maiores de 65 anos pero só para o 34'4% dos de 16-20 anos. A fractura na transmisión oral parece evidente e iso fixo que esta gráfica se reproducise centos de veces, que se reelaborase para lle dar máis dramatismo e que se volvese bandeira de debate político.

O dato é preocupante. Iso non ten volta. Pero a masiva fixación nel tivo dúas consecuencias. A primeira foi escurece-lo resto do mapa convertendo a fotografía en caricatura. Así pasaron desapercibidas moitas outras cousas, coma tal, que máis da metade dos galegos cambiamos de lingua predominante entre a infancia e os 30 anos e que a lingua só se estabiliza co emparellamento. Ou que hai en Galicia numerosísimas conversas bilin-

gües e isto significa que mesmo as minorías que nunca o falan, son, se ben se mira, falantes pasivas. Ou que moitos galegos falan o galego ocasionalmente e ocúltano ocasionalmente, o que quere dicir que o galego é unha lingua viva pero intermitentemente ocultada; e a este dato fundamental sacáronlle proveito, por certo, algunhas iniciativas galeguizadoras do mundo da xustiza ou do mundo empresarial pero non chegou a interesa-lo debate sociolingüístico.

A segunda consecuencia da fixación masiva da atención nesa única gráfica foi pensar que a esencia do problema estaba no mundo infantil e xuvenil e que a chave das noces era o ensino, que está nas mans da Administración. Non nego a importancia dese sector no presente e futuro da lingua pero non é un sector impermeable ó que acontece noutros sectores, polo que dificilmente haberá éxito nel se só nel se interviñer.

1.3. A evolución cuantitativa en once anos

O MSG é unha fotografía datada no 1992. As fotografías, se están ben fixadas e ben reveladas, gañan valor co paso do tempo porque nos permiten comprender de onde vimos e onde estamos. E permíteno dez anos despois, vinte, cen ou douscentos.

Para resalta-la definición da fotografía do MSG, quero emparellar algúns datos que eu elaborei utilizando as fontes do Censo do 2001 e maila Enquisa de Condicións de vida 2003 que facilita o Instituto Galego de Estatística¹. Os datos de competencia lingüística do MSG non son comparables cos do Censo do 2001 por ter este unha estrutura distinta (MSG inclúe a posibilidade de *moito* / *bastante* / *pouco* / *nada* mentres que o Censo do 2001 só ofrece unha resposta posible en cada caso) pero sono cos da Enquisa do IGE do 2003, que ten a mesma estrutura de resposta.

¹ <http://www.ige.xunta.es/ga/demograficas/censos/poboacion/index2001.htm>.

1.3.1. Os datos

Competencia lingüística en Galicia							
	MSG (1992)			Censo 2001	Enquisa Condicións de Vida - IGE 2003		
	Bastante - moito	Pouco	Nada		Moito	Bastante	Pouco ou nada
Enténdeno	99,6%	3,0%	0,1%	99'16%	80'95%	16,25%	2,80%
Sábeno falar	95'6%	12,1%	2,3%	91'04%	67'69%	21'70%	10'61%
Sábeno ler	46'6%	41,8%	11,6%	68'65%	57'97%	27'82%	14'20%
Sábeno escribir	27,5%	39,9%	32,6%	57'64%	28'14%	25'10%	46'76%

Competencia lingüística na Galicia urbana				
	MSG (1992)			Censo 2001
	Bastante - moito	Pouco	Nada	
Enténdeno	94,5%	5,3%	0,2%	98'57%
Sábeno falar	75'6%	20'3%	4,1%	83'08%
Sábeno ler	56'2%	34,4%	9,5%	61,65%
Sábeno escribir	31,1%	36,2%	32,7%	49,23%

Competencia lingüística dos habitantes urbanos				
Censo do 2001				
	Entende	Fala	Le	Escribe
A Coruña	97,94%	79,97%	63,44%	46,61
Ferrol	97,93%	77,86%	54,86%	40,30%
Santiago	99,19%	92,24%	74,59%	62,35%
Lugo	98,96%	90,01%	72,62%	58,81%
Ourense	99,02%	89,92%	69,34%	56,64%
Pontevedra	98,73%	69,09%	33,29%	30,04%
Vigo	98,27%	82,48%	63,41%	49,87%
	98,57%	83,08%	61,65%	49,23%

	Censo 1991				MSG 1992	Censo 2001		Enquisa de Condicións de Vida - IGE 2003	
Falan	Sempre	1.459.028	55,07%	só galego	38,7%	1.470.836	56,84%	só galego	42'62%
	ás veces	885.497	33,42%	máis galego	29,9%	783.780	30,29%	máis galego	18'38%
				máis castelán	20,8%			máis castelán	18'72%
	Nunca	162.422	6,13%	só castelán	10,6%	332.791	12,86%	só castelán	19'75%
	non consta	142.166	5,36%						
		2.649.113	99,99%			2.587.407	99,99%		

A heteroxeneidade dos datos non está só no número de respostas posibles, está tamén no universo explorado: o MSG

estudou poboación de 16 ou máis anos en 38.897 entrevistas mentres que os Censos inclúen a poboación de cinco ou máis anos e abarcan a totalidade das familias galegas. Esa é a razón de que ofrezan en tan pouco período de tempo datos relativamente dispares. MSG (1992) e Enquisa de Condicións de Vida (IGE 2003) realizáronse mediante entrevista.

1.3.2. En once anos mellorou a competencia pero o castelán avanzou un 5,23%

Esta Enquisa do IGE revela dúas cousas importantes. Primeira, que a capacidade de entende-lo galego e de falalo baixou respectivamente do 99'6% ó 97'2% e do 95'6% ó 89'3% (posiblemente pola inmigración que neste período se iniciou) mentres que a capacidade de lelo e escribilo case se duplicou, pasando respectivamente do 46'6% ó 85'7% e do 27'5% ó 53'2%.

A segunda información da enquisa do 2003 contradí a impresión que todos tiramos do MSG, que os cambios de lingua que a xente lembraba que fixera nos seus primeiros trinta anos de vida ían na dirección de aumenta-lo bilingüismo. Os datos do IGE 2003 indican o contrario: que o bilingüismo mingua, que aumentou o número de persoas que só falan galego nun 3,92% e que aumentou o número de persoas que só falan castelán nun 9,15%. En once anos este si que parece un dato significativo: en 10 anos o castelán quitoulle unha vantaxe de 5,23% ó galego.

E, se sumámo-lo uso exclusivo co uso preferente ou minoritario, poderemos obter a porcentaxe de presenza de cada lingua. Facendo isto, a presenza do galego pasou en once anos do 89'4% ó 79,72% e a do castelán do 61,63% ó 57'19%: o galego perde 9'68% e o castelán perde 4'44% e velaí outra vez o 5,23% de vantaxe que o castelán lle quitou en once anos ó galego.

Pola altura en que se moven estes datos, a situación está fóra de todo dramatismo pero obrígannos a reflexionar, maiormente, porque aínda podemos ir co bisturí ó fondo da ferida. O problema parece darse nas xeracións máis novas e dos ambientes urbanos. Os datos do Censo do 2001, que ofrece o Instituto Galego de Estatística, e que o 26.1.2005 baixei da Rede

(<http://www.ige.xunta.es/ga/home.htm>), son os que están nos seguintes cadros (sombreo as cifras inferiores ó 50%).

Competencia lingüística dos rapaces de entre 5 e 9 anos de zona urbana							
Elaboración propia con datos do Censo do 2001 do Instituto Galego de Estatística							
	A Coruña	Santiago	Ferrol	Lugo	Ourense	Pontevedra	Vigo
Entenden	92,48%	98,05%	93,30%	97,10%	97,40%	96,92%	94,25%
Sábeno falar	70,04%	87,17%	73,49%	84,38%	81,31%	73,38%	75,69%
Sábeno ler	39,62%	53,06%	43,90%	51,59%	47,28%	21,68%	47,10%
Sábeno escribir	31,95%	45,93%	37,55%	43,65%	39,30%	18,75%	40,62%

Uso do galego en rapaces de 5-9 anos de núcleos urbanos							
Elaboración propia con datos do Censo do 2001 do Instituto Galego de Estatística							
Fálano	A Coruña	Santiago	Ferrol	Lugo	Ourense	Pontevedra	Vigo
Sempre	5,14%	24,85%	3,55%	22,60%	17,39%	15,06%	6,29%
Ás veces	67,56%	63,68%	70,43%	61,45%	64,50%	59,70%	70,31%
Nunca	27,28%	11,45%	26,00%	15,94%	18,09%	25,22%	23,38%

Estes son os peores datos. Entre un 2 e un 7'5% dos rapaces urbanos, segundo as cidades, non entenden o galego. Entre un 13 e un 30% non o saben falar. Entre un 11 e un 27% non o falan nunca. Pódese falar dunha fractura xeracional? Coido que si pero é repetición doutras: a que se produciu na ditadura de Primo de Rivera, a da época de Franco e esta, a da irrupción masiva da globalización, refórzase coa aparición no noso sistema escolar de alumnos inmigrantes de 83 nacionalidades.

1.4. Insuficiente perspectiva cronolóxica: ¿clave do arco ou dente de serra?

Tendemos a considerar que o noso curto período vital é transcendente na historia. É unha inxenuidade pero é lóxica, porque é a única experiencia que temos e porque é o único período da historia no que se nos permite intervir. Pero, aínda así, e aínda que sexa unha obviedade, debemos reparar en algo que se adoita esquecer: tódolos datos estatísticos que temos da situación do galego refírense a un período de vintecinco anos (os últimos vintecinco anos) e a certas inferencias que facemos do que din os vellos verbo da súa infancia.

Ora ben, datos de vintecinco anos non permiten establecela curva completa e definitiva dunha lingua, que, por definición, é milenaria; non permiten saber se a inflexión (real e preocupante) que nós hoxe estamos a percibir é a clave dun arco, na

que a curva empeza a ir definitivamente en dirección descendente, ou se é simplemente un dente de serra, que non pode oculta-la continuidade fundamental da liña horizontal. Lémbrese que, aínda dispoñendo de datos de 100 anos, os científicos tampouco cadran unánimes en que se estea a producir un verdadeiro cambio climático.

Que di a memoria dos vellos que poida compensa-la falta de datos estatísticos dos usos lingüísticos reais dos rapaces e mozos urbanos de hai cincuenta, setenta, cen anos? Di que no mundo rural, no que a inmensa maioría deles viviu a súa infancia, o galego era a lingua da vida familiar e informal que, alí e daquela, representaba o 90% da vida dunha persoa. É certo que todo o formalizado (escola e documentación oficial ou simplemente escrita) era exclusivamente en castelán pero iso representaba no total do día unha cantidade insignificante de tempo. E qué pasaba nas cidades, daquela minoritarias? Ata onde chega a miña vivencia persoal, o castelán xa era hai sesenta anos lingua dos rapaces santiagueses. O galego estaba presente, si, pero no extrarradio e a condición de non pretender rebasa-la fronteira da informalidade e iso incidía nos usos da infancia e da mocidade: o galego era lingua de rillotes, mesmo de perdedores, pero non a de rapaces con ansia de se abriren camiño. E, dende logo, as notarías, os tribunais de xustiza, os colexios e a universidade, os actos solemnes da política, da cultura, da relixión e do espectáculo, os libros e os medios de comunicación eran impermeables á lingua galega.

Pódese comparar esa infancia coa infancia galega actual? Non sen matizacións. Porque non se pode considerar que sexa familiar e informal o 90% da vida da infancia e mocidade actual, totalmente escolarizada, usuaria compulsiva de novas tecnoloxías da comunicación e masivamente desconectada da natureza e dos seus ciclos vitais. Son dúas infancias e mocidades tan distintas que os datos lingüísticos dunha e doutra resultan dificilmente comparables. A presenza do formalizado, estandarizado e comercializado na vida dun neno ou mozo actual é enorme. Así que a memoria dos vellos aparentemente mide usos lingüís-

ticos das persoas; realmente mide a porcentaxe de formalización das horas do día.

Porque, cal sería hai cen anos o comportamento dos rapaces, hoxe vellos, se estivesen inmersos nunha sociedade urbanizada e formalizada coma a actual? Viceversa, cal sería o comportamento lingüístico dos rapaces e mozos de hoxe se estivesen inmersos nunha sociedade coma a rural de hai 80 anos? Vento que, se hai 60 anos se fixese entre os menores urbanos unha enquisa sociolingüística coma as que comentei, a situación do galego non resultaría mellor cá actual². Fáiseme difícil crer que no Santiago da miña infancia os rapaces que nunca falaban o galego se limitasen a ese 27% da Coruña actual. O propio Castelao testemuña que no seu semirrural Rianxo de fins de do século XIX tivo tres compañeiros de aula

de fala castelán [que] eran os máis adiantados, e non porque tiveran máis talento, según comprobei máis tarde, senón porque falaban a lingua do mestre (1944-1961: 110).

Un cambio drástico no uso lingüístico era previsible e inevitable, porque na segunda metade do século XX Galicia viviu unha transformación moi radical: o abandono masivo da actividade agrícola e gandeira e a migración a cidades implicou non só un masivo cambio de actividade profesional, de paisaxe, de hábitat, de horarios e ritmos senón tamén a repentina inutilidade dun inmenso caudal léxico e fraseolóxico vinculado a aquela anterior actividade, a substitución do patrimonio inmaterial que moldeaba pensamento e psicoloxía por outro que impoñen os modernos medios de comunicación, e a necesidade de utilizar un léxico que designa cousas e actividades urbanas que resultan novas e que, por parte, se realizan noutra lingua.

Se ben se mira, non cabía espera-lo mantemento da lingua da aldea, porque, na práctica, a migración do campo á cidade foi como emigrar a Arxentina ou a Cuba, a Madrid ou a Montevideo e como tal debe entenderse. Se a lingua da formalidade era

² E esta mesma impresión era a que tiñan persoas ilustres, xa falecidas, que eu tratei, coma Filgueira Valverde ou Fraguas Fraguas. Nin debemos esquecer que eximios galeguistas tiveron o galego só como lingua literaria.

o castelán e a vida se formalizou, o aumento de uso da lingua formal entra dentro das pautas de comportamento establecidas na propia aldea. O importante cambio do galego ó castelán, máis que unha deserción lingüística, é unha reafirmación do sistema diglósico que Galicia tiña establecido dende varios séculos atrás.

Ora ben, o inesperado é que nesa mesma segunda metade do século XX e basicamente na cidade³, a lingua galega fixese un brusco movemento de dirección contraria: que se convertese parcialmente en lingua da formalidade escolar, universitaria, xudicial, notarial, política, cultural, en parte tamén dos medios de comunicación e da relixión. Inesperado que aparezan en núcleos plenamente urbanos minorías de nenos que falan sempre o galego⁴, é dicir, que exerzan o monolingüismo tamén en áreas formalizadas nas que nunca en cinco séculos tal cousa se fixera. E a isto haille que suma-lo novo status xurídico da lingua en España e en Europa e a inmensa novidade de que as comunicacións por satélite e a Rede permitan por primeira vez realizar emisións en lingua galega dende calquera punto do planeta a todo o planeta, conectando os galegofalantes independentemente das distancias. Nunca tal se vira.

Aínda que os datos son preocupantes e aínda que carecemos de perspectiva histórica suficiente, non é seguro que vivamos na clave dun arco senón nun dente de serra.

2. Para unha descrición cualitativa

O caso da lingua galega, relativamente ben descrito en termos cuantitativos e sincrónicos, énos malo de describir en termos cualitativos, se cadra porque, como xa dixen, fáltanos perspectiva para vermos este noso momento na historia total da

³ Xa Castelao reparara en que tampouco foi o aldeán P. Feixoo senón o vilego P. Sarmiento quenno século XVIII reparara nas posibilidades culturais do mundo labrego e iniciara a defensa da cultura en lingua galega (CASTELAO 1944-1961: 106).

⁴ Estas minorías son tanto máis meritorias porque están sempre por baixo do 25% e representan un heroico 3, 5 e 6% respectivamente en Ferrol, na Coruña e en Vigo.

lingua. Unha sociolingüística estritamente cuantitativa é como poñerlle o termómetro a un enfermo e non busca-las causas da quentura. Coido que non só é científico o que é medible. Os datos cuantitativos non o din todo e ó estudo anteriormente comentado, pese a algunha sombra, témoslle que agradecer que abrise esta nova liña de traballo.

2.1. Que pensa do galego a mocidade do 2003? Un estudo feito no ámbito da Academia

O Seminario de Sociolingüística da Academia, dirixido por Manuel González González, puxo en pé un traballo interdisciplinar coordinado por Modesto Rodríguez Neira, que estreou en Galicia a sociolingüística cualitativa, utilizando a técnica de máscaras, as entrevistas en profundidade e os grupos de discusión (GONZÁLEZ e RODRÍGUEZ 2003)⁵ e que pretende desvelar por que razón, medrando entre rapaces e mozos a competencia en galego non medra o uso. Vexámo-las conclusións.

Falar galego con boa fonética asóciase con escasa capacidade de éxito social, mentres que falalo con fonética castelá suxire capacidade de innovación e de éxito pero escasa empatía social na mocidade. O primeiro é o grupo dos pailáns e o segundo dos nacionalistas. A valoración é máis negativa se o falante é muller. Disto dedúcese que precisamos difundir modelos de prestixio vencellados a unha fonética enxebre e tronza-la vinculación do uso do galego cunha única opción política: tarefas que encomendan ós medios de comunicación e ó ensino.

O cambio do galego ó castelán descríbese como doado e proveitoso mentres que o cambio do castelán ó galego como traumático e como voluntaria entrada nun gueto. O galego é útil para profesións de pouco prestixio, para a docencia ou a administración. Disto dedúcese que precisamos facelo máis presente en ámbitos de prestixio.

O galego é un dos trazos característicos deste currunchos de Europa pero só para os galegofalantes é esencial e compro-

⁵ Ben mirado, combina técnicas cualitativas e cuantitativas (técnica de máscaras, entrevistas en profundidade e grupos de discusión).

metedor. Disto dedúcese que cómpre elevar a categoría da lingua no concepto popular de galeguidade.

Quen opta por falar castelán diminúe o uso do galego e maila sensación de competencia e esta sensación xustifícalle a opción inicial (peixe do rabo na boca) pero para el Galicia é un modelo de tolerancia lingüística. Os que optan por falaren o galego ven Cataluña ou o País Vasco como exemplos de autoestima e como políticas lingüísticas modélicas, pero, mentres os neofalantes son pesimistas verbo do futuro da lingua, os falantes de sempre son máis optimistas. Os tres grupos constatan un aumento do prestixio social da lingua.

A conclusión final é que a mocidade [castelanfalante], a pesar do que nos fixo pensa-la terceira parte do MSG, mantén vivos os máis vellos e rancios prexuízos contra o galego.

Fago o inciso [castelanfalante] porque a prensa fixo unha xeralización que, en lei dereita, non se deduce deste traballo⁶. Supoño que non ten sentido imaxinar que a mocidade galego-falante comparta eses prexuízos.

Este libro pon sobre a mesa o grave problema de comunicación que o mundo do galeguismo mantén coa sociedade. Os avances prodúcense pero unha parte importante da sociedade non os percibe. Xa se percibe que o galego é útil para traballar na Administración ou no ensino pero aínda non se percibe que sexa útil para traballar na empresa privada⁷. E así, segue pensando que o galego é de pailáns sen futuro unha mocidade que xa estudou galego, que xa leu literatura galega, que xa recibiu algunha outra materia en galego, que leva dous decenios

⁶ O xornal Galicia hoxe ó outro día (17.6.2004) poñía na portada este titular *Os mozos cren que falar galego é de pailáns. Estudo da RAG. Vinculan o seu uso a unha cuestión política e non o ven útil*. E por se fora pouco, na páxina 50 o titular é *O galego na imaxe do 'paleto'*. Os mozos 'non perciben a utilidade de falar o seu idioma'. E La Voz de Galicia titulaba así: *Un estudo sinala que os rapaces identifican ao galego co atraso. A investigación da Academia asegura que o acento é percibido con igual prexuízo. Os mozos perciben máis negativamente o uso do idioma polas mulleres que polos homes. As cidades da costa manteñen actitudes máis negativas que as do interior*.

⁷ Aínda non é frecuente que as empresas que operan en Galicia esixan nas ofertas de traballo amplos coñecementos de galego ós seus candidatos.

vendo e oíndo o galego na Radio Galega, que se informa do mundo enteiro na TVG, que ve como en galego o Parlamento soña o seu País e como en galego o goberna a Xunta. Aparentemente nada fixeron os nosos mellores viños correndo o planeta coa etiqueta en galego, nin os seis millóns de libros da *Biblioteca 120*. Se se me permite un par de anécdotas simbólicas, direi que o coordinador deste estudo, doutor, un dos altos cargos da Universidade de Santiago, fala seguido un galego con acento ben marcado da Terra Cha; tamén chairego e cun marcado acento galego era nese momento un dos máis altos directivos do sector da televisión en España e director da CRTVG. Velaí dous triunfadores ós que, segundo esta mocidade, tócalles ser uns pailáns chamados ó fracaso social. Así que falla a percepción social no noso proceso de comunicación.

Para a técnica de máscaras utilizouse unha mostra na que os estudantes non universitarios falan só castelán nun 56'9% e nos universitarios un 57'7% (GONZÁLEZ e RODRÍGUEZ 2003: 25 e 26)⁸. A mostra escollida difire moito da media que practicamente para o mesmo ano ofrecía o censo do 2001 (100% dos galegos): nesas idades (e só nas cidades) os tales só chegaban ó 20'63 no tramo de 15 a 19 anos (máximo en Pontevedra: 31 %) e 26'54% no tramo de 20 a 24 anos (novo máximo en Pontevedra: 38%).

Porcentaxe de uso do galego pola mocidade urbana						
Censo do 2001						
Datos do Instituto Galego de Estatística						
	15-19 anos			20-24 anos		
	sempre	ás veces	Nunca	sempre	ás veces	nunca
A Coruña	7,00	68,38	24,60	8,91	59,56	31,51
Ferrol	5,60	69,27	25,12	7,24	58,01	34,73
Santiago	32,74	56,73	10,51	35,12	50,87	14,00
Lugo	26,75	57,70	15,54	28,05	52,57	19,37
Ourense	21,06	63,98	14,94	25,63	55,75	18,61
Pontevedra	20,40	47,85	31,73	24,53	36,88	38,57
Vigo	9,14	68,87	21,97	12,12	58,85	29,01
Total	122,69	432,78	144,41	141,6	372,49	185,8
Porcentaxe total	17,52	61,82	20,63	20,22	53,21	26,54

⁸ Para as entrevistas en profundidade e para os grupos de discusión xa non se tivo en conta o criterio de representatividade (GONZALEZ e RODRÍGUEZ 2003: 75 e107).

Eu mesmo pensei inicialmente que esta disparidade desvalorizaba o estudo pero posiblemente para un estudo cualitativo sexa indiferente que estes datos non representen a media e quizais os galegofalantes non teñan no experimento cualitativo outra función ca de seren detonadores para que os castelanfalantes abran o seu interior. Porque o que aquí se estuda son os prexuízos, a percepción da realidade por unha parte da sociedade. E, de feito, se este estudo se fixese antes da existencia da autonomía, con toda certeza a mesma mocidade diría que o galego non era útil nin sequera para a docencia e a Administración.

Xa non teño tan clara a lexitimidade de extrapolar de acento a lingua e de lingua a futuro económico. O que os entrevistados na técnica de máscaras queren dicir é que fulano, polo seu acento, parece da aldea ou parece un urbanita politizado e, polo tanto, pode ter algunhas dificultades para triunfar na cidade (única forma de triunfo social que parece terse en conta). Pero, insisto, aquí do que se fala é de prexuízos dunha parte da mocidade, porque os dous triunfadores que citei, os dous con acento galego ben marcado, son a proba do nove.

Eu non lle facilitaría á prensa (maioritariamente castelá) titulares que puidesen brandirse contra o proceso de normalización do galego nos despachos dos publicistas, dos directores de empresa, dos consellos de administración, mesmo nos consellos de hospital, en tódolos lugares nos que alguén timidamente animase a abrir unha porta á nosa lingua. A investigación ten que ser libre e obxectiva pero a prudencia aconsella que os médicos non fagan as discusións de diagnóstico, intervención e pronóstico diante do enfermo. A investigación sociolingüística non debe padecer censura pero debe de estar sempre en liña cun proxecto de terapia lingüística. Este traballo merecía continuar noutro que esclarecese que é o que fixemos mal para que estes prexuízos sigan vivos e no que un grupo de antropólogos, psicólogos sociais e publicistas solventes nos describisen tamén qué febras se poden tocar para que tan negativa opinión mellore.

Intentarei traduci-lo mellor deste traballo a linguaxe terapéutica. É urxente unha mellora radical da calidade fonética dos locutores da CRTVG pero tamén dos políticos en xeral. Cómpre

aumenta-la presenza do galego en ámbitos de prestixio (facultades técnicas, mundo xurídico, industria, empresa e comercio). Cómpre redefini-la oficialidade da lingua pero mantendo o clima de tolerancia. O galeguismo debe corrixi-los seus problemas de comunicación coa sociedade.

2.2. *Inexistencia dunha sociolingüística da regaleguización*

Entre nós hai máis literatura da desgaleguización que da regaleguización. Non coñezo ningunha análise universitaria de cales son os mecanismos de psicoloxía persoal e social que a Asociación de Funcionarios para a Normalización Lingüística (AFNLG), grupo moi reducido de persoas, conseguiu activar para que se incorporasen ó uso profesional do galego un conxunto de empresas relevantes de Galicia, un grupiño de maxistrados, xuíces, fiscais, ou membros relevantes do Corpo Nacional de Policía. Sabemos aínda pouco do impacto que na imaxe social da lingua debe de estar tendo o ensino doutras materias en galego, ou que de maneira sistemática ou intermitente se traten en galego asuntos científicos nos medios de comunicación; ou de que se realicen exclusivamente en galego actos formalizados do mundo político e artístico e algúns do mundo social ou deportivo. Comprendo que é difícil medi-lo efecto de entrar nun estacionamento subterráneo, ver toda a sinalética vertical ou informática en galego e marchar (mesmo sen se decatarse de que iso estaba en galego); ou de que na película *Mar adentro*, gañadora dun Oscar, os ingleses, americanos e chinos sigan a versión dobrada ás súas linguas pero que a banda sonora sexa en certos momentos en galego con subtítulos na lingua da versión que se proxecta ou que na recepción dos Premios Goya en Madrid varios premiados saúden en galego e agradezan o traballo do profesor de galego que os preparou para fala-lo galego na película. Pero que ese efecto sexa malo de medir non quere dicir que non estea aí e non empece a actuar na imaxe inconsciente da lingua. Non só o que é medible é científico.

Pero a propia sociolingüística cuantitativa podería estudar -e non estudou- a influencia do galego nas vendas das empresas que deron o paso: as Adegas Terras Gauda e Martín Códax constatan que o feito de mandaren polo mundo os seus viños etiquetados só en galego non lles causa problemas comerciais e ábrelles mercado porque a lingua é un identificador que complementa a denominación de orixe; comprobán que hai un segmento do mercado que tamén escolle porque está etiquetado en galego ou porque é produto de Galicia.

Unha sociolingüística cualitativa e interesada pola regaleguización debería ter a esta altura analizado con imparcialidade e obxectividade científica a experiencia regaleguizadora de dúas entidades moi diferentes en tamaño, organización e estilo pero non tanto en impacto social: a xa mentada AFNLG e maila Mesa pola Normalización Lingüística (MNL). As dúas acumulan unha xa longa experiencia que nos seus éxitos e nos seus fracasos, nas súas actuacións diferentes en fondo e forma, poñen á luz camiños que podemos transitar e vieiros que en Galicia están choídos. Esas dúas importantes experiencias, polo menos elas, esperan análise científica e positiva que probablemente describiría cal debe se-lo comportamento ideal dos axentes normalizadores ou, se se quere, das organizacións galeguistas, para agora e aquí acadalo obxectivo de facer desexable a lingua galega. Non reaccionan as mesmas febras cando se apela á identidade en Galicia, en Israel, en Toledo, en Bagdad, no País Vasco, en Berlín, en Montreal ou en Cataluña. A galeguización pódese planificar como batalla contra un inimigo ou como captación case comercial. Posiblemente o que allures funcionaría, aquí non e viceversa.

Cando un repara en que os emigrantes galegos conservan a lingua e que, en moitos casos, os fillos nacen no estranxeiro co galego como lingua materna e que o sentimento de vinculación afectiva con Galicia (mesmo xa sen lingua) aínda o manteñen os netos, descobre que a galeguidade é unha realidade latente pero estendida por todo o planeta que non teñen outras colectividades emigrantes e que, no noso caso, pode ser cousa de cincuenta millóns de persoas. Esta realidade latente, que os empresarios

do Foro Enrique Peinador están empezando a estudar como factor de mercado, é unha nova oportunidade para a lingua galega nun mundo globalizado e, en parte, xa a están aproveitando a CRTVG e maila TVE.

2.3. Importancia de realidades minoritarias: os falantes pasivos

No bilingüismo de Galicia quen fala a outra lingua non é, aínda, unha numerosa poboación inmigrante senón basicamente o poder económico, mediático, relixioso, sanitario. A vella distribución diglósica está rota pero non vencida. Unha visión superficial indica que o noso é un caso de diglosia convencional; pero o esquema presenta tantas fisuras que non é así.

De entrada os que falamos sempre galego, en xeral, tamén sabemos falar, mellor ou peor, o castelán e isto sitúanos nun bilingüismo honroso e nun monolingüismo voluntario, que fai que non nos sexa de aplicación unha importante parte da doutrina existente. Non é a lingua estatal unha lingua distante e totalmente opaca; non hai, a pesar do dito antes, unha barreira física (campo / cidade) que sinala claramente os límites da lingua galega; non hai unha coincidencia entre uso da lingua e opción política⁹; as nosas propias cidades non son estritamente urbanas e o noso rural tampouco é xa prototipicamente rural: polas comunicacións, polo fluxo de información, pola inserción nunha economía globalizada (xa non son as feiras as reguladoras do mercado) e por existiren explotacións gandeiras gobernadas xa pola informática.

Nas cidades é aínda menos doada a descrición, porque nos seus santuarios laicos máis característicos o galego hoxe pode aparecer, máis ou menos inesperadamente: no despacho do notario, no tribunal da Audiencia, no departamento universitario, na relación comercial duns grandes almacéns, no departamento de programación dunha factoría e, dende logo, na documentación administrativa, na publicidade comercial e electo-

⁹ Razóns técnicas impediron que no MSG se cruzasen eses datos que, polo que sei, sosteñen a miña afirmación.

ral, no consello médico dun gran hospital, no Diario Oficial, na radio e na televisión e, en menor medida, no púlpito ou nas páxinas da prensa escrita en castelán. E, mesmo se for unha aparición minoritaria, tinguida algunhas veces de militancia persoal, hoxe no mundo urbano é imposible asegurar que nunha reunión técnica, por requintada que sexa, non vaia aparecer un interlocutor, ou varios, que se expresen en galego e, por parte, cada día máis, e isto é o importante, considérase politicamente incorrecto que algún dos interlocutores intente impedilo. A posibilidade de aparición do galego en calquera contexto urbano no 2006 xa é algo predicible e isto, obviamente, impide falar con propiedade do galego como unha lingua en decadencia.

Máis aínda, se máis do 50% di que fala sempre o galego, o resto inevitablemente son falantes pasivos: é dicir, para se relacionar en Galicia é inevitable estar en condicións de seguir unha conversa en galego. Isto explica que o galego se estea instalando, con vitorias parciais e derrotas momentáneas, nas estruturas da vida urbana. Isto é o que unha visión estritamente cuantitativa ten dificultades para medir e valorar.

Quero poñer tres exemplos. Un ofrécenlo o psiquiatra cordobés Castilla del Pino que conta nas súas memorias que estivo nos seus primeiros tempos en Ferrol e reconece que, sendo a fala algo esencial na súa profesión, decidiu marchar porque el non entendía os pacientes. Esa opción é inusual, porque a maior parte dos que chegan a Galicia reacciona aceptando unha lenta e natural inmersión lingüística. Son seguramente esa minoría que di que non o fala nunca.

O segundo ofréceo o aludido estudo cualitativo de González e Rodríguez (2003:107) cando constata que nos grupos de discusión

detectouse que a lingua do moderador condicionaba a dos informantes, de xeito que os castelanfalantes con mellores competencias orais en galego cambiaban ó galego e adoptaban o discurso dos galegofalantes (2003:17).

O terceiro exemplo ofreceuno na Estrada o 20.11.2004 a empresa San Luís, un gran distribuidor de informática, imaxe e

electrodomésticos. Ó recolle-lo Premio San Martiño afirmou que, a pesar dos consellos de publicistas, eles sempre traballaron comercialmente en galego e que lles foi sempre economicamente ben, ata o punto de poderen afirmar que a lingua galega non só non era problema ningún na actividade comercial senón que mesmo axudaba a abrir certas portas.

Isto demostra que no mundo urbano a presenza do galego pode ser minoritaria (xa ou aínda?) pero a aparición do galego é predicible e ordinariamente non conflitiva: é dicir o galego non ten eiva sociolingüística ningunha que lle impida ter futuro.

En Euskadi, na Bretaña ou en Irlanda non hai este colchón de falantes pasivos e isto limita as posibilidades circulatorias das respectivas linguas, coma tal, no eido comercial. A existencia de falantes pasivos é indicio de convivencia pacífica e tamén elemento imprescindible para facer viables iniciativas de promoción da lingua; é dicir, é un recurso normalizador. Veláí un exemplo de que as realidades minoritarias son importantes e poden ser decisivas na evolución dunha lingua.

2.4. Circularidade e multisectorialidade do problema lingüístico

Eu son da idea de que o problema do galego non obedece a unha única causa nin ten remedio actuando só nun sector. Se os pais, mesmo os galegofalantes, crían os fillos en castelán, é normal que eses fillos sexan castelanfalantes; se isto é así, o castelán será a lingua predominante no recreo dos colexios e, de rebote, nas aulas. E, se é a lingua predominante nas aulas, incluídas as universitarias, o normal é que os avogados, médicos, enxeñeiros, xuíces, notarios, xestores falen o castelán no exercicio da súa profesión. Todo isto explica, aínda que non xustifique, que o castelán sexa a lingua da liturxia. E, sendo a lingua de avogados, médicos, enxeñeiros e xuíces, de notarías, xestorías e altares, explícase que o sexa tamén dos empresarios, da publicidade e dos medios de comunicación. E estes son os que fan que os pais galegofalantes críen os seus fillos en castelán porque queren para eles o mellor. E así se pecha o círculo. A causa é

multisectorial e uns sectores alimentan os outros de maneira circular.

Esta circularidade é outro trazo esencial da nosa situación e aventurámo-lo resultado do propio traballo se a esquecemos ou se pensamos que se pode ser eficaz actuando nun sector sen coida-la imaxe que esa acción pode dar da lingua no resto da sociedade.

2.5. A resistencia pasiva dos funcionarios

Hai unha enorme distancia entre o que o cidadán entende por Xunta de Galicia e o que entenden boa parte dos funcionarios ou contratados que nela traballan. Para estes a Xunta de Galicia son só os altos cargos que forman o Goberno galego. Para o cidadán común a Xunta chega a onde chega o funcionario de máis baixo nivel do escalafón. Xunta, para o cidadán común, é calquera funcionario ou calquera contratado que cobra do diñeiro público autonómico. Esta observación pasa desapercibida en boa parte do debate (e polémica) sociolingüística galega e pasa desapercibida, a pesar de que boa parte dos estudos sociolingüísticos están feitos por investigadores que, dun xeito ou doutro, son tamén funcionarios.

A Administración é o sector no que o galego está máis introducido. Mesmo así, dá máis na vista a distribución que fan do uso do galego altos cargos da Xunta de Galicia cá pasiva resistencia dunha parte do funcionariado a introduci-lo uso do galego. Falando do ensino, sector no que o debate é intenso, é certo que moitos pais galegofalantes entregan ós centros escolares fillos xa monolingües casteláns e que, polo menos nos primeiros anos, mesmo fixeron un labor xordo contra a introdución do galego no ensino. Pero non levo lido nada serio sobre cómo vencer, sen empeora-las cousas, a resistencia dos funcionarios á introdución do galego, maiormente a pasaren eles a ensinar en galego.

Contarei un caso. Sendo Regueiro Tenreiro Director Xeral de Política Lingüística, ofreceulles excepcionalmente ós profesores dun Instituto, do que agora non vén ó caso o nome, un curso

moi especial. Tendo en conta que o problema do galego non é de cabeza senón de corazón, non é de coñecemento senón de afecto e sabendo que case tódolos profesores estaban xa provistos do certificado de perfeccionamento en lingua galega pero que case ninguén ensinaba en galego, o tal curso non ía consistir precisamente en máis clases de gramática, senón en entrevistas con grandes empresarios, maxistrados, fiscais ou catedráticos de universidade que lles contarían a súa experiencia persoal de pasaren a traballar profesionalmente en galego coa idea de desinhibilos e animalos a faceren outro tanto; despois habería unhas clases de terminoloxía específica da propia materia e mesmo prácticas a porta pechada de dar clase da propia materia en galego. É importante o detalle de que estas clases se ían dar durante o horario lectivo, tirándolles horas de clase ós asistentes. Iso si, en rematando o curso, os que asistisen terían que empezar a ensinar en galego. Ben, pois non se apuntou ningún profesor a semellante experiencia. Datos coma este refrescan a memoria da desidia con que moitos funcionarios recibiron a chegada do galego.

Unha sociolingüística cualitativa, que fose máis aló da simple reclamación de responsabilidades (porque non lle compete), que furgase nas motivacións desa resistencia pasiva e que encontrase mecanismos de psicoloxía social activables para unha incorporación ó uso do galego, probablemente levaría unha información moi valiosa para extrapolar a outros sectores, porque, non o esquezamos, os funcionarios resistentes son cidadáns e o que a eles lle pasa tamén lles pasa a cidadáns doutros sectores.

Podíamos pensar que, como di o refrán, *Lei que non asenta no costume ten asento de fume*, é dicir que, cando os débiles conseguen unha lei que os protexa, teñen moitas dificultades para facer que se cumpra; que a Lei de Normalización Lingüística de 1983 é unha desas leis que veñen modificar costumes e que protexen o débil e, en consecuencia, non lles chega con estaren no Diario Oficial: esixen moita vontade política na Administración ou moita mobilización no pobo. Pero tamén é probable que

haxa algo máis, que algo se fixo ou está facendo mal. E nesa escuridade é onde precisamos que se faga a luz.

2.6 *Análise da desconfianza e do derrotismo*

Outro tema de importancia cualitativa que aínda ninguén abordou é o fenómeno da desconfianza e do derrotismo galego como factores no proceso de normalización. Os galegos temos importantes virtudes pero entre os nosos defectos están a desconfianza e o derrotismo¹⁰. García Sabell dicía que debiamos borrar do dicionario as fórmulas *¡Por algo o fai!* e *Total ¿pra que?* porque levan matado moitas brillantes iniciativas na nosa historia. O derrotismo vén condicionando toda a nosa sociolingüística, e mesmo leva impedido que a normalización sexa un proxecto común e ilusionante ó convertela en campo de mil batallías tan miserables como esterilizantes. Lévasse entre nós un certo regusto na ferida¹¹ que xa non sei se é masoquismo ou, como din os italianos, *Piove? Porco Governo*. É obvio que un Goberno, con responsabilidades na planificación lingüística, debe ser examinado e, eventualmente, criticado; pero a desconfianza e o derrotismo tamén deben ser avaliados, porque, se a sociedade é a clientela posible e necesaria de toda acción galeguista, a esa sociedade nunca lle debería chega-la idea de que a lingua é asunto de loita política (e, polo tanto, cousa de bandos) senón ferramenta multifuncional, instrumento dos afectos e elemento de identidade colectiva (e, polo tanto, cousa de todos). Ende non, nós mesmos poñémola fóra do alcance da acción galeguizadora.

Precisamos que alguén describa os mecanismos de psicoloxía social galega, porque eles son os que sosteñen a actual si-

¹⁰ Nos primeiros momentos de elaboración do PXNL era moi frecuente recoller expresións coloquiais coma *estamos afogados, isto váisenos das mans, todo o que facemos é botar foguetes que só nos alegran un día*, das que pouco faltaba para escorregar ata o *¡non hai nada que facer!*

¹¹ Cando lles chega algunha referencia positiva da lingua, instintivamente buscan o fallo, o lado negativo, convencidos de que ten que ser mentira. Curiosamente envexan a autoestima dos cataláns e están dispostos a crer que alí todo é gloria e felicidade. E eu preguntome qué gañamos con tanta numeroloxía necrolóxica e lacrimóxena.

tuación da lingua e son tamén os que poden desencadeala súa mellora. De non abrirse a nosa sociolingüística a esta nova perspectiva, Galicia e o galego van precisar máis o traballo dos psicólogos sociais có traballo dos sociolingüistas.

3. Sociolingüística terapéutica: aquí xógase o futuro

Como dixen na advertencia inicial, coido que a sociolingüística terapéutica é o final imprescindible do estudo sociolingüístico para que este se poida chamar verdadeira ciencia e non simple enredo con números ou conceptos. Describir feitos, medir datos debe ter como obxectivo primeiro deseñar un proceso social que mellore os datos negativos e, como obxectivo final, dar desencadeado ese proceso social. Mentres os expertos sociolingüistas, en colaboración cos psicólogos sociais, non ideen o cambio social que modifique as estatísticas negativas, serán mecánicos que reciben no taller un coche avariado, fan o diagnóstico correcto pero non substitúen as pezas defectuosas ou non axustan as desaxustadas de xeito que o cliente retira o coche mal amañado ou sen amañar. E, se o coche sae do taller e segue fallando, a reparación está mal feita. Do mesmo xeito, a análise do conflito de linguas non remata mentres non se lle pon remedio.

A sociolingüística terapéutica esixe accións políticas (e, polo tanto, pactos políticos) pero a política de partido, mesmo a dun goberno con maioría absoluta, é aínda insuficiente para unha terapia total. Aínda que a raíz dos males sociolingüísticos sexa case sempre política, a política non os remedia de seu, do mesmo xeito que un meniño pode escachar un prato pero despois non o dá recomposto ou do mesmo xeito que un violador arrepentido é incapaz de devolverlle á muller violada a serenidade e despreocupación con que antes vivía. Precísanse accións coordinadas, man con man, de grupos e entidades moi afastados da política pero ós que a política converteu en axentes inertes e non sempre conscientes da represión lingüística: clubs de fútbol, entidades asociativas, económicas, de lecer e diversión, relixiosas etc. E para que esta colaboración e sinerxía se desenca-

dee, a política ten que se-lo motor invisible, porque a política divide os cidadáns, mentres que a recuperación social dunha lingua ten que ser un movemento que suscite unanimidade social. Esta discreción forma parte da penitencia que a política debe cumprir para purga-lo pecado que ela provocou.

Para que a sociedade se deixe levar dunha marea nova hai que activar mecanismos de psicoloxía social válidos para cidadáns de ideoloxías políticas contrarias e mesmo de clases sociais diferentes. Só cando estea en marcha ese proceso social poderemos falar de que aquí se está a facer sociolingüística en serio.

Gardo a debida atención ás opinións alleas pero eu son da idea de que o futuro do galego non se xoga só na escola porque non é a escola a que decide en exclusiva nin principalmente o status da lingua, nin a opinión colectiva. Non é a escola a que dá unha lingua íntima e segura. A escola analiza e actúa directamente, si, pero o normal é que a escola reproduza os valores existentes (como moi ben demostrou Ivan Illich) (ILLICH: 1975) e estes valores manipúlanos menos visiblemente pero máis eficazmente outros sectores: a economía, a sanidade, os medios de comunicación, as industrias culturais, as estruturas do lecer, o deporte, os movementos asociativos, a relixión. Sen a intervención destes, a escola é incapaz. Aí é onde eu vexo o problema.

O sistema educativo galego deunos moito, abofé (e non hai máis que compara-la capacidade de ler e escribir de novos e vellos: os que mellor o falan son os que peor o escriben e viceversa) pero non deu de si todo o que esperabamos (predomina a competencia escrita), faltoulle fe na necesidade e interese de introducir-lo galego e tamén tarda unha autocrítica de parte a parte. Ninguén mediu aínda o resultado do impune incumprimento dos mínimos establecidos, dese estremecedor 1% de garderías con presenza de galego, ou da guerra ortográfica que mareou inmisericordemente varias xeracións de alumnos. A escola non deu feito do galego a lingua dos afectos e todo iso explica o que acontece nos ambientes xuvenís. Claro que a escola fabrica futuro. Pero para que a escola fabrique un futuro diferente, cómpre actuar na simbología e valores da sociedade. Non hai cambio posible na escola, se non cambian os valores e rutinas

dos ensinantes e iso non o cambia un decreto¹². O da mocidade vai polo mesmo camiño: é certo que ninguén é neno nin mozo para toda a vida, que a adolescencia e a mocidade son períodos de tenteo e busca dunha personalidade que se estabiliza cando se estabiliza a vida en parella, pero a escola non chega a dentro.

O que parece certo é que hai que poñer-lo acento na familia, a única que pode dar unha lingua emocional e segura, porque a escola non dá ningunha das dúas cousas, aínda que a familia e os valores que ela representa estean en crise (certos programas de TV e os novos horarios da mocidade son un claro síntoma).

A circularidade e multisectorialidade do noso problema lingüístico esixe unha planificación multisectorial.

4. Hai esperanza en vista? O Plan de Normalización do 2004 e o novo talante español

Adoitan apoñerme algunhas persoas un optimismo inxenuo verbo do futuro da lingua. Váleme o que dicía Einstein: quero máis ser optimista e estar trabucado ca ser pesimista e ter razón. Para chorar sempre ha de haber tempo. Prefiro os proxectos ás escusas e guíame o refrán que di *Fágase o ben e fágao Xan ou Miguel*. Para min o único importante é como imos modifica-lo futuro, cómo imos conserva-los datos bos e cómo imos mellora-los malos. Temos nas nosas mans o futuro? Coido que si.

4.1. A xestión colectiva do PXNL e a unanimidade parlamentaria

Respondendo a unha necesidade e tamén a unha demanda, o anterior goberno galego puxo en marcha a elaboración dun Plan Xeral de Normalización Lingüística: *xeral* precisamente porque na Comisión Técnica á que lle encomendaron a elabora-

¹² Iso sen contar con que, quizais por primeira vez na historia, o profesorado está desmoralizado (e nalgúns casos amedrentado).

ción eramos moi conscientes da circularidade do problema e da necesidade dunha elaboración aberta e participativa. Superadas as primeiras desconfianzas, conseguiuuse elaborar entre moita xente, persoas moi dispares profesionalmente e mesmo politicamente antagónicas, un Plan para a nosa lingua. Un Plan para uns dez anos no que estiveron representados os tres partidos parlamentarios.

Coido de xustiza salientar que quen daquela tiña nas mans o Goberno de Galicia non aprobou directamente o Plan, como no seu día fixeran os Gobernos de Cataluña e de Euskadi, senón que o someteu a debate do Parlamento e alí, tras algunhas importantes matizacións, aprobouse por unanimidade o 21.9.2004. E dende a oposición socialista díxose mesmo que non era, dende ese momento, o Plan aquel Goberno Galego senón un Plan de calquera futuro Goberno de Galicia.

O Plan móvese por esa rúa estreita, moi estreita, que decorre entre a nosa Lei de Normalización Lingüística de 1983 e o concepto extremadamente restritivo da cooficialidade que impuxo o Tribunal Constitucional. Pero o caso é que Galicia ten un proxecto de futuro para a súa lingua. Non é o mellor Plan imaxinable. A súa elaboración non foi inmellorable, porque os milagres fanse no Corpiño, na Amil e nas campañas electorais. Pero, en tanto non mellore o status constitucional da lingua, esta é a mellor posibilidade: tratar de facer emerxe-la lingua ocultada na Administración (Autonómica, Local, de Xustiza, Periférica do Estado, Notarías e servizos), na Educación, familia e mocidade, na Sanidade (Pública e Privada, Farmacia, Veterinaria), na Economía (Industria, Comercio, Cooperativismo, Banca, Traballo), nos Medios de Comunicación e industrias culturais, na Sociedade (Crenzas relixiosas, Servizos sociais, Inmigración, Asociacionismo, Deporte, Lecer e tempo libre) e na proxección exterior da lingua (Relacións co exterior, con outros territorios, Emigración). Transversalmente hai medidas previstas para os Dereitos Lingüísticos, as Novas tecnoloxías da fala, e a Terminoloxía. O Plan ten unha aceptable diagnose, terapias eficaces e abondo consenso. Ten mesmo un núcleo de persoas solventes non dependentes da Administración para axudar a executalo. Eu teño esperanza

de que este Plan non sexa unha frustración e que funcione o control parlamentario. Esixiría a tódolos políticos sinceridade, sentidiño e cordialidade.

4.2. Catro condicións para o éxito do PXNL

A unanimidade só é doada en cousas intrascendentes, en iniciativas politicamente correctas que é forzoso apoiar (aínda que non todos pensen seriamente cumprilas) ou cando quen é a raíz do problema dá pasos positivos e inesperados, provocando así a xenerosidade dos adversarios. Non quita que alguén pense que a aprobación unánime do PXNL se puido iniciar por algún deses tres motivos; pero, aínda que puido haber unha participación máis extensa e intensa, o certo é que o PXNL chegou a ser unha esperanza compartida por toda a clase política e por tódolos sectores interesados na promoción da lingua galega.

É difícil cerrar un pacto. Pero non é menos difícil xestionalo. Conseguído que a Política Lingüística radique nunha Secretaría Xeral con capacidade de coordinar accións transversais, aínda quedan, para a miña idea, catro condicións para que este PXNL se converta nunha realidade.

A primeira, que quen xestione o PXNL estea provisto de suficiente carburante. Aínda que case a metade das medidas do PXNL (e algunhas de gran transcendencia coma a *Oferta positiva*) son medidas que non teñen máis custo económico cós de ordinaria xestión, o PXNL precisa recursos económicos e humanos superiores ós que tiña a anterior Dirección Xeral, porque tamén asume tarefas novas. E tan importante coma iso é que o Goberno enteiro dispoña de suficiente carburante de convicción e entusiasmo para crear un novo clima lingüístico, para que a sociedade civil empece a respira-lo galego doutro xeito, como parte inescusable da modernidade e como parte da diferenza, iso que agora se di que é tan comercial.

A segunda, que o pacto pola lingua, limitado de momento ó mundo da cultura e da política, chegue á sociedade civil. É importante que o Presidente da Xunta de Galicia sente nunha mesa dúas ducias de persoas relevantes por representaren as

entidades máis importantes de Galicia no eido social, económico, cultural e relixioso. Por cortesía non direi nomes, que están na cabeza do lector. Chegaría con que recoñecesen a existencia da identidade galega como factor comercial internacional e que recoñecesen a lingua galega como un dos elementos distintivos desa identidade. E que dixesen: *o galego está aí, coma o mar, qué imos facer con el? secalo ou aproveitalo?* Como desecalo é moi custoso (sería interesante que un economista solvente avaliasse os custos reais de acabar co galego), o máis sensato é tirarlle o máximo proveito (sería interesante que un economista solvente avaliasse os beneficios reais, maiormente os beneficios indirectos, de devolverlle ó galego a condición de lingua propia de Galicia e aumenta-la autoestima da poboación). E que, chegados a esta conclusión, puxesen sobre a mesa ata onde están dispostos a ir cada un deles, cada unha das entidades que representan, sen perderen eficacia social, económica e cultural. E como símbolo dun novo clima aceptasen empezar por introduciren a *Oferta positiva* na práctica profesional das súas entidades.

A terceira, que se redefina o concepto de oficialidade do galego, superando a actual asimetría co castelán, de xeito que a igualdade de linguas empece a ser real nas aulas, nas pantallas, nos mercados, nos lugares de ocio. Para iso o novo Estatuto de Autonomía é o momento axeitado. Pero esa redefinición hai que dala feito tamén no corazón de tódolos cidadáns de Galicia, e aquí non só é imprescindible o traballo da psicoloxía social senón unha revisión dos tópicos nacionalistas sobre o bilingüismo¹³. Se o seny catalán non se está facendo comprender e iso dá

¹³ Este é un tema tabú en Galicia, a pesar de que ninguén entre nós soña limpezas étnicas ó estilo de Letonia nin, moito menos, ó estilo iugoslavo. Todos admitimos que a nosa sociedade ten un baixo nivel de coñecemento de idiomas estranxeiros e que, aínda que niso estamos mellorando, seguimos por baixo do desexable. Todos admitimos tamén que o dominio do castelán é unha inmensa oportunidade para os galegos; pero a lexítima e necesaria defensa e promoción do galego utiliza, por veces, formas que ocultan esa convicción e que parecen querer nega-la evidencia, dificultando así un o diálogo entre os dous sectores lingüísticos da sociedade galega. Ningún normalizador do galego debería esquecer nunca que o principal destinatario de tódalas súas mensaxes e accións é precisamente a poboación galega castelanfalante. Se a súa mensaxe non chega,

pretexto a boicots comerciais graves, o sentidiño galego debe ser máis vivo, porque é precisamente na empresa (dende a comunicación á alimentación e dende a locomoción á moda) onde está o pan da maioría, onde, consecuentemente, están os valores simbólicos que moven esta sociedade e onde, se ben se mira, están os primeiros destinatarios deste proxecto que chamamos PXNL. Verbo disto non debería haber dúbida ningunha.

A cuarta, que o mundo da cultura mellore a súa comunicación coa sociedade. Este sector, que deu feito un complicado pacto normativo, asine tamén un pacto para non deixar espazo ó derrotismo endémico, que mendei en 2.6, para non considerar un acto de patriotismo a emisión constante de mensaxes negativas sobre a lingua (ou sobre outros promotores da lingua) e de vence-la tentación adolescente a presentarse como o único grupo que dá pasos decisivos. Hai persoas e entidades que traballan polo galego e que camiñan entre os conxéneres levando ó lombo o estigma dunha indignidade orixinal que ninguén sabe en qué se xustifica. Por pequenas que sexan, tódalas pezas dun motor son imprescindibles para que funcione; e un motor aínda precisa a perfecta coordinación con moitos outros elementos para converterse en vehículo capaz de transportar persoas e mercadorías. No traballo da lingua todos somos necesarios, porque todos sabemos facer algo que os outros non saben. Todos facemos algo que os outros non fan. pero, sobre todo, debe terse en conta que para a sociedade tódolos que militamos na promoción da lingua (do ensino ó teatro, da literatura á empresa, da televisión á sanidade e da radio á relixión) todos somos un mesmo grupo; para ela as nosas diferenzas de estilo e de ideoloxía son irrelevantes; e esa sociedade, que é o noso primeiro e principal cliente, debe ver que a nosa mensaxe é fiable, atractiva e coherente. Se a nosa lingua é factor de confrontación e non de cohesión social si que dificilmente terá futuro.

perde o tempo. Falar só para os convencidos é necesario pero é ben pouca cousa nun proceso de normalización.

4.3. Está permitido soñar moitas primaveras para o galego?

Ninguén pode dicir que Galicia non pode soñalas, cando científicos galegos triúnfan nos mellores foros internacionais como expertos en física de partículas, semicondutores, ADN, óptica, teoloxía, lingüística computacional; cando na xestión interna Galicia ten audacia arquitectónica, pictórica, literaria, científica, empresarial; cando facemos aparecer no noso vello mapa grandes vías de comunicación, empresas pioneiras na farmacoloxía do cancro, ou xigantescas Cidades da Cultura; cando creamos un sector audiovisual punteiro que non tardará en ter un Óscar (e que, en certa medida, xa o ten); cando xa dispoñemos das ferramentas informáticas que permiten que un cego galego oia en galego ás oito da mañá a edición íntegra do xornal publicado en castelán e en dez anos podíamos te-la tradución automática bidireccional entre galego, castelán e inglés. Ninguén pode dicir que Galicia non ten enerxía para dicir catro cousas simples verbo da lingua galega pero dicilas con convicción e vontade política suficiente. Só a mediocridade impide un pacto social pola lingua.

4.4. A oportunidade do novo Estatuto e do recoñecemento europeo

O momento é extremadamente oportuno e mesmo favorable. É de xustiza recoñecer que o actual goberno español (PSOE con apoio parlamentario basicamente de ERC) puxo en movemento unha nova dinámica lingüística que os falantes do Norte vimos necesitado dende hai séculos. Isto fai que algunhas ambiciosas medidas que se propoñen no PXNL estean xa sendo executadas (espero que con éxito final) polo actual Goberno español: así, a renegociación do status da lingua galega en Europa¹⁴ adiantase a poñer en marcha a nosa medida 7.1.8 (*Impulsar a*

¹⁴ Refírome ó Memorandum del Gobierno Español. Solicitud de reconocimiento en la Unión Europea de todas las lenguas oficiales en España que presentou recentemente na Unión Europea e que contén unha Propuesta de modificación del Reglamento 1/1958 e, por parte, un Detalle de las medidas prácticas que se proponen.

redefinición constitucional do carácter de oficialidade da lingua galega en España e en Europa); así, a iniciativa do Instituto Cervantes de abri-la súa estrutura internacional á difusión da lingua e cultura galega mediante convenio coa RAG e posteriormente tamén coa Xunta de Galicia adiántase a poñer en marcha (e con maior ambición) a medida 7.1.11 (*Negociación co Instituto Cervantes para que se oferte a materia de lingua galega nos centros en que exista ou poida existir certa demanda*); así a Comisión de Educación y Ciencia do Congreso dos Deputados aprobou o 22.2.2005 instar ó Goberno a crear unha materia optativa de lingua galega, vasca e catalá nos centros de Ensino Secundario e Universitarios de toda España e adiántase así á medida 7.1.12 do Plan galego (*Iniciar conversas con Cataluña e Euskadi para solicitar do Estado español que, nos niveis de ensino non universitario os alumnos de calquera parte de España estuden unha lingua de carácter autonómico (catalán, éuscaro ou galego)*); así a reaparición ou aumento da presenza da lingua galega nas desconexións territoriais de RNE e TVE vai na liña das medidas 3.1.8/10 do Plan (– 3.1.8. *Negociación coa TVE para que aumente o tempo de emisión en lingua galega na desconexión territorial, nunha proporción que sexa respectuosa coa maioría de galegofalantes habituais*. – 3.1.9. *Recuperar Radio4 como emisora de RNE que emita integramente en galego*. – 3.1.10. *As emisións de TVE dirixidas a emigrantes galegos faranse en galego, con subtítulos en castelán, de se considerar necesario*).

Nos primeiros días de abril do 2005 un importante conxunto de xuíces e fiscais¹⁵ asinaron un público compromiso co uso profesional da lingua galega respondendo a un longo traballo, discreto coma sempre, da AFNLG. Pola súa banda, a MNL promoveu tamén un simbólico movemento de domiciliación de nóminas para forza-la atención en galego nas entidades bancarias. A Fundación Galicia Empresa e o Foro Enrique Peinador son xa clubs empresariais para desenvolve-lo binomio identidade e mercado. No momento de cerrar estas reflexións un

¹⁵ 1 maxistrado do Tribunal Superior, o Fiscal Xeral, 4 Maxistrados de Audiencias Provinciais, 3 Fiscais de Audiencias Provinciais e 16 xuíces máis, dos que nove eran mulleres.

novo Goberno Galego situou, como dixeran, a planificación lingüística nunha Secretaría Xeral, con capacidade de transversalidade que antes non tiña. O PXNL empeza a executarse.

Eu reclamo dos especialistas a atención a esta sociolingüística integral. E dos galeguistas reclamo a derrota do derrotismo, porque aínda non son horas de subirmos ó Medulio.

5. Bibliografía

Castelao (1944-1961): *Sempre en Galiza*. Buenos Aires, Edición As Burgas.

González González, Manuel (director) e Rodríguez Neira, Modesto A. (coord.) (2003): *O Galego segundo a mocidade: unha achega ás actitudes e discursos sociais baseado en técnicas experimentais e cualitativas*. Seminario de Sociolingüística, Real Academia Galega (Manuel González González (director); Modesto A. Rodríguez Neira (coordinador); Agustín Dosil Maceira (responsable da área de psicoloxía); José Pérez Vilariño (responsable da área de socioloxía); Eulogio Real Deus (asesor metodolóxico); Håkan Casares Berg, Antonio Fernández Salgado, Xaquín Loredó Gutiérrez, Arturo Xosé Pereiro Rozas e Isabel Suárez Fernández (investigadores). Real Academia Galega, A Coruña.

Illich, Ivan (1974): *La sociedad desescolarizada*. Barral, Barcelona.
(1975): *Educación sin escuelas*. Península, Barcelona.

PLANIFICACIÓN LINGÜÍSTICA DE BAIXA INTENSIDADE: O CASO GALEGO¹

ANXO M. LORENZO SUÁREZ
Universidade de Vigo

Resumo

O obxectivo deste traballo céntrase na presentación e valoración do modelo de política lingüística que se desenvolveu en Galicia desde os poderes públicos galegos para a revitalización social da lingua galega, desde 1980 ata a actualidade. Argumentamos que o modelo galego de política lingüística institucional está baseado nunha acción lingüística pouco intervencionista e na realización dunha planificación lingüística de baixa intensidade, posta en marcha a partir dunha determinada interpretación da situación sociolingüística da lingua galega, dunha determinada ideoloxía lingüística e dunha concepción das prácticas planificadoras centrada no intento de non provocar ningún tipo de conflitividade na sociedade galega por motivos lingüísticos.

¹ Versións preliminares deste traballo foron presentadas no *Congreso Mundial de Políticas Lingüísticas* (Barcelona, 2003) e no *Simposio de Políticas Lingüísticas e Integración Regional* (Bos Aires, 2004). Agradezo os comentarios e suxestións sobre diferentes partes do artigo realizadas por Henrique Monteagudo (U. de Santiago de Compostela), Fernando Ramallo (U. de Vigo), Azucena Palacios (U. Autónoma de Madrid) e Brauli Montoya (U. de Alacante). Tamén tiven en conta ideas e argumentos proporcionados por Graciana Vázquez Villanueva e Elvira N. de Arnoux (ambas da U. de Bos Aires), e de Lía Varela (École de Hautes Études, París). En calquera caso, as interpretacións e os posibles erros cometidos son responsabilidade exclusiva do autor.

Palabras clave: planificación lingüística, política lingüística, avaliación, Galicia.

1. Introducción

A política lingüística institucional levada a cabo en Galicia a favor da lingua galega contextualízase nos procesos de recoñecemento oficial e de recuperación social e institucional das linguas propias iniciados en España tras a restauración democrática en 1975. A finais desa década comeza unha etapa de forte intervención institucional e social en Cataluña, Comunidade Valenciana, Baleares, País Vasco, Navarra e Galicia, principalmente (cf. Turell, 2001; Siguan, 1992).

O modelo galego de intervención lingüística institucional, desenvolvido desde 1980 ata a actualidade, é o obxecto de estudo deste traballo. O obxectivo que nos propoñemos nestas páxinas é caracterizar ese modelo, tal como foi elaborado e implementado por parte dos poderes públicos galegos para a revitalización social contemporánea do galego, modelo que se basea nunha concepción determinada da situación sociolingüística de Galicia e nunha forma de aplicar a planificación lingüística. Tendo en conta que o modelo implementado en Galicia tivo consecuencias sobre a vitalidade social, institucional e demográfica da lingua, é preciso que analicemos tales consecuencias para avaliar as bondades ou as limitacións do dito modelo. En última instancia, trátase de determinar en que medida estamos ante unha forma de intervención lingüística susceptible de servir como exemplo para comunidades que se atopan en contextos sociolingüísticos e socio-políticos semellantes.

A aprobación en setembro de 2004 do Plan Xeral de Normalización da Lingua Galega, o acordo de modificación ortográfica aprobado pola Real Academia Galega en 2003, e o cambio político de xullo de 2005 abren un novo escenario socio-político e tamén lingüístico na Galicia actual. Pasar revista aos modelos e ás dinámicas sociolingüísticas destes anos pasados preséntase-nos como unha tarefa de análise que ten, por riba de calquera outro aspecto, unha vocación prospectiva, na medida en que a

revisión dos modelos de xestión lingüística implementados deberá conducir a reformulacións e cambios dos ditos modelos na acción lingüística futura.

A lingua galega chega ao último cuarto do século XX nunha situación sociolingüística complexa². O proceso de substitución social do galego polo castelán, que comezara no século XIX, acelérase considerablemente ao longo do século XX, a medida que Galicia se moderniza e se urbaniza. Na etapa da ditadura franquista (1939-1975), ademais de supoñer unha fase de ocultación social e política así como de persecución pública da lingua galega, agudízase o proceso substitutorio, xa que é neste período cando se acelera o despegue social e económico de Galicia e o cambio demográfico xestado coa urbanización.

O dito proceso substitutorio foi excepcionalmente lento no caso galego e non afectou de forma uniforme nin a todo o territorio galego nin a todos os grupos sociais, algo que está ben documentado noutros procesos substitutorios por todo o planeta. Como resultado dese proceso lento e non uniforme, os indicadores actuais da demografía lingüística en Galicia son relativamente positivos para o galego, cunha taxa alta de falantes iniciais e habituais de galego, situados principalmente nas áreas máis rurais e nos usuarios de maior idade.

Por exemplo, se observamos os datos demolingüísticos máis recentes, comprobaremos que máis de 1.400.000 galegos utilizan sempre o galego (correspondente ao 56,8% da poboación).

² Pode consultarse unha panorámica xeral do contacto entre galego e castelán nos traballos de Monteagudo & Santamarina (1993) e de Fernández Rei (1996). Para observar a dimensión demolingüística, son de consulta obrigada os datos do *Mapa Sociolingüístico de Galicia* (cf. Seminario de Sociolingüística da RAG, 1994, 1995, 1996). Datos macrosociolingüísticos actualizados proceden do Instituto Galego de Estatística mediante o *Censo de Poboación e Vivenda* de 2001 (cf. IGE, 2001) e da *Enquisa sobre as condicións de vida dos galegos* de 2003 (cf. IGE, 2004). Por outra banda, segue sendo significativa a información comparativa sobre o coñecemento e uso das linguas de España publicada polo Centro de Investigaciones Sociológicas (cf. CIS, 1994, 1999). E para afondar na caracterización da situación social, pódense consultar distintos traballos significativos: Fernández (1991) e Rodríguez Neira (2003). Finalmente, respecto da situación actual e o futuro do galego, véxanse as reflexións contidas en Bouzada (2003), (2005).

ción), máis de 780 mil utilízano ás veces, (o 30,3%), e algo máis de 330 mil non o usan nunca (o 12,9%). Estes son datos procedentes do *Censo de Poboación e Vivenda* de 2001 (cf. IGE, 2001). E se temos en consideración a información lingüística da enquisa de condicións de vida das familias galegas en 2003 (cf. IGE, 2004), obtemos os seguintes resultados no tocante á distribución da lingua habitual no total de Galicia.

Cadro 1. Lingua habitual en Galicia

	<i>Porcentaxe</i>
<i>Só galego</i>	42.62
<i>Máis galego ca castelán</i>	18.38
<i>Máis castelán ca galego</i>	18.72
<i>Só castelán</i>	19.75
<i>Outra(s) lingua(s)</i>	0.53

Fonte: IGE (2004)

Tendo en conta estes datos, constatamos que na actualidade máis do 60% da poboación utiliza o galego sempre ou preferentemente, case o 19% utiliza máis o castelán có galego, e case o 20% é monolingüe en castelán. Malia o avance indubidable da castelanización, o galego segue gozando hoxe dunha saúde demolingüística importante³.

Se deixamos as porcentaxes de lingua habitual ou de uso lingüístico e nos achegamos a outros indicadores da vitalidade do galego, detéctanse determinados aspectos negativos. Faise patente no caso do galego en Galicia unha importante falta de prestixio social da lingua: o galego serve moi escasamente para avanzar socialmente e a lingua non aparece vinculada solidamente a referentes de poder e de status social, fóra dos referentes estritamente culturais e literarios. Aínda que a situación cambiou considerablemente nos últimos trinta anos, os prestixios

³ Manexamos neste sentido os datos do estudo realizado pola Comisión de Lingua e Sociedade do Consello da Cultura Galega, estudo que verá a luz proximamente: *A situación sociolingüística de Galicia (1992-2003)*. Santiago de Compostela: Sección de Lingua do Consello da Cultura Galega

sociais do galego seguen sendo sensiblemente inferiores aos que se lle adxudican e se vinculan co castelán.

Paralelamente á posta en marcha do proceso substitutorio do galego polo castelán, foise xestando a partir da segunda metade do século XIX un 'discurso alternativo', que tendeu a situar a lingua galega nun lugar central da identidade galega e, co paso do tempo, foise considerando que a lingua debía ser protexida legalmente e recuperada institucional e socialmente (cf. Mariño, 1998; Monteagudo, 1999; e Hermida, 1992). Se no século XIX viu a luz o 'rexurdimento' (que malia non ter primariamente un obxectivo lingüístico comezou a xeira de reivindicación da lingua), no século XX principia a preocupación pola dignificación, oficialización e potenciación social e institucional do galego. Posteriormente, nos anos sesenta e setenta do século XX, comeza a se desenvolver o discurso e o proceso da 'normalización lingüística'⁴. A medida que avanza a castelanización de Galicia e se acentúa a represión lingüística e cultural do franquismo, os axentes sociais e políticos máis comprometidos asumen a normalización como un obxectivo prioritario na modernización socio-política de Galicia. De feito, a creación de estruturas públicas para a intervención favorable ao galego é un dos froitos da mobilización social a prol da normalización do idioma. En consecuencia, a mesma existencia da política lingüística institucional debe interpretarse como un logro da mobilización social a prol da normalización lingüística.

Polo tanto, a complexidade da situación actual radica na continuación dun proceso substitutorio, que como todos os procesos desa natureza son multidimensionais e diversos, e no asentamento dunha reivindicación de 'normalización lingüística' na sociedade galega.

Para presentar algunhas das características estruturais do modelo de política e planificación lingüística institucional desenvolvido polos poderes públicos galegos é preciso formular,

⁴ O éxito deste concepto, xerado na sociolingüística catalana, en Galicia foi parello ao seu éxito noutros contextos sociolingüísticos da periferia española e doutras comunidades europeas con lingua minoritaria (cf. Boix & Vila 1998: 316 e ss.).

aínda que sexa tentativamente, unha avaliación multidimensional das actuacións e dos seus resultados. Ademais de realizar unha revisión dos principais elementos que conformaron a praxe planificadora (cf. Monteagudo 1997; Cidadanía 2003; Lorenzo 2001; e Lorenzo, a saír), é necesario ter en conta dous planos complementarios: por un lado, o plano das ideoloxías lingüísticas e planificadoras que sustentaron o discurso lingüístico das institucións públicas galegas; e, por outro lado, a propia dinámica das prácticas planificadoras levadas a cabo, realizadas mediante liñas de actuación diversas en diferentes sectores sociais e institucionais.

Entendemos a política lingüística como un construto teórico e práctico que se sustenta en dous piares principais. O primeiro piar está formado polo conxunto de ideas sobre as linguas, os seus falantes, o lugar das linguas na sociedade etc., é dicir, unha ideoloxía lingüística no sentido de perspectiva social sobre as linguas e de visión lingüística da sociedade. Usamos, polo tanto, o concepto de ideoloxía lingüística co sentido de crenzas e intereses sobre o valor e representacións sociais dunha lingua que un actor social ten e transmite. Das ideoloxías lingüísticas derívanse, implícita ou explicitamente, uns determinados obxectivos lingüísticos.

E o segundo piar básico está conformado polo conxunto de actuacións, accións e actividades postas en marcha para cumprir os obxectivos lingüísticos buscados. Ese conxunto constitúe as prácticas planificadoras e son habitualmente a parte máis visible das políticas lingüísticas. En boa lóxica, as prácticas planificadoras acomódanse aos obxectivos lingüísticos que se derivan das ideoloxías dos axentes da política lingüística.

En consecuencia, partimos de que toda política lingüística se substancia en prácticas planificadoras concretas, consistentes en estratexias e actividades de revitalización formal e funcional da lingua en cuestión. Toda política lingüística ten a súa base intelectual en determinadas ideoloxías lingüísticas, que se corresponden normalmente coas ideoloxías dos grupos sociais ou políticos que son os axentes e/ou os actores principais da xestión lingüística. Esas ideoloxías determinan o alcance cualitativo e

cuantitativo da política lingüística e, polo tanto, delimitan o rango esperable de prácticas planificadoras (a súa extensión, o tipo de actividades realizadas, a capacidade de incidencia social etc.). E viceversa: a análise das prácticas planificadoras pon de relevo as ideoloxías que sustentan a política lingüística dos xestores lingüísticos.

1. Planificación e política lingüística en Galicia

Examinamos nesta sección do traballo algunhas das características máis salientables da política lingüística desenvolvida en Galicia. Esta revisión precede á concreción dos trazos que identifican o modelo de planificación lingüística a prol do galego levado a cabo polos poderes públicos galegos.

1.1. Algunhas características estruturais da política lingüística en Galicia

A revisión das características principais das prácticas planificadoras institucionais permítenos subliñar algúns dos elementos que definen o modelo específico de política lingüística desenvolvido en Galicia por parte dos poderes públicos. Antes, é preciso concretar as liñas de actuación máis relevantes na política lingüística institucional galega⁵.

En primeiro lugar, convén sinalar que podemos analizar a política lingüística institucional en Galicia na medida en que se puxo en marcha o goberno galego (a Xunta de Galicia) a finais dos anos setenta, tras a aprobación do Estatuto de Autonomía (en 1981), e na medida en que o goberno galego puxo en marcha unha estrutura e distintos mecanismos e procedementos para institucionalizar a lingua galega. Así, o goberno galego levou a cabo unha política lingüística que se concretou nun documento

⁵ Comentaremos a continuación as ditas liñas de actuación máis relevantes tendo en conta o obxecto de estudo deste traballo, sen incidirmos noutros aspectos e liñas complementarias que se podería poñer de manifesto de ser outro o foco de atención.

legal básico (a *Lei de Normalización Lingüística*, aprobada por unanimidade no Parlamento de Galicia en 1983), dirixiu as súas actividades a un conxunto delimitado de ámbitos sociais (ensino non universitario, administracións públicas e medios de comunicación públicos, principalmente), e deseñouse unha xestión centrada nun conxunto de prácticas planificadoras nos ámbitos da sensibilización ante o galego, da formación lingüística, das publicacións etc. É dicir, houbo unha determinada política lingüística institucional concretada e desenvolvida mediante unha determinada praxe planificadora.

En segundo lugar, e con respecto ás ideoloxías lingüísticas, o goberno galego foi configurando un xeito de orientación planificadora, denominada ‘bilingüismo harmónico’ (cf. Regueiro 1999). Partindo da premisa de que o bilingüismo individual e social é unha realidade lingüística óptima, considérase que a promoción do galego —a lingua propia de Galicia por razóns históricas— non debe supoñer a ‘anormalidade’ ou a minusvaloração social do castelán —lingua *de facto* en Galicia por mor da súa introdución temperá. Interpretase, xa que logo, a situación actual como un estado de cousas que non debe sufrir alteracións significativas debido á intervención consciente e activa da política lingüística institucional.

Esta ideoloxía lingüística foi fortemente criticada pola súa inconsistencia teórica e polo feito de concederlle unha ollada acrítica ao proceso de presión sufrido pola lingua galega ao longo da historia. Considerar a situación sociolingüística actual como o punto de partida e de chegada supón prescindir dos procesos históricos e dos conflitos político-sociais que conduciron ao galego á realidade actual, da cal parece moi difícil saír sen unha intervención consciente, profunda e planificada⁶.

En terceiro lugar, respecto dos obxectivos da política e da planificación lingüística institucional, o goberno da Xunta de

⁶ Sen entrarmos agora a valorar en profundidade o contido e as implicacións desta liña de argumentación, semella perfectamente argumentable apostar polo plurilingüismo social e individual en Galicia e defender ao mesmo tempo a restauración social do galego, empregando para iso as ferramentas e as técnicas da planificación lingüística (cf. Monteagudo 2002: 36).

Galicia perseguíu en todo momento a finalidade de non xerar ningún tipo de conflitividade social por cuestións lingüísticas (cf. Cidadanía 2002: 67 e ss.). Enfocouse a promoción do galego como un asunto individual e non colectivo, e como un asunto de convencemento e de persuasión. Mesmo en ámbitos sociais regulados (por exemplo, no ensino non universitario), intentouse evitar calquera tipo de conflito derivado da inserción do galego neses ámbitos e nesas funcións sociais, mesmo chegando a situacións anómalas de a administración non controlar nin impedir o incumprimento dos preceptos legais sobre a implantación educativa e escolar do galego, tal como se establece nas diferentes normativas sectoriais.

En cuarto lugar, cando nos detemos a considerar os axentes da planificación lingüística institucional, destaca a escaseza de tales axentes institucionais significativos. Na práctica, a Dirección Xeral de Política Lingüística da Xunta de Galicia é o único axente significativo da política lingüística galega. No fondo ese feito supón a inexistencia dunha política lingüística que procure a diversificación dos axentes institucionais e que tente afondar na asunción de responsabilidades por parte dos diferentes organismos e institucións públicas (locais, provinciais, comarcais etc.). Deste xeito foise edificando unha maneira de conducir a praxe planificadora baseada nunha axentividade mínima, pouco diversificada e escasamente profesionalizada. Esta cuestión da xestión profesional da planificación lingüística levaríanos a considerar necesariamente a existencia de infraestrutura técnica e de servizos lingüísticos (cf. Dobao 1999; García Conde 1999, 2002; e García Conde & Vaquero 1996).

E, en quinto lugar, respecto dos contidos, a maior parte das prácticas planificadoras (campañas, accións, liñas de actuación etc.) cara á recuperación do galego centráronse en conseguir que os individuos modificasen os seus hábitos lingüísticos individuais para facelos máis favorables ao galego, pero sen forzar situacións, procesos ou eleccións (consonte o obxectivo de non conflitividade lingüística xa comentado anteriormente). En consecuencia, o proceso de normalización do galego contémpala-

se máis como unha elección individual ca como un proceso social politicamente estruturado e planificado.

1.2. O modelo da planificación lingüística institucional galega

A política lingüística institucional desenvolvida en Galicia está baseada na combinación de dous trazos simultáneos e complementarios: por unha banda, trátase dun modelo de escasa densidade planificadora; e por outra banda, trátase dun modelo que se fundamenta nunha escasa intervención sociolingüística.

En primeiro lugar, estamos ante un modelo de planificación morno ou de baixa intensidade, que supón a realización dunha política lingüística de escasa densidade e diversificación. Sería inexacto afirmar que non houbo un esforzo de revitalización do galego desde os poderes públicos. Probas de que tal esforzo existiu son a capacidade de investimento en forma de recursos económicos dedicados á promoción da lingua, case exclusivamente desde a Dirección Xeral de Política Lingüística. Ou tamén é significativo o feito de que se incidise considerablemente nos aspectos formativos, coa finalidade de conseguir un aumento cualitativo da competencia lingüística en galego e un maior coñecemento da variedade estándar da lingua. Tamén é relevante neste sentido a incidencia na política de publicacións en galego ou as intervencións lingüísticas en sectores sociais diversos, implementadas a maior parte das ocasións en forma de actuacións illadas e non periódicas.

Noutros casos, as actuacións realizadas puxeron claramente de manifesto limitacións e insuficiencias na organización e na xestión da política lingüística. Por exemplo, o status e funcionamento dos servizos lingüísticos e de normalización lingüística, ou o mesmo status dos xestores da planificación –lingüistas e técnicos de normalización lingüística– non só careceu de concreción práctica senón que supuxo un fallo moi profundo na definición de quen deben ser os mediadores e os xestores dunha parte substancial do proceso de recuperación da lingua.

Constatamos, polo tanto, que se levou a cabo unha actuación en política lingüística pero que tivo unha intensidade esca-

sa e careceu de densidade e de diversificación. Foi, en definitiva, unha política lingüística 'reactiva' e pouco práctica, unha actuación á defensiva ou, utilizando un símil deportivo, 'ao ralenti' (Subiela 2003).

O segundo trazo que enunciabamos anteriormente é o que ten que ver coa intervención sociolingüística pouco profunda en que se fundamenta, e, por conseguinte, non se dan aproveitado adecuadamente todos os mecanismos de que dispón a planificación lingüística para contribuír a que as situacións lingüísticas cambien na dirección que consideramos correcta.

Por un lado, estamos ante una política lingüística carente de incidencia social profunda, que conduza a un cambio significativo nas condutas lingüísticas da sociedade galega. Esa falta de incidencia social podemos concretala: *a)* na falta de actividades centradas directamente no aumento dos usos sociais da lingua, sobre todo dos usos informais e interpersoais; *b)* na falta de actividades que tendan a incidir directamente na modificación efectiva das actitudes lingüísticas; *c)* na ausencia de actividades que persigan a recuperación dos mecanismos de transmisión primaria en galego; e *d)* en actividades que persigan o horizonte da introdución do galego en ámbitos de fonda transcendencia social: medios de comunicación audiovisuais privados, sectores empresariais e económicos, tecnoloxías da información e da comunicación, universidade etc. E, por outro lado, percibimos que se renuncia á implementación de actuacións de recuperación do galego que supoñan, ao menos na teoría, conflitos por cuestións lingüísticas, mesmo no caso de ámbitos sociais regulados legalmente.

En consecuencia, os obxectivos normalizadores son moi limitados e aparentemente insuficientes, teñen escasa incidencia para deter o avance da substitución lingüística ou para conseguir a regaleguización dos sectores sociais que xa abandonaron o galego.

En certos casos observamos os efectos combinados das dúas características que acabamos de comentar –escasa densidade e pouca intervención social. Por exemplo, a inexistencia ata finais de 2004 dun plan de planificación lingüística, a aparente

descoordinación nalgunhas das actuacións lingüísticas levadas a cabo, ou a realización de intervencións aparentemente pouco planificadas. Ou tamén a falta de avaliación dos resultados da formación lingüística e das actividades de corrección e asesoramento parece responder a un certo desinterese por coñecer os puntos fortes e débiles que puidesen conducir ao planificador a obter resultados máis atinados.

Parece claro que a ideoloxía lingüística subxacente determina en grande medida a extensión e a profundidade das prácticas planificadoras. Nese sentido pódese establecer, sen demasiada dificultade, unha vinculación directa entre a ideoloxía do bilingüismo harmónico e o alcance das prácticas planificadoras que se realizaron en Galicia. E é por iso que tal ideoloxía supuxo, na teoría e na práctica, unha limitación no entendemento da planificación como instrumento real de transformación da realidade lingüística galega. A aplicación intensiva dos instrumentos da planificación lingüística sobre o contexto sociolingüístico galego podía propiciar unha alteración significativa do pretendido equilibrio lingüístico entre as dúas linguas.

A suma de ambas características –política lingüística de escasa densidade e pouco intervencionista– dá como resultado unha dinámica de revitalización da lingua galega que os seus defensores ofrecen precisamente como un modelo para imitar por parte de comunidades con problemas lingüísticos similares. A este respecto hai que ter presente que se trata dunha formulación revitalizadora relativamente fácil de implementar, no sentido de que ten un escaso custo en termos de debate social, de incidencia cidadá, e de conflitividade socio-política. Pero ten, como contrapartidas significativas, o limitado horizonte de obxectivos lingüísticos que se poden acadar coa súa aplicación, ao tempo que se xeran certos niveis de desmobilización e de pesimismo entre aqueles sectores da sociedade con obxectivos revitalizadores máis ambiciosos, que non se senten defendidos nin representados por eses poderes públicos que non asumen unha responsabilidade lingüística maior. Ademais, este modelo leva implícita a dificultade para desenvolver sinerxías entre os poderes públicos e a parte máis activa social e lingüística da socieda-

de civil galega, xa que se establece unha dinámica de desconfianza mutua: os primeiros desconfían dos segundos e viceversa.

O resultado final foi no caso galego un proceso de planificación lingüística de arriba abaixo, cunha orientación tecnocrática moi marcada e cun impacto social moi dubidoso sobre o detemento do proceso de substitución da lingua galega polo castelán, como teremos ocasión de comentar no próximo apartado. Este xeito de entender e de aplicar unha política lingüística favorable ao galego foi edificando un modelo de intervención sociolingüística institucional que se distancia por igual tanto dos modelos fortemente intervencionistas como dos modelos de non intervención, constituíndo ao noso xuízo un exemplo de política lingüística de intervención intermedia, que podemos cualificar como 'de baixa intensidade'.

2. O impacto do modelo galego de política e planificación lingüística

Que efectos tivo este modelo de política lingüística sobre a vitalidade social e sobre o proceso de revitalización da lingua galega? A resposta a esta pregunta resulta clave para concretar a relevancia dun modelo que posúe as características que acabamos de comentar na sección anterior. A revisión de tales efectos pode facer factible e mesmo desexable a exportación deste modelo a outros contextos ou, pola contra, pode supoñer un exemplo negativo que cómpre evitar.

Para comezar, cómpre sinalar que os efectos e o impacto non sempre son facilmente interpretables dado que o factor avaliativo da planificación lingüística institucional galega non existiu como tal. Carecemos na maior parte dos casos de información contrastada sobre o impacto real das campañas, da política de subvencións etc. Ademais, non podemos obviar a dificultade que nos encontramos á hora de distinguir nidiamente entre os cambios sociolingüísticos debidos á política lingüística daqueles que xorden dos cambios sociais xerados na Galicia contemporánea como consecuencia da modernización, da urbanización ou do cambio xeracional.

Tendo en conta as dificultades mencionadas, da política lingüística institucional podemos derivar certas consecuencias claramente positivas para a revitalización do galego. Por unha banda, os ámbitos sociais que foron obxecto de especial atención na *Lei de Normalización Lingüística* de 1983 (ensino non universitario, medios de comunicación públicos e administración autonómica) son nos que podemos atopar un nivel de galeguización máis alto, tanto en termos obxectivos coma en termos comparativos. Malia o que acabamos de afirmar, algúns traballos (cf. Bouzada, Lorenzo & Fernández Paz, 2002, referido concretamente ao ámbito do ensino non universitario) e diferentes sectores sociais poñen de relevo as dificultades e certas limitacións na galeguización nestes ámbitos. A este respecto, pódese sinalar que, co paso dos anos, a posición do galego no ensino non universitario, na administración da Xunta de Galicia e nos medios de comunicación públicos foise asentando e consolidando, a pesar de que sigan a estar presentes certas limitacións a diferentes niveis, sobre todo desde a perspectiva dos sectores sociais moi comprometidos coa promoción do galego.

Se consideramos a evolución dos indicadores de competencia lingüística, lingua inicial, lingua habitual e usos lingüísticos, e actitudes e opinións lingüísticas, a avaliación, aínda que positiva en xeral, ten que ser necesariamente máis coidadosa.

En primeiro lugar, avanzouse considerablemente na adquisición por parte da cidadanía de competencias lectoras e escritas en galego, froito da inserción da lingua –como materia específica e como variedade curricular– no ensino infantil, primario e secundario e como consecuencia da organización da formación de adultos. No cadro seguinte recolleemos o número de persoas que declaran ter capacidade para falar, ler e escribir en galego nos anos 1991 e 2001, procedentes das preguntas lingüísticas do *Censo de Poboación e Vivenda*.

Cadro 2. Coñecemento da lingua galega no período 1991-2001

	Falar		Ler		Escribir	
	1991	2001	1991	2001	1991	2001
Menos de 14 anos	356317	196636	241330	171505	212866	164978
	83.67%	87.55%	56.67%	76.36%	50.00%	73.46%
15-29 anos	601003	523166	316891	468561	354898	441829
	91.17%	90.56%	48.07%	81.11%	53.84%	76.48%
30-50 anos	632631	680447	352036	551398	207820	459584
	92.36%	89.54%	51.40%	72.55%	30.34%	60.47%
51-65 anos	444065	431680	182245	305097	94202	229274
	94.62%	92.53%	38.83%	65.39%	20.07%	49.14%
Máis de 65 anos	387086	523905	110435	279840	53655	195764
	94.46%	93.79%	26.95%	50.09%	13.09%	35.04%
TOTAL	91.26	90.79	44.38	69.10	33.47	73.61

Fonte: IGE, 1991; 2001

Aténdonos á información comparativa mostrada no cadro anterior, mentres que na capacidade para falar en galego apenas observamos variacións relevantes no período temporal de dez anos (1991-2001), o aumento da competencia á hora de escribir e de ler en galego é ostensible nos cinco grupos de idade en que dividimos a poboación. A capacidade para ler en galego aumentou máis de vinte puntos en todos os grupos de idade e a de escribir subiu en máis de 22 puntos. Máis aínda: a media de capacidade para ler é en 1991 do 44,38% e para escribir é do 33,47%; en cambio, en 2001 as medias son, respectivamente, do 69,10% e do 73,61%.

En segundo lugar, asistimos a unha considerable mellora da consideración social do galego. En calquera caso, convén ter moi presente que o cambio actitudinal cara a opinións máis neutrais –e mesmo favorables– actuais están parcialmente fundamentadas na disolución dalgunhas das características sociolóxicas que vinculaban a lingua galega con identidades sociais negativas (cf. Bouzada 2003; 2005). Sexa como for, prodúcese un descenso moi significativo das opinións e actitudes lingüísticas explícitas negativas sobre a lingua e sobre os seus usuarios. Malia o dito, algúns estudos recentes (cf. Iglesias, 2002; Seminario de Sociolingüística da RAG, 2003, entre outros) indican que no

nivel das opinións e actitudes subxacentes ou implícitas o nivel de reactividade ante o galego é aínda alto, mesmo no caso dos grupos de idade máis novos. En todo caso, se é certo que a nivel implícito as avaliacións negativas aínda están presentes, tamén é certo que no nivel explícito e declarado a situación cambiou considerablemente a prol dunha consideración máis neutral e positiva cara ao galego nos últimos trinta anos.

E en terceiro lugar, o galego conquistou –ou consolidou, dependendo dos casos– ámbitos de uso nos cales a súa presenza era anecdótica ou inexistente ata o momento. Neste sentido, a realidade hoxe normal e moi estendida da lingua nos usos públicos en contextos formalizados (ámbito político e parlamentario, por exemplo) pode considerarse un avance significativo, aínda que se cadra pode ter con excesiva frecuencia un contido máis simbólico e ritual ca práctico e efectivo. E relacionado co que acabamos de comentar, pódese constatar o aumento da receptividade positiva ante calquera tipo de acción pública desenvolvida en galego.

Todo o que acabamos de comentar forma parte da vertente máis positiva destes vinte anos de intervención lingüística institucional. Encontramos, porén, aspectos menos positivos nalgúns aspectos da evolución sociolingüística da sociedade galega contemporánea. A perda de falantes habituais en galego, a redución na presenza da lingua nos usos informais e a continua caída da porcentaxe de individuos que reciben o galego como primeira variedade no proceso de socialización primaria lévanos a observar deficiencias ou limitacións no alcance da política lingüística institucional no tocante aos mecanismos e aos axentes da transmisión lingüística primaria e sobre o mantemento, a recuperación ou o cambio, dependendo dos casos, dos usos lingüísticos interpersoais e privados e sobre a lingua habitual.

Comprobamos no cadro 3, coa información procedente da enquisa sobre as condicións de vida dos galegos/as en 2003, o paseniño pero imparable descenso na utilización do galego como variedade inicial e o aumento da presenza do castelán nas tarefas transmisoras. Por exemplo, a utilización do castelán

como lingua inicial pasou do 18% nos que hoxe teñen 50 ou máis anos ao 42,6% entre os que teñen menos de 29 anos.

Cadro 3. Lingua en que aprenderon a falar segundo a idade en Galicia

	<i>5-29 anos</i>	<i>30-49 anos</i>	<i>50 ou máis anos</i>	<i>Total</i>
<i>En galego</i>	34.05%	46.95%	70.82%	52.63%
<i>Nas dúas</i>	23.35%	16.97%	11.11%	16.55%
<i>En castelán</i>	42.60%	36.08%	18.07%	30.82%

Fonte: IGE (2004)

E no cadro seguinte, procedente da mesma fonte, constatamos que a distribución da lingua habitual segundo a idade dista de ser uniforme: a utilización do castelán aumenta a medida que descende o grupo de idade e a utilización do galego segue a dirección contraria. Por exemplo, conforme descende a idade tamén descende a porcentaxe de persoas que utiliza só galego ou máis galego ca castelán, mentres que aumenta considerablemente a porcentaxe dos que se declaran monolingües en castelán ou bilingües con predominio desa lingua.

Cadro 4. Lingua habitual segundo a idade en Galicia

	<i>5-29 anos</i>	<i>30-49 anos</i>	<i>50 ou máis anos</i>	<i>Total</i>
<i>Só galego</i>	27.83%	36.65%	58.87%	42.85%
<i>Máis galego ca castelán</i>	16.15%	20.52%	18.74%	18.47%
<i>Máis castelán ca galego</i>	27.80%	21.14%	10.28%	18.82%
<i>Só castelán</i>	28.21%	21.69%	12.14%	19.86%

Fonte: IGE (2004)

Aínda que sabemos que as políticas lingüísticas públicas non son o único mecanismo que teñen un papel central na produción e a reprodución das linguas, sospeitamos que a xestión

lingüística institucional levada a cabo en Galicia non foi quen de encarar coa urxencia precisa e de solventar adecuadamente dous dos principais piares do proceso de substitución social do galego polo castelán: a tendencia cara á ausencia da lingua galega no proceso de transmisión primaria e a caída do uso oral informal do galego, principalmente nas cidades e entre a xente nova.

Por outra banda, mantéñense áreas sociais moi refractarias ás presenza normal do galego: o ámbito da xustiza, as novas tecnoloxías da información e da comunicación, os medios de comunicación privados, o sector da publicidade, ámbitos socio-económicos e empresariais etc. E cinguido directamente a isto, outro aspecto preocupante é o lento avance dos prestixios sociais vinculados, directa ou indirectamente, coa lingua galega. A limitada e ocasional introdución da lingua galega en espazos sociais de fonda transcendencia socio-económica aféctalle fortemente á imaxe social do galego e repercute en que non se perciba a lingua galega asociada ao ascenso social, e si en cambio se vincula ao castelán, tal como viña ocorrendo ata agora. Tamén neste punto recoñecemos a dificultade á hora de deslindar responsabilidades, dado que as dinámicas lingüísticas da sociedade non son facilmente planificables e modificables desde o poder político. Pero, en todo caso, parece razoable soste que ningún aspecto da vida social dunha lingua sería totalmente inmune a unha política lingüística decidida a modificar os aspectos que afectan negativamente á vitalidade da lingua.

En resumo, producíronse cambios significativos na adquisición da lingua e nas actitudes xerais ante ela, pero non foron tantos os logros cando se considera o proceso substitutorio en tanto que tal proceso, xa que continúa a perda de falantes habituais e é pouco significativo o proceso contrario: a galeguización de falantes iniciais e/ou habituais de castelán.

Tampouco podemos negar que, tendo en conta o que acabamos de sinalar, os efectos acadados pola política lingüística institucional galega poden avaliarse de forma moi diferente segundo o horizonte político-ideolóxico dos axentes sociais implicados. Así, mentres que para o goberno galego os efectos da súa política lingüística son os mellores que se podían esperar dadas

as condicións estruturais e conxunturais existentes, para outros axentes sociais que procuran obxectivos revitalizadores máis profundos perdeuse unha oportunidade histórica e actuouse baixo mínimos.

Conclusións

O modelo de política lingüística posto en marcha en Galicia na última parte do século XX está baseado nunha intervención lingüística de baixa intensidade desenvolvida a partir dunha determinada interpretación da situación sociolingüística da lingua galega, dunha ideoloxía lingüística específica, favorable ao bilingüismo social, e dunha concepción das prácticas planificadoras centrada no obxectivo de non provocar ningún tipo de conflitividade na sociedade galega por motivos lingüísticos.

Tendo en conta as características deste modelo e as súas consecuencias, tal como acabamos de mostrar nas páxinas anteriores, que podemos concluír respecto do impacto do modelo galego de planificación lingüística? Se o principal problema do galego é a incidencia do proceso de substitución social polo castelán, debemos considerar en que medida a dita planificación da revitalización social do galego foi quen de variar o vieiro substitutorio. A substitución constitúe un proceso social multidimensional e complexo pero, ao tempo que recoñecemos a súa multidimensionalidade e complexidade, debemos ter en conta os elementos que conforman o núcleo principal da substitución: no caso do galego, a falta de transmisión primaria da lingua, o mantemento de falantes habituais urbanos, ou a falta de prestixios sociais vinculados co seu uso. Se avaliamos estes aspectos, a valoración ten que ser negativa, dado que os indicadores dos que dispomos aventuran que a lingua galega non está significativamente mellor posicionada hoxe en comparación con respecto a hai vinte anos na transmisión lingüística primaria, nos usos orais espontáneos urbanos ou nos prestixios sociais.

Máis éxito tivo a planificación lingüística institucional noutros aspectos vinculados coa vitalidade de calquera lingua

natural pero que non podemos considerar nucleares ou centrais: mellorou considerablemente a competencia lingüística, principalmente na lectura e na escritura do galego, a lingua é máis visible socialmente, os usos formais -orais e escritos- aumentaron, as actitudes explícitas son neutrais ou abertamente positivas etc. O feito de que estes aspectos non sexan nucleares non empece o interese por eles e a avaliación positiva que resulta da revisión do traballo feito.

Unha derradeira cuestión para comentar debe ser a de reflexionar sobre a exportabilidade deste modelo de intervención institucional a outros contextos similares. Parece lóxico pensar que a súa aplicabilidade -ou non- debe estar en relación cos obxectivos que se marquen os planificadores e coa situación sociolingüística e socio-política de partida. Hai que ter en conta, tal como xa sinalamos anteriormente, que este modelo aplicado en Galicia xera escasa conflitividade social por motivos lingüísticos entre a cidadanía. Como contrapartida, non se garante a recuperación plena da lingua, senón que o obxectivo parece máis ben encamiñado cara a un proceso de mantemento lingüístico, cos puntos fortes e coas limitacións que un proceso de tales características ten.

Referencias bibliográficas

- Dobao, X.A. (1999): "O status do técnico en normalización". En *Actas dos II Encontros para a Normalización Lingüística (28-30 de outubro de 1998)*. Santiago de Compostela: Consello da Cultura Galega, 35-42.
- García Conde, S. (1999): "Propostas básicas para o funcionamento e status legal dos SNL/SL". En *Actas dos II Encontros para a Normalización Lingüística (28-30 de outubro de 1998)*. Santiago de Compostela: Consello da Cultura Galega, 19-34.
- García Conde, S. (2002): "O proceso de normalización lingüística desde unha administración local: a experiencia do conce-

- llo de Santiago". En H. Monteagudo et al., *A normalización lingüística a debate*, Vigo, Xerais, 47-82.
- García Conde, S. & I. Vaquero (1996): "Os servicios de normalización lingüística: proposta básica de funcionamento". *Cadernos de Lingua* 14, 101-16.
- Bouzada, X. (2003): "Change of values and the future of the Galician language", *Estudios de Sociolingüística* 3(2)/4(1), 321-342.
- Bouzada, X. (2005): "Cambio de valores e o futuro da lingua galega". *Grial* 165, 80-93.
- Bouzada, X. & A.M. Lorenzo Suárez (1997): *O futuro da lingua. Elementos sociolingüísticos para un achegamento prospectivo da lingua galega*. Santiago de Compostela: Consello da Cultura Galega.
- Bouzada, X., A. Fernández Paz & A.M. Lorenzo Suárez (2002): *O proceso de normalización do idioma galego (1980-2000). Volume II: educación*. Santiago de Compostela: Consello da Cultura Galega.
- Cidadanía (2002): *O proceso de normalización do idioma galego (1980-2000). Volume I: Política lingüística: análise e perspectivas*. Santiago de Compostela: Consello da Cultura Galega.
- CIS (Centro de Investigaciones Sociológicas) (1994): *Conocimiento y uso de las lenguas en España*. Madrid: Centro de Investigaciones Sociológicas.
- CIS (Centro de Investigaciones Sociológicas) (1999): *Conocimiento y uso de las lenguas en España*. Madrid: Centro de Investigaciones Sociológicas.
- Fernández, M.A. (1991): "Coordenadas sociais e dinámica do bilingüismo galego". *Grial* 110, 239-262.
- Fernández Rei, F. (1996): "Espagnol-galicien". En H. Goebel, P. Nelde, Z. Starý & W. Wölck (1997), *Kontaktlinguistik / Contact linguistics / Linguistique de contact. An International Handbook of Contemporary Research*. Berlín: Mouton de Gruyter, 1285-1295.
- Hermida, C. (1992): *Os precursores da normalización*. Vigo: Xerais.

- IGE (Instituto Galego de Estatística) (1992): *Censo de Poboación e Vivenda de 1991. Idioma*. Santiago de Compostela: Xunta de Galicia (4 vols).
- IGE (Instituto Galego de Estatística) (2001): *Censo de Poboación e Vivenda de 2001*. [información accesible en liña: www.ige.xunta.es].
- IGE (Instituto Galego de Estatística) (2004): *Enquisa de condicións de vida das familias. coñecemento e uso do galego (ano 2003)*. Santiago de Compostela: Xunta de Galicia.
- Lorenzo Suárez, A.M. (1997): "Planificación lingüística e dinamización: reflexións sobre o modelo de normalización lingüística en Galicia". En A.M. Lorenzo Suárez (ed.), *Dinamización e normalización lingüística*: Vigo: Universidade, 101-131.
- Lorenzo Suárez, A.M. (1999): "A xestión normalizadora en Galicia: encadramento, características e propostas de funcionamento". En *Actas dos II Encontros para a Normalización Lingüística (28-30 de outubro de 1998)*. Santiago de Compostela: Consello da Cultura Galega, 7-18.
- Lorenzo Suárez, A.M. (a saír): "The social revitalisation of the Galician language: Institutional linguistic policy and planning in Galicia". *Language Policy*.
- Mariño, R. (1998): *Historia da lingua galega*. Santiago de Compostela: Sotelo Blanco.
- Monteagudo, H. (1997): "Quince anos de política lingüística en Galicia (1981-96). Notas para un balance". *Grial* 136, 527-548.
- Monteagudo, H. (1999): *Historia social da lingua galega*. Vigo: Galaxia.
- Monteagudo, H. (2002): "A lingua galega na sociedade: descrición actual e perspectivas de futuro". En VV.AA., *A normalización lingüística a debate*. Vigo: Xerais, 7-46.
- Monteagudo, H. & A. Santamarina (1993): "Galician and Castilian in contact: historical, social and linguistic aspects". En R. Possner & J.N. Green (eds.), *Bilingualism and Linguistic Conflict in Romance (=Trends in Romance Lin-*

- guistics and Philology. Volume 5*). Berlín: Mouton de Gruyter, 117-173.
- Regueiro Tenreiro, M. (1999): *Modelo harmónico de relación bilingüe en Galicia*. Santiago de Compostela: 3catorceeuroEdicións.
- Rodríguez Neira, M.A. (2003): "Language change in Galicia from a socio-linguistic viewpoint", *Estudios de Sociolingüística* 3(2)/4(1), 75-112.
- Seminario de Sociolingüística da Real Academia Galega (coords.) (1994): *Lingua inicial e competencia lingüística en Galicia*. A Coruña: Real Academia Galega.
- Seminario de Sociolingüística da Real Academia Galega (1995): *Usos lingüísticos en Galicia*. A Coruña: Real Academia Galega.
- Seminario de Sociolingüística da Real Academia Galega (1996): *Actitudes lingüísticas en Galicia*. A Coruña: Real Academia Galega.
- Siguan, M. (1992): *España plurilingüe*. Madrid: Alianza Editorial.
- Subiela, X. (2002): "Política lingüística en Galicia". En VV.AA., *A normalización lingüística a debate*. Vigo: Xerais, 83-130.
- Turell, M.T. (2001): "Spain's multilingual make-up: Beyond, within and across Babel". En M.T. Turell (ed.), *Multilingualism in Spain. Sociolinguistic and Psycholinguistic Aspects of Linguistic Minority Groups*. Clevedon: Multilingual Matters, 1-56.

DESCRIPCIÓN SOCIOLINGÜÍSTICA E FORMULACIÓN DE PLANS DE NORMALIZACIÓN LOCAIS: UN CASO DE ESTUDO (PONTEAREAS)¹

FERNANDO GROBA BOUZA

1. *Introdución*

1.1. *Estado da cuestión*

Coa publicación en 2002 do libro *Estudo-diagnóstico. Situación da lingua galega no Concello de Santiago* e coa posterior aprobación, en xullo deste mesmo ano, do plan de normalización lingüística do concello compostelán parece que a política lingüística galega comeza a botar man de ferramentas que intenten cambiar as realidades sociolingüísticas ás que se aplican, como son os plans de normalización lingüística. A partir de aí non tardaron en aparecer outros exemplos en distintos ámbitos institucionais, a nivel administración local, o PNL do Concello de Ferrol en marzo de 2003; a nivel universitario, o PNL da Universidade de Santiago de Compostela en outubro de 2002 e o Plan de política lingüística da Universidade de Vigo en decembro de 2004; e a nivel Galicia o Plan xeral de normalización da lingua galega en setembro de 2004.

¹ Cómpre dicir que este artigo é o resultado do traballo de investigación titorado que foi dirixido polo profesor Anxo M. Lorenzo Suárez, que tivo por título “Formulación de plans de normalización locais: Un caso de estudo (Ponteareas). Pros e contras das metodoloxías empregadas”, que foi elaborado no ano académico 2004-2005, e que foi lido o 19 de xullo de 2005 na Universidade de Vigo. Quero tamén facer un agradecemento especial ao profesor Fernando Ramallo (U. de Vigo) pola súa colaboración e axuda prestada durante a elaboración deste primeiro documento.

Temos que ter en conta que a intervención sobre as realidades lingüísticas é relativamente recente e moi escasa, e a respecto dos plans de normalización lingüística contamos aínda con moi poucos exemplos, sobre todo no ámbito local², e todos eles elaborados e implementados desde hai moi pouco tempo. Tamén debemos ter presente, que a planificación lingüística desenvolvida polos poderes públicos galegos apenas utilizou unha ferramenta que aparentemente puxase por cambiar a realidade sociolingüística, como é a elaboración dun plan ou programa que teña como obxectivo u cambio sociolingüístico profundo e xeneralizado.

1.2. Obxectivos

O obxectivo principal que pretendemos con este traballo é, por un lado, achegar un estudo-diagnóstico específico sobre o Concello de Pontearreas que describe de xeito, máis ou menos concreto, a circunstancia na que se atopa o noso idioma, e por outro, mostrar os problemas que suscitaron tanto a elaboración do propio diagnóstico nun contexto territorial e sociopolítico particular, como a posterior formulación dun plan de normalización lingüística (en diante PNL) para ser utilizado nese mesmo contexto.

1.3. Metodoloxía

O presente traballo componse de dúas partes complementarias: a primeira céntrase no desenvolvemento dun estudo-diagnóstico da situación da lingua e no resumo dunha proposta de elaboración dun PNL en dous sectores sociais locais (ensino e servizos); e, a segunda recolle as principais conclusións sobre os principais problemas que suscitaron tanto a elaboración do propio diagnóstico como a posterior formulación do PNL. Á súa

² Hai que ter en conta que é o segundo responsable ao que os cidadáns lle confiren máis responsabilidade no proceso de normalización lingüística, por detrás da Xunta de Galicia, segundo os datos do MSG (1992).

vez, a diagnose consta dunha parte cuantitativa e outra cualitativa. A cuantitativa foi elaborada a partir dos datos do *Mapa Sociolingüístico de Galicia* (MSG) da Real Academia Galega e das preguntas lingüísticas do Censo de Poboación e Vivendas de 1991 e 2001 elaborados polo Instituto Galego de Estatística (IGE).

Na parte cualitativa a metodoloxía de análise foi, basicamente, participativa, a través de entrevistas persoais aos principais representantes dos sectores sociais, tomando como modelo o que foi desenvolvido por *Cidadanía, Rede de Aplicacións Sociais* no caso do concello de Santiago, primeiro para o estudo-diagnóstico e logo para o plan propiamente dito. Outros modelos que serviron de guía foron os plans de normalización dos concellos de Santiago e Ferrol, o plan de política lingüística da Universidade de Vigo, o plan xeral de normalización da lingua galega, aprobado polo Parlamento de Galicia o 22 de setembro de 2004. Esta metodoloxía participativa complementouse coa observación persoal e con diferentes traballos cualitativos sobre actitudes e opinións lingüísticas (concretamente, o traballo de Ana Iglesias Álvarez, *Falar galego: “no veo por qué”*, e o da Real Academia Galega, *O galego segundo a mocidade*, que se citan na bibliografía). O resultado desta parte cualitativa son cadros-diagnóstico que conteñen os puntos fortes e febles de cada sector.

Para a elaboración do PNL, o obxectivo consistiu en detectar, utilizando a información do cadro-diagnóstico, os problemas focais para despois formular uns obxectivos, identificar unhas liñas de acción e determinar medidas concretas de actuación. Acto seguido reuniuse os entrevistados de cada un dos dous sectores estudados (ensino, por unha banda, e servizos, por outra) para que avaliasen os principais problemas focais detectados no seu sector, os obxectivos, as liñas de acción e fixesen unha estimación das medidas deseñadas que se poderían levar adiante.

Para elaborar as conclusións que figuran na parte final deste traballo foi preciso manter unha observación constante e directa de todo o proceso e ir anotando todos aqueles elementos

que puidesen resultar interesantes para a avaliación da metodoloxía que adoito se usa na elaboración dos PNL.

1.4. Descrición da vila

Os apuntamentos que a seguir se van expoñer sobre a poboación do Concello de Ponteareas tratan de perfilar as características da sociedade que vai ser obxecto de estudo neste artigo. Ademais, imos facer un repaso por certas variables como son o sector económico ou o nivel de estudos que van ter despois unha influencia importante na posterior descrición da situación da lingua (usos, actitudes etc.) no dito concello.

Ponteareas forma parte da Mancomunidade do Condado na que sobresaí polo seu número de habitantes (18.844 en 2001 e 21.287 en 2003), que forma o 49'6% do total da mancomunidade, e polo seu desenvolvemento económico. Isto fai que sexa considerada como o centro neurálxico do progreso da zona. Digamos que ata certo punto é o modelo a seguir dos concellos que a circundan. Ademais algúns destes concellos, non só os da mancomunidade, dependen dalgunha maneira dela. No que se refire, por exemplo, a Administración de Xustiza, son 8 os concellos que teñen xulgados de paz que dependen do Xulgado de Ponteareas. Esta poboación repártese entre o casco urbano, que continúa en 2003 10.145 habitantes (47'7%) e as 24 parroquias que se estenden ao seu redor³.

É unha poboación que non deixou de medrar nos últimos 15 anos como podemos comprobar no Gráfico 1 (de 1991 a 2003 aumentou un 23%). Así é que, a día de hoxe, Ponteareas comeza a ser considerada cidade por superar a cifra de 20.000 habitantes. As causas deste incremento tan considerable de poboación foron varias. A primeira delas foi o propio movemento natural da vila (Gráfico 2). O saldo vexetativo pasou de ser de 40 persoas no ano 1997 a ser de 138 no ano 2003.

³ Angoares, Arcos, Areas, Arnoso, Bugarín, Celeiros, Cristiñade, Cumiar, Fontenla, Fozara, Xinzó, Guillade, Guláns, Moreira, Nogueira, San Lourenzo, San Mateo, Stgo. de Oliveira, Padróns, Paredes, Pías, Prado, Ribadetea.

Gráfico 1. Incremento da poboación entre o ano 1991 e o 2003. Fonte: elaboración propia cos datos do Departamento de estatística do Concello de Ponteareas.

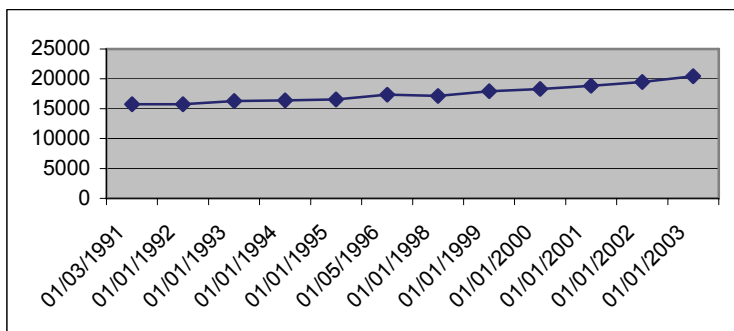
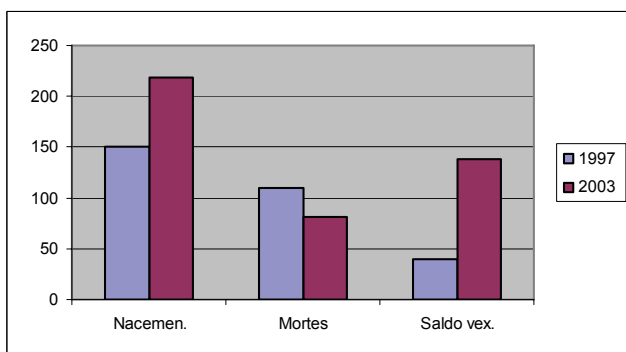


Gráfico 2. Movemento natural da poboación dos anos 1997 e 2003. Fonte: Libro do Rexistro Civil do Tribunal 2 de Xustiza.



A segunda das causas foi a inmigración. Nos últimos anos aumentou a vinda tanto de inmigrantes retornados como de inmigrantes en xeral. Que haxa un total de 828 persoas que veñen cada ano do estranxeiro (dun total de 1514) e que 1270 habitantes de Ponteareas tivesen en 2001 nacionalidade estranxeira, segundo datos do IGE, de 2002 e 2001, respectivamente, son un bo reflexo do que aquí se afirma.

E a terceira e última causa do incremento do número de habitantes é a diferenza que existe entre os prezos da vivenda de Ponteareas e Vigo. A diferenza que existe entre un e outro sitio é

moi considerable e motivou que moitos traballadores vigueses buscasen residencia noutros concellos periféricos. Vilas como Cangas ou Moaña quédanlles máis próximas á cidade, mais o ter que depender dun barco que os transporte dunha beira á outra da ría, e logo ter que pagar un autobús ou un taxi, ou o ter que ir en coche e pagar a peaxe da autoestrada é, moitas veces, motivo suficiente para non ir vivir a esas zonas.

Así e todo, como contrapartida a este incremento de poboación, podemos dicir que na política ponteareá non houbo unha preocupación por crear un polígono industrial que xerara traballo para os seus habitantes neste sector. Isto provocou que parte dos seus habitantes tivese que dirixirse a outros lugares para facelo (Vigo, Porriño, Salceda etc.). De aí que, a Vila de Ponteareas estea considerada como unha “cidade dormitorio”, á que a xente só vai pasar a noite.

En canto ao sector económico, en Ponteareas o sector terciario é o que ocupa a maior parte da poboación (57'4% do total da poboación do Condado), seguido polo secundario (40'9%) e moi de lonxe polo primario (1'7%). No ano 1991 a situación era moi distinta porque, aínda que o sector dominante era xa o de servizos (43'4% do total), o agrícola movía o 22'3% das persoas ponteareás, porcentaxe que superaba tanto á industria (18'7%) como á construción (14'5%). É de salientar, xa que logo, como nunha entidade de poboación na que o 53'3% é rural o sector primario ten tan pouca cabida.

No que atinxe ao nivel de estudos da xente da vila (Táboa 1), son maioría as persoas que non remataron o ensino obrigatorio (6.908, un 43'7%). Despois atópase a xente que o rematou (29'5%) e a que realizou estudos de formación profesional (1171, un 7'4%). E, por último, a que fixo estudos universitarios (1082, un 6'8%). A ponteareá é unha poboación que ten un nivel académico bastante baixo, porque o 43,7% (6.908 habitantes) non rematou o ensino obrigatorio e o 2'5% (390 habitantes) é analfabeto. A suma entre uns e outros sería un 46'2%, é dicir, case a metade do total.

Táboa 1. Poboación en vivendas familiares de 16 e máis anos segundo o nivel de estudos. Ponteareas. Ambos sexos. Ano 2001. Fonte: IGE

Nivel de estudos	Nº de habitantes
Non sabe ler ou escribir	390
Menos de 5 anos de escolarización	3.464
Sen completar Bacharelato elemental, ESO ou EXB	3.444
Bacharelato elemental, ESO ou EXB completo	4.658
Bacharelato superior BUP/LOXSE, COU/PREU	1.547
FPI, FP grao medio, Oficialía industrial	482
FPII, FP grao superior, Mestría industrial	689
Diplomatura, Arquitectura, Enxeñaría Técnica	619
Licenciatura, Arquitectura, Enxeñaría Superior	463
Doutoramento	24
Total	15.780

2. Estudo-diagnóstico

2.1. Datos demolingüísticos

Ofrecemos nesta sección unha descrición detallada da situación demolingüística do concello de Ponteareas (Pontevedra). Para esa finalidade utilizamos os datos procedentes dos traballos sociolingüísticos con información local relevante: por unha banda, o Mapa Sociolingüístico de Galicia (de aquí en diante, MSG), elaborado polo Seminario de Sociolingüística da Real Academia Galega en 1992; e por outra o Censo de Poboación e Vivendas de 1991 e de 2001, elaborados polo Instituto Galego de Estatística. No caso do MSG, obtemos información sobre os catro parámetros sociolingüísticos básicos: lingua inicial, competencia en galego, usos e actitudes lingüísticas. No caso dos Censos, a información céntrase nos usos lingüísticos e no coñecemento do idioma galego. Á falta dun estudo sociolingüístico monográfico sobre o concello de Ponteareas, o MSG e os Censos permiten achegar unha información contrastada da situación sociolingüística local. En concreto, o MSG contén unha mostra total de 175 enquisas realizadas no dito concello, mentres

que os Censos do IGE están feitos sobre case o total da poboación do concello e teñen o interese engadido de contrastar os resultados de distintos anos (1991 e 2001).

2.1.1. Coñecemento e usos lingüísticos en Ponteareas

2.1.1.1. Coñecemento e usos

Con respecto ao coñecemento da lingua galega, analizaremos as dimensións de capacidade para falar, ler e escribir (non analizaremos a capacidade de *entender* porque o 99% dos ponteareáns entende a lingua galega). Escrutando os datos que nos achega o Censo-2001 e, empezando polos máis xerais, observamos que o 93% dos ponteareáns pode falar, o 73% sabe ler e o 61% ten capacidade para escribir en galego.

Cruzando o coñecemento coas distintas variables sociais relevantes, observamos que, tendo en conta a lingua habitual, as persoas que mellor coñecen o galego son aquelas que o usan habitualmente; tendo en conta a variable de *sexo*, vemos que os homes posúen mellores capacidades, en xeral, na lingua galega; a *idade* revélanos que as capacidades de ler e escribir aumentan progresivamente canto máis nova é a persoa, mentres que, paralelamente, diminúe a destreza de falar; segundo o *nivel de estudos*, a medida que aumenta o nivel de estudos realizados medran as capacidades de ler e escribir o galego, mais descende a de falar; segundo a *actividade profesional*, son os ocupados e os estudantes os que teñen maior coñecemento do galego. Os parados, malia a seren os que teñen menos capacidade para falar, posúen unha competencia lectora e escrita bastante boa. A continuación, están as persoas que se dedican aos labores de fogar, e, por último, os pensionistas e xubilados, que, a pesar de que son os máis capacitados para falar, son os que menos saben ler e escribir o galego; de acordo coa *rama profesional*, cómpre que reparemos no sector servizos, dado que é o principal motor da vida económica ponteareá (55,5% do total), e que amosa a porcentaxe máis baixa da capacidade de falar (91%) e case de ler e escribir, nas que só supera a agricultura e pesca.

Pasamos a continuación a considerar a utilización efectiva da lingua galega. Tendo en conta os datos do Censo-2001, o 63% dos ponteareáns usa sempre o galego, o 27% faino ás veces e o 10% restante asegura non facelo nunca. Para contextualizar esas porcentaxes, podemos sinalar que no total de Galicia o 56% fala galego sempre, o 30% ás veces e o 12% nunca. As porcentaxes son, xa que logo, moi semellantes.

Se cruzamos o uso coas variables sociais ás que vai asociado podemos observar que: segundo a *idade*, así como descendemos na idade diminúen as porcentaxes das persoas que usan o galego sempre, aumentando os que falan ás veces e en menor medida os que non o falan nunca; no que se refire *aos estudos*, vemos que as porcentaxes da xente que fala sempre galego descende tal e como aumenta o nivel de formación e, en consecuencia, medran os que o falan ás veces e máis paseniñamente os que non o falan nunca; con respecto *a actividade profesional*, son os pensionistas e os encargados dos labores de fogar os que usan, en maior porcentaxe, sempre o galego. Logo o uso vai decrecendo nos ocupados, nos parados, e nos estudantes, que son os que menos usan sempre a lingua galega e os que máis a usan ás veces. Son os estudantes tamén xunto cos parados os que presentan as porcentaxes máis altas de non usar o galego nunca; no que se refire *a rama profesional*, é na agricultura, na pesca e na construción onde máis se usa o galego sempre. O sector servizos ten a porcentaxe máis alta dos que non o falan nunca e xunto coas industrias son os que incrementan a opción de usar o galego ás veces. Temos que ter en conta que o sector máis importante da economía ponteareá é o sector servizos e que é no que a lingua galega mostra unha peor situación.

Tamén podemos analizar a lingua habitual dos residentes en Ponteareas grazas aos datos que nos ofrece o MSG. O 68% usa habitualmente só ou máis galego, restando un 32% que usa só ou máis castelán. Ademais, dentro de cada unha das linguas a opción monolingüe é máis notoria no galego (38% só galego / 30% máis galego) ca no castelán (9% só castelán / 23% máis castelán). Se reparamos agora no uso dunha soa lingua ou das

dúas, son máis numerosos os usos habituais bilingües fronte aos monolingües.

Se analizamos a lingua habitual en relación cos *ámbitos de adquisición*, a familia é ámbito máis relevante para a adquisición do galego, xa que un 87% (148 dos 171 entrevistados) a adquiriu nese espazo familiar. Destes, o 78% adquiriu só ou maioritariamente o galego. Outros ámbitos como son a escola, os amigos, os veciños e o traballo semellan máis favorables á adquisición do castelán como lingua habitual.

Analizando agora a variable da *idade* (Táboa 2), observamos que a medida que descendemos nos tramos minguan as opcións monolingües e medran as bilingües, que se manteñen máis ou menos constantes, agás entre os grupos de idade de 51 a 65 e de 16 a 20, entre os cales predomina a opción ‘máis galego ca castelán’.

Táboa 2. Porcentaxes de lingua habitual segundo a idade (en %). Fonte: elaboración propia cos datos do MSG (1992).

IDADE DO ENTREVISTADO	LINGUA HABITUAL				Total
	Só castelán	máis castelán	Máis galego	só galego	
16-20 anos	9	25	38	28	18
21-30 anos	10	30	30	30	17
31-40 anos	10	31	31	28	17
41-50 anos	0	25	25	50	11
51-65 anos	6	11	36	47	21
Máis de 65	14	21	18	47	16
Total	9	23	30	38	100

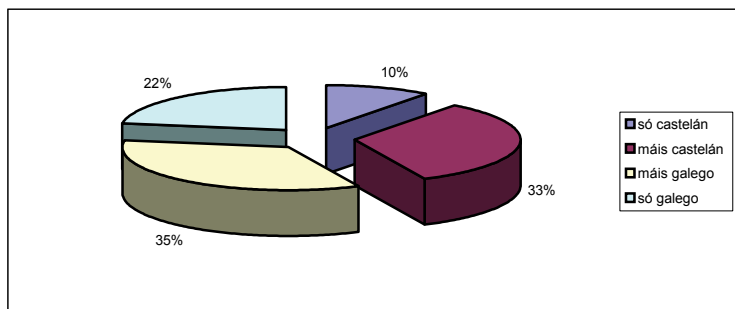
En canto á *clase social*, a medida que ascendemos na escala de clases o galego vai perdendo protagonismo como lingua habitual, ata desaparecer nas clases media-alta e alta.

E segundo a *profesión*, detéctase que algunhas actividades profesionais son máis propicias para a presenza do galego como lingua habitual, mentres que outras lle son máis propicias ao castelán. Así, entre os empresarios, os docentes, o persoal con

titulación superior ou media etc., predomina o castelán como lingua habitual, mentres que nos obreiros, os labregos etc. aumenta a presenza do galego. Tamén constatamos diferenzas dependendo de se os individuos traballan por conta propia (máis galego: autónomos etc.) ou por conta allea (persoal de servizos, docentes etc.). E non podemos deixar de salientar o amplo uso do castelán que fan os estudantes, así como a importante presenza que o castelán ten nas amas de casa.

Agora se seguimos cos datos do MSG, podemos perfilar un pouco máis o uso da lingua habitual. No ámbito familiar a *lingua habitual* maioritaria é o galego (57%, entre usos monolingües e bilingües con predominancia do galego) tal como se desprende do Gráfico 3.

Gráfico 3. *A lingua habitual no ámbito familiar.* Fonte: elaboración propia cos datos do MSG (1992).



Dentro da *familia*, o uso do galego descende así como descende a idade do interlocutor, por orde: avós, pais, parella, irmáns, fillos.

No *ámbito escolar*, atopámonos con que para a maioría dos ponteareáns a lingua de escritura normal é o castelán, xa que o usa de maneira exclusiva un 75% dos entrevistados, e un 20% asegura que usa o español máis ca o galego. No uso oral as cousas mudan. Case un 50% dos entrevistados asegura que usa só o galego cos compañeiros no recreo, e un 14,4% máis galego. Mais ao entrar na clase ou ao falar cos profesores descende o emprego do galego e sobe o do castelán. Mentres que case un

50% fala só galego cos compañeiros no recreo, e un 14,4% fala máis galego ca castelán, unicamente o 7% utiliza o galego de maneira exclusiva para dirixirse aos profesores, e o 11% emprega de maneira preferente nesta situación.

No *ámbito laboral* a lingua que máis se emprega, en xeral, é o galego. Entre compañeiros o 57% fala só galego, un 21% só castelán e outro 20% restante as dúas. Mais a cousa cambia cando o persoal ten que falar cun superior porque o 44,7% faino só en galego e un 4,3% máis en galego, mentres que un 19% o fai máis en castelán e un 32% só en castelán.

No *ámbito das relacións veciñais* hai unha gradación segundo a proximidade afectivo-xeográfica (Táboa 3). Nas máis achegadas, é dicir, coa xente de confianza é coa que máis se fala galego. Despois están os veciños galegos, os amigos, a compra diaria e a compra onde a lingua normal é tamén o galego. O uso cun descoñecido presenta xa un uso moi maioritario do castelán (un 58%). Se tomamos como referencia a distancia xeográfica, podemos observar que cando un ponteareán fala cun veciño non galego a maioría faino só en castelán. Dá a sensación de que son os galegos os que converxen lingüisticamente cos de fóra e non os de fóra cos galegos.

Táboa 3. Porcentaxes de uso nas relacións veciñais. Fonte: elaboración propia cos datos do MSG (1992).

	Lingua cos veciños	lingua con xente confianza	lingua cos amigos	lingua compra diaria	lingua compra non habitual	lingua cos veciños non galegos	lingua cos descoñecidos
Só castelán	13	16	18	22	27	55	58
Máis castelán	15	11	13	10	17	21	16
Máis galego	13	13	14	12	16	17	8
Só galego	59	60	55	56	40	7	18
Total	100	100	100	100	100	100	100

En *ámbitos* como a *administración* as persoas empregan máis o castelán (dun 30% que o fala normalmente sobe a un 48% na local e a un 39% na autonómica).

Co *médico* o uso do español tamén aumenta. Co médico de cabeceira o uso do castelán increméntase ata un 55% e co médico especialista ata un 68%. Na diferenza de usos que hai entre un e outro médico inflúen dous factores: o hábitat (vilego, urbano); o segundo, o grao de proximidade ou “confianza”, a vila está máis preto e as visitas ao médico de cabeceira fanse máis habituais ca ao especialista.

En *ámbitos grupais*, a lingua de uso depende da lingua predominante. Se a que predomina é o castelán, as porcentaxes repártense nun 50% entre os que usan unha e outra lingua. Agora que se a maioría da xente que forma o grupo fala galego, as persoas que se manteñen en castelán ou máis castelán son moi poucas, un 9%.

2.1.1.2. *Evolución dos coñecementos e usos do galego entre 1991 e 2001*

Contrástanse aquí os resultados dos censos de 1991 e 2001 elaborados polo IGE e que dan conta dos cambios básicos que sufriron tanto o coñecemento como o uso da lingua galega no Concello de Pontearreas.

A destreza de *entender* mantense sen cambios. Descendeu en cambio a capacidade de *falar* nun 3%. En troques, aumentaron, nunha porcentaxe considerable, as destrezas de *ler* e *escribir* (ambas as dúas nun 38%). Este aumento foi provocado, sobre todo, pola incorporación da materia de lingua galega ao sistema educativo e polo incremento do uso do galego como lingua vehicular no ensino⁴.

Mais estas evolucións podemos matizalas agora se as cruzamos con variables sociais como son a idade, os estudos, a actividade e rama profesional. Segundo a *idade*, imos facer dúas análises, unha que estude a diferenza nos mesmos treitos de idade, e outra que o faga coas mesmas persoas pero dez anos

⁴ Vid. Graña (2001).

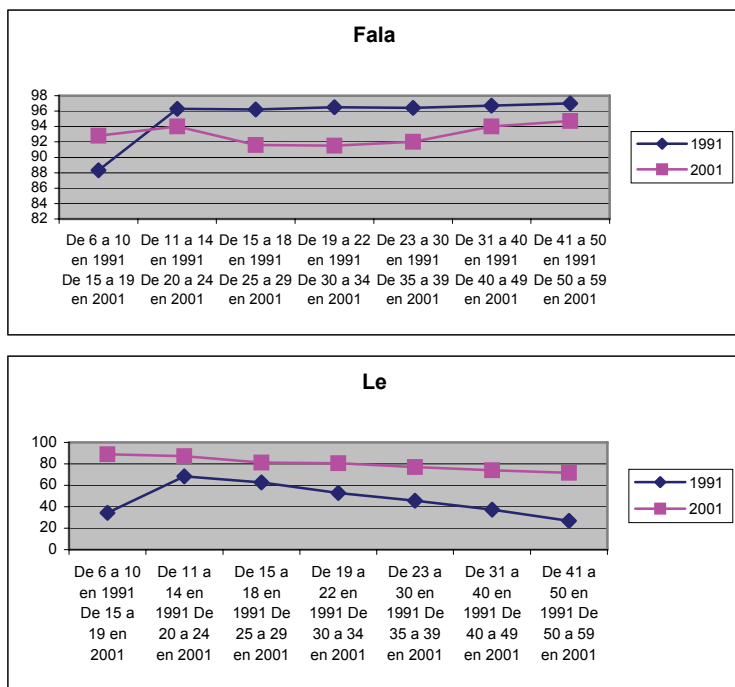
máis adiante, é dicir, que se unha persoa estaba comprendida no treito de 6 a 10 anos no 1991, en 2001 estaría no de 16 a 20.

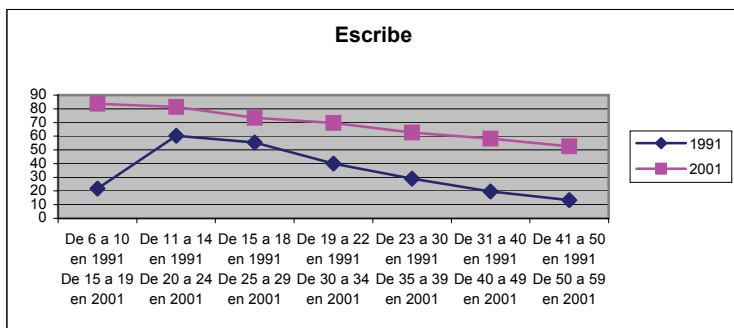
Nos *treitos de idade* a habilidade de falar descendeu máis no tramo de 25-39 (5%) anos, mentres que os que menos (nun 2% cada un) os de 20-24 anos e os de máis de 65. É importante que no treito de 5-9 anos esta destreza aumentase nun 1%. Na lectura e na escritura a capacidade vai subindo así como aumentan os anos, mais cando chegamos, na lectura, ao tramo 50-64 e na escritura ao 40-49, a porcentaxe comeza a descender.

Na *evolución dos treitos de idade* nestes 10 anos (Gráfico 4), vemos como persoas que eran quen de ter unha conversa en galego en 1991 xa non o poderían facer en 2001. Melloraron, iso si, as capacidades de ler e escribir. Parece que vemos o resultado do recoñecemento do galego na lexislación educativa e a súa penetración neste ámbito.

Gráfico 4. *Traxectoria dos coñecementos dos treitos de idade de 1991 a 2001.*

Fonte: elaboración propia cos datos do IGE.





Segundo o *nivel de estudos*⁵, a diferenza entre as porcentaxes dun e do outro ano aumenta así como aumenta o nivel. Foi nos que teñen estudos de 3º grao (o 7% dos ponteareáns) nos que descendeu máis a destreza de falar e nos que melloraron moitísimo menos as capacidades de ler e escribir. Aínda así, cómpre dicir que a maioría dos ponteareáns ten estudos de 2º grao (o 47%), seguidos polos que teñen 1º grao (o 22%) e dos que non teñen estudos (outro 22%). Nos de 2º grao tamén descendeu a capacidade de falar (-4%) e aumentou pouco a de ler (19%) e escribir (23%).

Segundo a *actividade profesional*, o coñecemento non se pode ler de arriba abaixo, como na idade ou nos estudos, senón que hai que ver quen aumentou ou diminuíu máis ou menos. Os ocupados e encargados dos labores da casa foron os que máis aumentaron os seus coñecementos de lectura e de escritura (en máis dun 40%) e os que menos os estudantes (14%). Na capacidade de falar, foron os parados, cun descenso dun 5%, os ocupados e os estudantes, cun 4%, os que máis descendieron. En contraste, os xubilados e os encargados dos labores de fogar foron os que menos, cun 2%.

⁵ Nos datos que ofrece o Instituto Galego de Estatística o nivel de estudos repártese da seguinte maneira: 1º grao: sen completar bacharelato elemental, ESO ou EXB; 2º grao: bacharelato elemental, ESO ou EXB completo; bacharelato superior BUP/LOXSE, COU/PREU; FPI, FP grao medio, oficialía industrial; FPII, FP grao superior, mestría industrial; e 3º grao: diplomatura, arquitectura, enxeñaría técnica; licenciatura, arquitectura, enxeñaría superior; doutoramento.

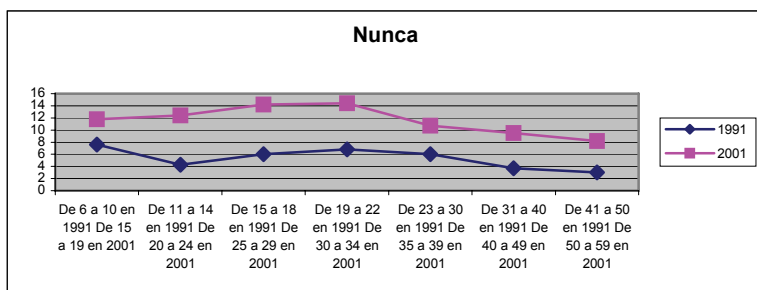
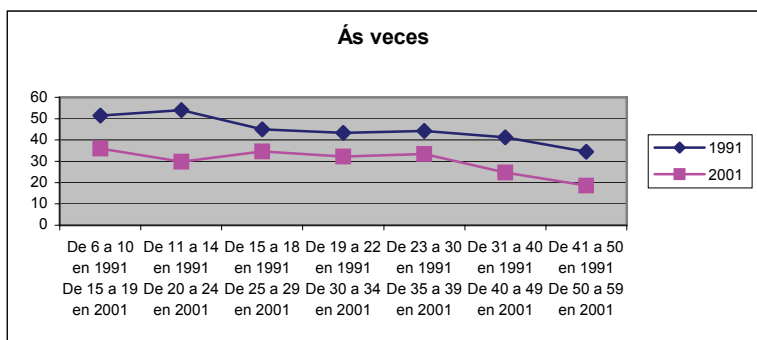
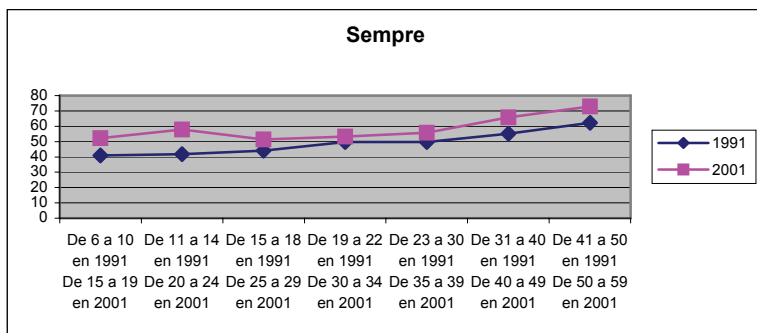
Como última variable, a *rama profesional* revela que foi no sector servizos no que diminuíu bastante máis a destreza de falar (nun 6%), e na industria, na construción e na agricultura e pesca nas que menos (1%, 2% e 3%, respectivamente). En canto á lecto-escritura, foi tamén no sector servizos onde menos aumentou.

Nos usos tamén houbo cambios importantes. Aumentou o monolingüismo en galego nun 6,5% e baixou a porcentaxe das persoas que o falaban ás veces (nun 11,8%), mais tamén aumentaron os ponteareáns que non o falan nunca (5,5%). Medra, en consecuencia, o monolingüismo (tanto galego coma castelán) en detrimento do bilingüismo.

Con respecto ás *fraxas de idade*, os treitos que máis descendieron nos usos bilingües foron os de 15-18 (cun 24%) e 51 e máis anos (cun 14,5%). Os que máis incrementaron o uso monolingüe do galego foi o tramo que vai dos 15 aos 22 anos (cun 8%). Porén, o treito de idade que máis incrementou o monolingüismo castelán foi o dos 23 aos 40 anos (cun 8,5%). Os totais din que o monolingüismo do galego medrou un 1% por riba do castelán. Comeza a haber treitos nos que a opción bilingüe descendeu, non a favor do monolingüismo en galego, senón a favor da práctica monolingüe en castelán. Estes treitos son os que abranguen as idades de 6 a 10 e de 31 a 40 anos.

No que se refire á *traxectoria dos usos dos treitos de idade* entre 1991 e 2001, vemos no Gráfico 5 como as persoas que en 1991 tiñan de 15 a 30 anos e en 2001 de 25 a 40 foron as que menos abandonaron o bilingüismo, mais os que o fixeron tiraron máis por non usar nunca o galego ca por usalo sempre. Isto contrasta coa análise que faciamos na lingua habitual cando analizabamos a traxectoria da lingua habitual na vida dos entrevistados no MSG (Táboa 2), xa que alí a tendencia normal era o aumento do bilingüismo en detrimento do monolingüismo. Entón, podemos afirmar que, mentres que nas décadas dos 70 e 80 a tendencia era o incremento do bilingüismo na dos 90 a tendencia foi o aumento do monolingüismo e, nomeadamente o monolingüismo castelán.

Gráfico 5. Traxectoria de usos dos treitos de idade de 1991 a 2001. Fonte: elaboración propia cos datos do IGE.



Se temos en conta o *nivel de estudos*, os analfabetos son os que menos abandonaron as prácticas bilingües (8%), tanto en galego coma en castelán. Os ponteareáns que teñen estudos de 1º grao son os que máis abandonaron o uso exclusivo dunha soa lingua e, xunto coa xente que non ten estudos⁶, os que máis incrementaron o monolingüismo galego.

Tendo en conta a *actividade profesional*, os estudantes son o colectivo que máis fixo baixar o bilingüismo (21%) e que máis fixo subir o monolingüismo en galego, nun 15%. Na maioría dos colectivos profesionais o descenso do bilingüismo veu acompañado dun incremento do monolingüismo en galego (en total nun 13'5%), agás nos ocupados onde non se incrementou nada e nos parados onde descendeu un 1%.

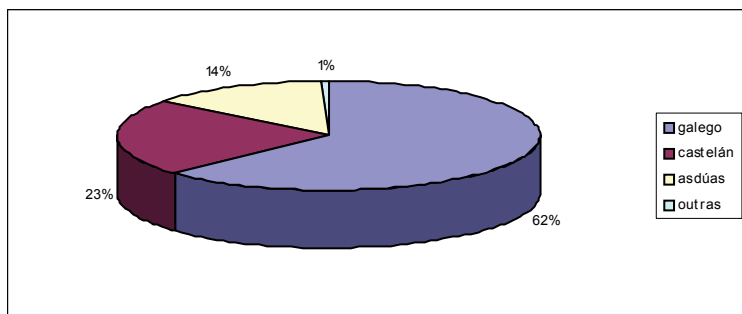
Segundo a *rama profesional*, foron a construción e os servizos os que fixeron avagar en maior proporción o bilingüismo. O único sector no que o descenso do uso das dúas linguas foi máis positivo para o galego que para o castelán foi a construción. Os outros favoreceron máis o castelán, sendo os encargados dos servizos os que máis o fixeron.

2.1.2. *Lingua inicial en Ponteareas*

Segundo o MSG a lingua inicial do 62% dos ponteareáns é o galego (Gráfico 6). Se cruzamos a lingua inicial coa variable *sexo*, podemos constatar que é ao sexo feminino ao que se lle ensina a falar máis nunha soa lingua, ben sexa en galego (cun 3% por riba do masculino), ben sexa en castelán (cun 7% máis ca os homes). Ademais a porcentaxe de mulleres que adquiren as dúas linguas como linguas iniciais é a metade da de homes.

⁶ Non se confundan cos analfabetos. A xente que non ten estudos sabe ler e escribir mais non chegou a acadar a titulación de 1º grao.

Gráfico 6. *A lingua inicial dos ponteareáns.* Fonte: elaboración propia cos datos do MSG (1992).



Se temos en conta os *ámbitos de adquisición* das linguas, observamos que tanto para a lingua galega como para a lingua española a familia convértese no ámbito de adquisición principal. No caso do galego aínda se volve moito máis importante porque segundo os entrevistados do MSG foi o único ámbito no que puideron adquirir esta lingua. Noutros ámbitos como a escola, os amigos, os veciños e o traballo só puideron adquirir o castelán.

2.1.3. Actitudes e opinións lingüísticas en Pontearreas

O MSG é, ata o momento, o único estudo cuantitativo que recolle datos sobre as actitudes e as opinións lingüísticas. A seguir mostramos as tendencias xerais que nel se recollen en canto aos habitantes de Pontearreas.

No ámbito escolar o galego leva uns 20 anos como materia obrigatoria. Ao principio como materia de estudo, unicamente, pero despois pasou a ser, dentro do currículo escolar, a lingua vehicular dunha porcentaxe específica de materias⁷. A competencia lingüística adquirida en galego segue sendo inferior á adquirida en castelán coa posterior consecuencia de que as persoas cando escollen unha das dúas linguas abandonen a que lles presenta máis “inseguridade” e opten pola outra. Isto vai

⁷ Vid. Graña (2001).

poder comprobarse na parte cualitativa deste traballo (Pto. 2.2) e vai influír, claramente, en moitas das actitudes.

Segundo os datos do MSG, son maioría as persoas que pensan que o galego debería ser a *lingua das outras materias*. Para materias como *matemáticas* e *historia*, a inmensa maioría considera o galego igual de apto ca o castelán como lingua vehicular, aínda que bastantes persoas opinan que o castelán é máis axeitado.

En canto á consideración do galego como *lingua da escola*, os datos constatan que a maior parte dos ponteareáns están totalmente ou bastante de acordo (63%) con que o galego sexa a lingua da escola, dinnos tamén que o 12% móstrase indiferente e que só un 25% está en desacordo.

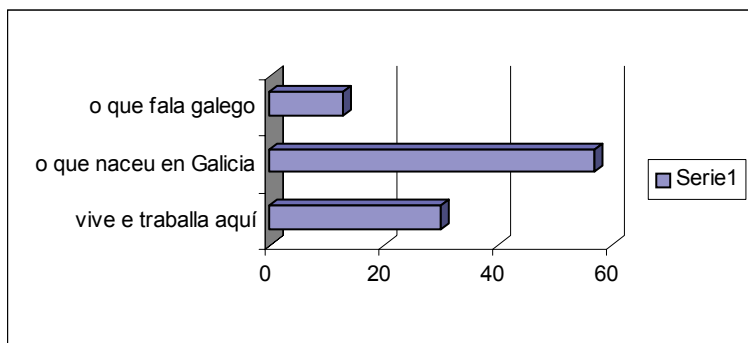
No que se refire ás actitudes cara á utilidade, o uso, a transmisión e o futuro da lingua, moita xente considera que o galego ten a mesma utilidade ca o castelán (65%). En canto ao *uso*, os ponteareáns teñen a sensación de que se fala máis galego agora ca hai 25 ou 40 anos. Isto contrasta coas estatísticas de evolución dos usos que expresan totalmente o contrario (Pto. 2.1.1.2).

Sobre a *transmisión da lingua* aos nenos, existe unha opinión xeral maioritaria que avoga por ensinar as dúas linguas (64%). O 28% di que a lingua que hai que transmitir é a propia, é dicir, o galego. E só un 8% di que ten que ser o castelán. A principal causa da escollo de lingua á hora da transmisión interxeracional é a utilidade que se lle atribúe (máis do 50%). Outras causas importantes son: por ser a lingua/s de Galicia ou por ser a lingua habitual do país (20% cada unha). Ademais os ponteareáns están máis de acordo con que os *pais castelanfalantes* lles transmitan galego aos seus fillos, ca que os *galegofalantes* lles transmitan o castelán aos seus descendentes. Se ben, a práctica real de hoxe non parece así de todo polo que se albiscou na descrición dos hábitos lingüísticos familiares. Non é estraño, entón, que con estas actitudes tan “positivas” a opinión xeral sobre o *futuro das linguas* sexa optimista para o galego, xa que o 53% pensa que se falará máis do que se fala hoxe. Así pois, non nos debe parecer raro que o 92% dos ponteareáns mostre unha actitude posi-

tiva cara ao fomento do galego, nin que un 42% dos habitantes diga que as medidas de fomento son consideradas insuficientes, nin que un 91% estea de acordo coa obriga de coñecer o galego.

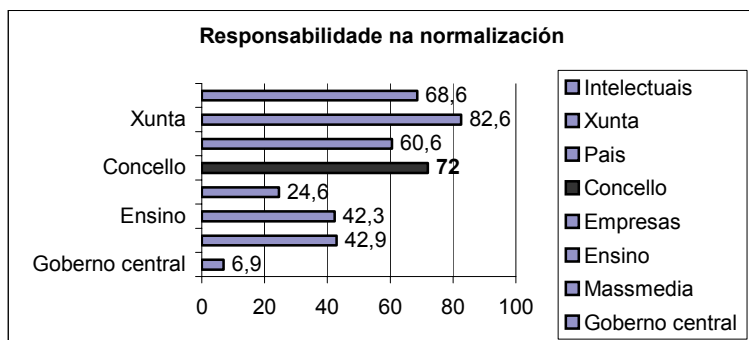
En canto á consideración da lingua galega como definidora da identidade do noso país o 86% opina que o galego é a lingua propia do país (e un 12% as dúas), e o 82% di que de perder a lingua perdemos o trazo máis importante que nos diferencia ante o resto do mundo. Aínda así, a lingua non está considerada como o principal factor definitorio da nosa identidade (Gráfico 7).

Gráfico 7. *Quen é máis galego?* Fonte: elaboración propia cos datos do MSG (1992).



Polo que respecta á responsabilidade na normalización, o 85% dos habitantes de Pontearreas atribúe á administración a maior responsabilidade na normalización da lingua (Gráfico 8). A continuación, e en orde decrecente, estarían os intelectuais (co 68%), os pais (co 60%), os medios de comunicación (co 40%), o ensino (39%), as empresas (22%) e, por último, o Goberno Central (co 5%).

Gráfico 8. *A responsabilidade na normalización.* Fonte: elaboración propia cos datos de MSG (1992).



Por último, e no que respecta ás actitudes sobre a importancia do tema da lingua, a maior parte dos ponteareáns, o 38%, di ser un tema importante e o 47% bastante ou moi importante.

2.2. *Descrición cualitativa: perspectivas dos axentes sociais implicados*

Os datos que aquí se achegan son o testemuño de vinte e catro dos principais dirixentes dos sectores sociais ponteareáns recollidos a través de entrevistas persoais. Nas entrevistas intentouse acadar datos sobre o coñecemento, o uso, as actitudes e as necesidades detectadas en cada un dos sectores. Inténtase, polo tanto, dar unha descrición o máis real posible da situación da lingua galega e de que a fagan os propios representantes da sociedade. Desta maneira, eles mesmos pasan a ser os responsables da descrición da situación. Así é máis fácil de que se consideren identificados coas medidas que se proporán e será máis fácil levar adiante actividades de normalización porque se sentirán moito máis implicados e responsables do que é o proceso normalizador. Para completar, farase unha pequena análise conxunta da situación tendo en conta certas opinións e certas puntualizacións observadas nas entrevistas, tomando un pouco como guía os libros *Falar galego: "no veo por qué"* de Ana Iglesias González (aínda que non analiza concretamente o hábitat *vila*) e *O galego segundo a mocidade* da RAG, o que nos pode alertar so-

bre certas inercias sociais comúns que funcionan en detrimento da lingua galega.

Nestes datos trátase de dar resposta a moitos dos porqués que nos puideron xurdir na parte cuantitativa. Por que se fala castelán coa administración? Por que motivo se fala máis castelán na vila ca no rural? Por que medrou o monolingüismo nos usos en detrimento do bilingüismo? etc.

Os datos vanse clasificar en puntos fortes e puntos febles para saber con que vantaxes e con que inconvenientes se conta á hora de mellorar a situación do idioma. Destas desvantaxes sacaremos unha serie de problemas focais, que se recollerán na parte práctica, de dous dos sectores (ensino e servizos) para os que despois se deberían de formular uns obxectivos, identificar unhas liñas de acción e intentar determinar unhas medidas concretas de actuación.

Sector 1: Administración

En Ponteareas o sector administrativo segue a ser unha das partes máis castelanizadas da sociedade. A causa principal disto é que os dirixentes políticos que se atopaban no poder non querían asumir a responsabilidade que o concello debería de tomar sobre a normalización lingüística (Gráfico 8). Agora mesmo a situación legal mudou bastante, mais as prácticas lingüísticas en galego seguen sendo poucas, por non falarmos das administracións de facenda e de xustiza, nas que o uso do galego é case inexistente.

Puntos fortes	Puntos febles
Administración local	
Hai un Regulamento de normalización lingüística do Concello de Pontearreas no que se considera o galego lingua oficial do concello.	
Hai un SNL que funciona permanentemente.	Non se cobre o posto durante baixas ou vacacións.
Os usos orais na atención ao público ⁸ depende do idioma que use o cidadán.	Os usos internos son maioritariamente en español.
Os escritos fanse en galego.	
As competencias orais do persoal do concello son moi boas e as escritas boas.	
As actitudes dos traballadores son boas e interesadas en aprender o galego e en facelo ben.	
Respéctase a lexislación referida ás linguas.	
	O SNL non conta aínda cun orzamento, que permitiría facer moitas máis cousas das que se fan pola normalización.
	Son moi poucos os recursos humanos e materiais cos que se conta para facer actividades de normalización, a saber: tradución e corrección, formación e dinamización.
Facenda	
Os usos orais co público están en función do que usen os cidadáns.	Os usos internos son exclusivamente en castelán.
A contestación aos escritos que se entregan en galego faise en galego.	O resto dos escritos fanse en español.
A competencia oral é boa.	A competencia escrita non é tan boa.
	As actitudes non son moi boas.
Contan con cursos de formación en lingua galega, tanto por parte da Xunta como por parte do plan de formación da Axencia Tributaria.	
Xustiza	
	A maior parte dos traballadores viñeron de fóra porque lle é máis fácil o acceso a unha praza.
	As persoas de aquí, á parte de que lles costa máis quedar aquí, antes de viren para Galicia, teñen que estar primeiro fóra (Cataluña, Castela etc.) uns anos.
	Non esixencia do galego para acceder a unha praza de emprego deste tipo.
Os que veñen de fóra fan algúns cursiños.	A xente do común fálalles un galego “máis pechado” e ás veces non os entenden.
	Os xuízos celébranse en castelán.
	As persoas poden falar galego (correndo o risco de que o xuíz non as entenda), mais logo transcribese en español.
As actitudes das persoas que veñen de fóra son as máis positivas porque chegan coa idea de querer aprender o idioma.	Mais despois non teñen por que empregalo e pensan que aquí todo o mundo fala castelán (comercios etc.). As actitudes dos galegos non son tan positivas.

⁸ Hai que ter en conta que aínda existe a idea de que a administración emprega o castelán e o público, aínda que fale normalmente galego, vese condicionado e fala castelán. Moitas veces, malia que o persoal administrativo lle fale en galego porque nota que é a súa lingua normal, o cidadán mantense en español.

O pouco galego que hai é no uso oral, e na atención ao público.	Aínda que se usa máis o castelán.
O galego úsase escrito en escasísimos casos.	No uso oral interno e nos escritos emprégase o castelán.
Os nativos, en xeral, sábano falar ben e escribir algo.	As persoas que veñen doutras partes do estado non saben falar galego.
A xente que vén de fóra sabe escribir algo o galego.	

Sector 2: Socioeconómico

Dentro do sector socioeconómico imos analizar a restauración, a hostalaría, a industria, o comercio, o cooperativismo e a banca. Como viamos na descrición da vila, en Ponteareas predomina o sector terciario (servizos) (57'4% do total da poboación do Condado), seguido polo secundario (industria e construción) (40'9%) e este moi de lonxe polo primario (agricultura e pesca) (1'7%). No *cooperativismo* emprégase o galego maioritariamente nas relacións orais, e o castelán na facturación. Na *banca*, a lingua interna normal entre os xefes e os empregados é o castelán, con pouquísimas excepcións. A causa é o costume e que é xente maior que nunca recibiu formación de ningún tipo en lingua galega. Cousa que cambia cando estes se dirixen aos clientes, que o fan principalmente en galego para se sentiren máis próximos a eles, porque normalmente falan en galego. E, en castelán faise tamén a rotulación, os impresos etc. A administración estase normalizando en galego.

En canto ás competencias, na oral, en xeral, “non hai problemas”, pero na escrita é máis complicado. Escriben en castelán porque teñen moitas carencias en lingua galega: recursos de todo tipo (formación, dicionarios), programas informáticos etc.). A xente máis nova estudou galego mais a formación foi deficiente. Falan da necesidade de cursos de expresión escrita en galego (facer cartas etc.). Son coñecedores da situación do catalán en relación con La Caixa e din que eles si que fan as cousas na súa lingua e que están formados nela. As actitudes, en xeral, son boas.

No resto das actividades (*restauración, hostalaría, industria e comercio*) a lingua que máis se usa entre empregado-xefe “antes era o castelán e agora é máis galego. Depende da idade, os máis novos falan galego e os máis vellos castelán”. “Entre os xefes

úsase algo máis o galego, e nas reunións o uso dunha ou doutra lingua depende de se hai xente de fóra ou non". "Entre os empregados e cos clientes fálase máis galego".

Na escrita (contratos, comunicacións etc.) úsase máis castelán por falta de formación (o 80% sabe falar galego pero son moitos menos os que saben escribilo). Na cartellaría e na rotulación, a día de hoxe, úsase máis o galego. Na publicidade a lingua depende de se se fai no ámbito "rexional" ou "nacional".

As actitudes son boas, o din que "apostan polo galego" e están "dispostos a facer calquera tipo de cursos", sobre todo os que ofrecen ascenso profesional. Mais durante a entrevista observouse que en certas conversas telefónicas o entrevistado acomodouse ao interlocutor; dixo que "o galego está en fase de asentamento"; e mostrou certos prexuízos: "claro, non vas usar o galego en certos sectores coma o da roupa. Non vas dicir: bragha, tanga...".

Pero, esta situación xeral que acabamos de describir podemos matizala bastante segundo os sectores e a magnitude da empresa á que nos refiramos:

- Na hostalaría (na que se estima que está peor a situación do galego), na restauración e no comercio emprégase moito máis o castelán porque se considera máis accesible e menos limitado (prexuízo). Diciamos na introdución que é o sector máis abundante (servizos).
- No comercio a lingua maioritaria entre empregado-xefe é o castelán (80%), entre os xefes o galego (90%) e nun 50-50 entre os empregados. Cos clientes a lingua depende da que use o comprador. E o galego é unha lingua que non se ten en conta nas entrevistas de emprego. A nivel escrito, úsase maioritariamente o castelán nas relacións internas e o galego a nivel asociativo. Nas competencias os problemas máis importantes están na escrita. En canto ás actitudes e condutas, "hai clientes, dependentes, camareiros (restauración e hostalaría) que lles falas en galego e seguen en castelán para que lles fales en castelán" (respecto aos que falan castelán) di a presidenta da Asociación de comerciantes. Non ocorre a

situación inversa. As causas desta situación para o galego son “o costume, o descoñecemento do idioma, o medo a falalo mal” di a entrevistada e di, tamén, que “debería haber un asesoramento lingüístico porque non se coñece a normativa”.

- Na construción, fabricación e transformación (industria) úsase máis o galego.
- A pequena empresa (menos de 10 traballadores), moito máis numerosa en Ponteareas, usa moito máis o castelán ca as grandes, que usan *máis* galego.

Puntos fortes	Puntos febles
As actitudes son positivas: “Apostamos polo galego” “Todo o mundo coñece e fala o galego” Na banca “o galego estase normalizando”.	Existencia de prexuízos (respecto aos castelanfalantes, “non vas usar o galego na roupa”, o galego é menos accesible e máis limitado) “séguen falando o pobo pero nas institucións a xente fálaos obrigada, sen sentirse cómoda e o interlocutor nótao” “Falta o orgullo de uso”.
Disponibilidade para facer cursos. E na banca son conscientes da necesidade de facer un curso de expresión escrita en galego, para facer cartas etc..	Sobre todo queren cursos que impliquen ascenso profesional.
As empresas que máis usan o galego (sobre todo a nivel oral) son as máis grandes (+de 10 traballadores). A administración bancaria estase normalizando en galego.	A pequena empresa, maioritaria en Ponteareas, usa moito máis o castelán. A lingua normal na banca de comunicación interna é o castelán, por costume. Tamén a rotulación, os impresos etc..
A nivel oral a competencia é boa, e, na banca, cos clientes a lingua normal é principalmente o galego.	aínda que ás veces hai inseguridade (banca). Teñen carencias formativas en galego, sobre todo a nivel escrito son moi graves e úsase o castelán maioritariamente. Carencias de material en galego.
	Os sectores nos que máis se usa o castelán (comercio, restauración (sobre todo) e comercio) son os maioritarios.
	O costume (hábito), o descoñecemento do idioma, o medo a falalo mal (falta de competencia) e a acomodación aos castelanfalantes actúan en favor do castelán.
A lingua normal entre xefes é o galego.	A lingua normal entre empregado-xefe é o castelán.

Sector 3: Sociocultural

O ámbito da cultura é un dos ámbitos máis galeguizados de Ponteareas. Son moitos os libros que hai en galego na biblioteca e medran as actividades culturais feitas en galego. Porén, non debemos de esquecernos da vaga de inmigrantes, que se fai

cada vez máis evidente pola nova lei de estranxeiría, nin de que as asociacións culturais non usan todo o galego que deberían.

Dentro das **industrias culturais** temos tres mentores fundamentais que moven este sector. O primeiro destes axentes culturais é a *Biblioteca* que, á parte de ofrecer un museo municipal e o préstamo de libros e de servir de lugar de estudo, organiza obradoiros para nenos, guías de lecturas, contacontos, conferencias para adultos e fai, ás veces, colaboracións concretas con asociacións etc. para levar a cabo actos culturais (Nao Senlleira e a Fundación Reveriano Soutullo son dúas das entidades coas que colaborou). Ademais, todos os anos, polo mes de xuño, cadrandos coa festa do Corpus, publican unha revista (a lingua empregada queda a criterio do escritor que elabora o artigo). A segunda das industrias culturais é o *Departamento de Cultura*. O persoal da mesma oficina ocúpase das concellarías de cultura, deporte, xuventude e ensino⁹. Son, entre outras cousas, os encargados de organizar e de facer a programación cultural e deportiva do concello. E, o terceiro e último promotor da cultura ponteareá, son as *asociacións culturais*. Son moi numerosas, mais non todas están en activo.

Polo que respecta á **inmigración**, hai que dicir que, nunha orde decrecente, os lugares de procedencia dos inmigrantes son Portugal, Suramérica, Europa etc. E dentro dos suramericanos, os que máis emigran son os colombianos, seguidos polos arxentinos e despois polos brasileiros. A causa principal da inmigración é a situación socioeconómica do seu país. Veñen para ter unha oportunidade na vida. Os estudos que teñen a maioría dos inmigrantes son os primarios e menos os secundarios. Os estudos superiores quedan reservados para a maioría dos arxentinos e para todos os cubanos (se non teñen estudos superiores non poden deixar o país). A actitude que ten a maior parte das persoas que veñen do estranxeiro é a de integrarse. Aprender a xerga popular do castelán de Galicia lévalles moi pouco. Veñen sen coñecer a realidade sociolingüística de Galicia. Teñen a idea

⁹ Este apartado tratarase nun sector á parte debido á súa transcendencia social e a que é un dos sectores que se analizarán na parte práctica.

de que o galego só se fala no ámbito familiar. Non cren que castelán e galego estean ao mesmo nivel (que se usen en todos os ámbitos) e consideran o galego, no momento da súa chegada, unha traba e unha dificultade. Din que todo o mundo fala galego. Entón para comunicarse e vivir aquí aseguran que necesitan entender o galego (falado e escrito), pero non falalo nin escribilo.

O sistema actual fai que a aprendizaxe nos adultos sexa máis difícil ca nos rapaces, porque os que non teñen papeis xa non poden acceder aos cursos de lingua galega da Xunta. E se temos en conta que un 60% non ten documentación vemos que moi poucos poden acceder a eles. Ademais, os que fixeron estes cursos din que son moi breves e que non lles interesa a gramática, aseguran que aprenden máis na rúa e na TVG (*Shin Chan*). Logo, necesidade real de falalo só a teñen os que queren acceder a traballos da administración e de servizos públicos, que son unha porcentaxe moi baixa. Nos rapaces a aprendizaxe é moito máis rápida e con máis facilidade. En tres meses poden aprender galego. Poden chegar a falar galego coma un nativo. Depende moito tamén do que lles preocupe aos pais a educación do fillo e a atención que lles presten.

Por último, cómpre dicir que non hai unha política de adaptación do inmigrante en canto ás lingua, sobre todo, un reforzo na aprendizaxe para os nenos nos centros de ensino; que non hai cursos de lingua galega (iniciación, perfeccionamento e linguaxe administrativa) específicos para inmigrantes; que o fluxo de inmigración é moi grande e que a conservación da lingua oral neste colectivo está un pouco garantida pola porcentaxe de emigrantes retornados, que algún día comezará a descender.

Puntos fortes	Puntos febles
Industrias culturais	
O uso do galego é obrigatorio no concello en todos os documentos escritos e recoméndase o uso oral do mesmo. E a biblioteca por partida dobre: por pertencer ao concello e por estar na rede de bibliotecas de Galicia.	Na oralidade, a elección depende da persoa.
A documentación escríbese integramente en galego. No departamento de cultura a atención ao público faise habitualmente en galego.	Peso forte do castelán nos usos orais da biblioteca. A atención telefónica do departamento faise, maioritariamente, en castelán e din que hai xente que pensa aínda que a lingua da administración é o castelán e, aínda que habitualmente fale galego, alí fala castelán.

Teñen realizados os cursos de iniciación e perfeccionamento da Xunta, que son obrigatorios e dependen do posto que se vai desempeñar. Son cursos destinados ao persoal da administración pero tamén ao resto das persoas que estean interesadas.	Estes cursos cobren carencias teóricas mais non crean hábitos de uso da lingua.
Vanse rotando e van facendo os cursos de linguaxe administrativa da EGAP.	Non poden ir todos á vez e vai un cada ano.
Na biblioteca teñen bastante literatura en lingua galega.	
Case a totalidade do persoal do departamento de cultura é galegofalante. Na biblioteca considéranse os primeiros en reivindicar o emprego do galego.	A lingua inicial da maioría dos bibliotecarios é o castelán.
As bibliotecas das aldeas usan máis o galego.	
	A prensa está en castelán.
As actitudes son positivas e opinan que o problema dos prexuízos estase resolvendo pouco a pouco.	Estas actitudes, moitas veces, non se converten en futuros usos reais na comunicación oral e advirten da presenza de prexuízos nalgunhas persoas para usar o galego habitualmente.
	A calidade lingüística é pobre.
As asociacións culturais non usan o castelán no escrito se reciben subvencións por usar a lingua galega.	Hai nas asociacións culturais certa inercia para facer as cousas en castelán. Ao parecer o uso depende moito de quen sexan os directivos. Se son xente maior o normal é que empreguen o castelán nos escritos e que falen máis galego, mentres que se son persoas máis novas a situación invértese. O castelán pasa a ser predominante nos usos orais, mentres que o galego pasa a utilizarse, sobre todo, nos escritos.
Inmigración	
A maioría da xente inmigrante procede de países de fala portuguesa e española.	
A actitude que traen é de integración.	Non coñecen a realidade sociolingüística de Galicia e teñen unha idea equivocada do idioma galego. Os galegos son moi dados converxer lingüisticamente cos inmigrantes, por mor dos prexuízos (respecto aos de fóra e aos castelanfalantes).
Necesitan entender o galego (falado e escrito).	Pero non precisan falalo nin escribilo.
	Os que teñen a necesidade real de falalo, aqueles que opten por traballos da administración e de servizos públicos, son unha porcentaxe moi baixa.
A aprendizaxe nos rapaces é moito máis rápida e con máis facilidade porque teñen que estudalo no ensino.	A aprendizaxe nos adultos é máis difícil porque a maioría non pode acceder aos cursos de lingua galega da xunta por non ter legalizada a súa situación.
	Non hai unha política de adaptación do inmigrante en canto ás lingua.

Sector 4: Ensino

Dende os 3 ou 4 anos ata os 18 as persoas da nosa sociedade están obrigadas a recibir unha educación. Son 14-15 anos nos que os nenos e mozos pasan unha media mínima de 6-7 horas ao día nun centro de ensino. É dicir, a metade do día. Tamén é certo que teñen outro medio día no que atopan máis si-

tuacións de interacción, das que ademais aprenden cousas¹⁰. Se temos en conta que é na escola onde se aprende a ler, a escribir, a adquirir competencias nas linguas e nas ciencias humanas, entre outras cousas, como poden ser valores etc., o ensino é un factor importantísimo, aínda que non exclusivo, para a normalización social de calquera lingua minorizada. En concreto, en Galicia temos unha lexislación que regula a presenza do galego neste sector. É unha lexislación que se considera tímida pero que se se respectase podería ser boa.

Centros públicos

O *nivel infantil* dos centros públicos ponteareáns repártese entre as escolas unitarias e os CEIP (Centros de ensino infantil e primario). As primeiras, as escolas unitarias parroquiais, encárganse, sobre todo, do ensino infantil, de nenos de 3 a 6 ou 7 anos. En Ponteareas hai 12 e 10 delas conforman o CRA (Centro Rural Agrupado), que é unha coordinadora encargada de planificar o ensino das dez escolas que a compoñen, a saber, as escolas distribuídas polas parroquias de Areas, Xinzo (unha en Parada e outra na Portela), Ganade, Moreira, Ribadetea, Guillade e Pías. Quedarían fóra as de San Mateo e das Cortellas (na parroquia de Ribadetea). Logo, dos 10 centros do CRA 8 son unidades de ensino infantil e 2 de ensino infantil e primario. Desas 8 de infantil, 2 son para nenos de 3 anos e as outras 6 para nenos de 3, 4 e 5 anos de idade.

A situación da lingua no ensino infantil das escolas unitarias do CRA é a seguinte:

- 43% do alumnado é galegofalante e respéctase a lingua materna da maioría da aula. Así que, só nunha delas, en Parada (Xinzo), se dan as clases en castelán, sobre todo no que a lecto-escritura se refire. No resto, a lingua que máis usan os profesores, os alumnos e nos materiais é o galego.

¹⁰ Téñase en conta o que se di sobre a xente moza no sector comunicación, en concreto no apartado de informática.

- As competencias dos profesores no galego son bastante boas, mais mellores no oral ca na escrita, destreza que se vai mellorando cos anos.
- A maioría da rotulación dos centros e, sobre todo, os escritos administrativos fanse en galego.
- As actitudes e opinións son boas. O profesorado presenta unha boa disposición. Entre os pais dos nenos a normalización ten unha acollida moi boa, e participan e colaboran nas actividades, uns mais ca outros, sen reparo de ningún tipo. Así é que nas reunións das ANPAS fálase só galego.
- No rural existe, aínda, un complexo de inferioridade nas persoas que falan galego á hora de usar o seu idioma, sexan pais ou fillos, de aí que vaian a falar castelán á escola. No lugar que máis se nota é en Parada, onde houbo que tomar a decisión de dar as clases en castelán.
- Existe un Equipo de normalización lingüística que segundo a orde do 7 de febreiro de 2005 organizou un Proxecto de normalización lingüística para o curso 2004-2005. Antes da existencia deste tipo de planificación lingüística, xa desde o comezo do funcionamento do CRA (novembro de 1999) houbo unha actitude de concienciar a xente, sobre todo os pais, para que usasen o galego ao dirixirse aos profesionais deste colexio e que non sentisen vergoña, e elaborouse o xornal *Ponte do Tea*, que dá conta das actividades que se fan a prol do galego e que este ano chega ao seu 5º número.

Se analizamos agora a situación do ensino infantil nos CEIP, a situación é a que se expón a continuación: diferénciase dos estudos posteriores en que a maioría dos nenos entran falando en castelán porque falla, sobre todo, a transmisión interxeracional da lingua (diglosia familiar) e porque se transmite este pensamento diglósico, isto sábese porque cando chegan ao centro pásaselles unha enquisa. Cando estes pícaros chegan aos 5 anos hai xa un reparto equitativo entre os que falan unha lingua e os que falan a outra. A lingua das clases depende do profesor que as imparte.

O ensino infantil e o *primario* teñen moito que ver un co outro. Comparten que a lingua que máis usa o profesorado é o galego; que entre alumnos se fala máis en castelán; que entre profesores e alumnos se usa máis o galego; que as ANPAS usan máis o galego, sendo esta a única lingua na que escriben as súas comunicacións; que se cumpre a lei e máis (na primaria impártese tamén en galego a relixión católica, a educación física e as matemáticas); que case todo o profesorado é especialista en galego; que hai equipos de normalización lingüística que organizan actividades en galego (entroido, Día das letras galegas, magosto, obras de teatro etc.), elaboran revistas, que contan, normalmente, con moita colaboración etc.; que nalgúns centros adoptan o galego como vehículo normal de comunicación no centro, e que o consideran como un hábito normal e non como unha imposición; e que existen unhas actitudes moi boas de cara á lingua galega.

Secundaria

A pesar de que levamos 25 anos de ensino do galego e de que medrou o coñecemento da lecto-escritura o seu uso oral descendeu, sobre todo nas mozas. A lingua oral predominante no profesorado e no alumnado é o galego, co inconveniente de que no alumnado galegofalante hai unha recesión cara á súa lingua e cando conversan cun castelanfalante son eles os que se acomodan, pero non acontece a situación inversa. As ANPAS parecen usar máis o galego tamén. Na lingua das materias figura máis o galego pero non chega a cumprirse o mínimo que marca a lei. Os materiais didácticos, a maioría está en galego, igual que a rotulación do centro.

Existen Equipos de normalización lingüística que realizan unha revista en colaboración con outros seminarios na que se fala de: o magosto, letras galegas, entroido etc. Dende a Dirección xeral de Política Lingüística da Xunta de Galicia houbo unha campaña en colaboración con diversos sectores (música, cinema etc.) para frear o descenso do uso oral do galego. Mais non se traballa, en ningún caso, cos prexuízos ou actitudes de

forma directa “porque non hai tempo”. As competencias orais e escritas do profesorado son boas e as súas actitudes semellan que tamén. En cambio, os alumnos do rural, sobre todo as mulleres, teñen un complexo de inferioridade da lingua por mor dos prexuízos: dinlles que ligan menos etc.

Centros privados

No ensino *infantil* úsase única e exclusivamente o castelán. O galego só se usa en certas actividades ocasionais: nalgunha canción etc. A lingua predominante entre o profesorado e entre o alumnado é o castelán. E vese normal que os que falan galego se acomoden sen ningún problema aos que lles falan castelán, “téñeno totalmente asumido” di a entrevistada.

Na *primaria* e na *secundaria* a lingua normal de comunicación entre profesor-alumno depende da lingua na que se imparta a materia din estar por riba da lei no uso do galego como lingua vehicular das materias. Os materiais están, tamén, na lingua da materia, agás algún idioma estranxeiro nos que a lingua das explicacións ou é o galego ou o castelán, dependendo do que queira o profesor. A maioría da rotulación está en galego. A competencia do profesorado no galego é bastante boa porque o que non o estudou no ensino tivo que facer os cursos de iniciación e perfeccionamento (cursos que teñen fama de ter demasiada carga gramatical e nos que a presenza da expresión oral é moi escasa, por non dicir nula, e que non están acadando o resultado esperado). As actitudes son boas e o seu ideario é que haxa unha convivencia entre as dúas linguas.

No que se refire á normalización lingüística, á parte de respectar a lexislación do galego como lingua vehicular, contan con ENL (equipos de normalización lingüística) que coordinan actividades culturais-complementarias e escolares, coordinan as probas-concurso do centro, vixían o cumprimento da lei, participan nas actividades e vixían o que se fai desde a Xunta en materia de normalización no ensino.

Puntos fortes	Puntos febles
En centros a lingua normal dos profesores é o galego. A inmensa maioría dos profesores teñen unha mínima formación en galego e outros moi boa.	Noutros centros a lingua habitual do profesorado é o castelán.
Existen Equipos de normalización lingüística. O ENL do CRA traballa prexuízos e actitudes tanto nos alumnos coma nos pais de xeito verbal.	Non traballan nada a sociolingüística: prexuízos etc. por falta de tempo ou de enfoque.
En centros están por riba da lei no que se refire ao uso da lingua.	En centros non se cumpre a lexislación en materia de lingua. En centros o ensino infantil deixa de lado a lexislación e en vez de respectar a lingua da maioría fan todo o ensino exclusivamente en castelán ou deixan a lingua á decisión do mestre.
No ensino infantil e primario semella que aumentan os galegofalantes.	Os galegofalantes descenden no secundario por mor dos prexuízos.
	Hai centros nos que se percibe con normalidade que os galegofalantes se acomodan aos castelanfalantes, pero non sucede a situación inversa.
Hai centros que no ensino infantil van achegando os nenos ao galego.	Noutros centros non teñen en conta a situación de diglosia familiar, moi presente na vila e que se comeza a percibir nas escolas unitarias das aldeas (en Parada -Xinzo-), que reacciona en detrimento do galego.

Sector 5: Sanitario

Analízase, neste sector, a situación do Centro de Saúde, das farmacias e das clínicas veterinarias.

Puntos fortes	Puntos febles
Ambulatorio	
Cos pacientes úsase máis o galego porque é a lingua na que falan normalmente.	A lingua vehicular habitual interna é o castelán.
A información escrita entre organismos faise en galego.	A atención telefónica é exclusivamente en castelán. O resto dos escritos fanse en castelán.
A competencia oral, en xeral, é bastante boa.	Pero a escrita é mala porque teñen moitas dúbidas, e cren que o galego estándar está continuamente cambiando e din que hai que estar continuamente ao día. Non teñen ningún material de consulta en galego.
	Falta dunha política lingüística e da existencia de máis cursos de galego (iniciación, perfeccionamento e linguaxe administrativa).
	A administración e o mesmo SERGAS non lles subministra material en galego.
As actitudes son boas e ata pensan que “Deberíamos falar en galego”.	
Farmacias e clínicas veterinarias	
	Os usos tanto orais, con algunha excepción, como escritos son en español.
As competencias oral (máis) e escrita (menos) son máis ou menos boas.	
Afirman que lles gusta o galego.	As actitudes non son boas, sobre todo para a lingua escrita. A comodidade e o tempo (tárdase máis ao

	facen as cousas nas dúas linguas) son dous factores negativos Teñen a concepción de que o galego de agora non é o de antes. Din que o queren “refinar e complicar”.
	Os provedores son de fóra e algúns dos xefes das farmacias tamén.

Sector 6: Igrexa

Dende a romanización da península e a posterior cristianización non podemos deixar de lado un sector, o eclesiástico, que tanto ao longo da historia coma hoxe, tivo e ten un papel fundamental na nosa sociedade. Este sector que durante moitos séculos viviu de costas ao galego a día de hoxe está a xestar un cambio moi importante cara á nosa lingua, aínda que os clérigos non deixan de ser un pouco remisos polas mudanzas que sofren nas súas vidas. Así e todo, ao pobo acáballe gustando ir á misa e escoitala na súa lingua, e comunicarse con Deus no idioma que máis entende.

Puntos fortes	Puntos febles
	Só en 8 ou 10 das 24 parroquias de Pontearéas se fan as cousas en galego.
Nas reunións o bispo anima os curas a que todos os domingos haxa unha misa en galego en todas as parroquias.	Pero non se cumpre.
	Na igrexa do concello a misa oficiase exclusivamente en castelán, incluso as dúas dos domingos. Tamén se fan nesta lingua os escritos de todo tipo. E nada máis que teñen un libro de cantos en galego.
Un dos párrocos asegura non ter problemas e fala perfectamente galego.	A competencia escrita dos curas pontearéas é nula e non saben de quen lles pode traducir e corrixir cousas. Non coñecen o SNL do concello. A oral é bastante pobre por parte de dous dos tres curas.
As actitudes semellan ser moi positivas. Son conscientes de que aínda hai prexuízos na xente e que o único que lles falta a eles é “poñerse e tomar a decisión” de facer as cousas tamén en galego.	Hai quizais un certo hábito de facer as cousas en castelán.
Coñecen todo o material litúrxico que hai en galego, incluso o están lendo.	
Para o ano que vén, nas catequese darán follas de exercicios nas dúas linguas.	Os nenos piden os exercicios en castelán.
Elles moi fácil conseguir o material porque onde o mercan téñeno nas dúas linguas.	

Sector 7: Comunicación

Ter dúas ou tres televisións, un, dous ou tres xornais que ler cada día, e un ordenador (cada vez máis conectados a Internet) é cada vez máis normal nos fogares da sociedade na que vivimos. A través deles chéganos moitísima información e en diversas linguas. A nosa, a lingua galega, aínda ten un uso testemuñal ou moi pequeno entre nestes medios de comunicación. De momento, só temos unha canle televisiva e unha emisora de radio que emite única e exclusivamente en galego, só dous xornais que impriman as súas páxinas en galego, e poucos sitios web que a usen de xeito único. De todas estas canles tornase máis importante para o futuro das linguas a Internet. Desde a rede podemos ver a televisión, escoitar a radio e ler xornais. Ademais, hoxe, se non todo, case todo se fai por ordenador: letreros, currículos, a contabilidade dunha empresa, a facturación, a catalogación de produtos etc.. Isto implica tamén unha formación nos diversos programas informáticos que se empregan e unha lingua, ou varias, de soporte comunicativo. A Internet, e, en consecuencia, a informática, pasou a ser xa unha parte non pouco importante, ata para a demanda de traballo, no currículo profesional das persoas. Ademais, o sector máis mozo da nosa sociedade (o noso futuro), comeza cada vez máis cedo a manexar estas máquinas. Non son poucos agora os rapaces que en vez de xogar cos amigos na rúa quedan na casa a xogar cun xogo de ordenador ou que foi feito cun programa informático (xogos de videoconsola etc.).

Este sector da comunicación está composto, por unha banda pola informática e, por outra, polos medios de comunicación de masa locais.

Puntos fortes	Puntos febles
Informática	
	Non se coñecen os recursos informáticos que hai en galego e tampouco hai interese en coñecelos.
	As cousas fanse en castelán e a xente tampouco demanda o galego.
	Os usos orais e, sobre todo, escritos son maioritariamente en castelán.
Nas competencia oral non hai moito problema.	Pero na competencia escrita os atrancos son máis serios (falta de formación etc.).
	A actitude xeral é o “pasotismo”.
	Moitísimas carencias de material informático. Hai moi poucas cousas. Tamén vocabularios. Ademais descoñecen os que hai.
	A administración non fomenta material informático.
	Non coñecen as subvencións de fomento do galego que hai en vigor, das que din non recibir información. Ademais, teñen a idea de que a contía é pequena.
Radio e televisión locais	
Dependen do concello. Emítese exclusivamente en galego.	Detrás da cámara e do micro a lingua habitual é o castelán. Emiten só unhas horas ao mediodía e á noite e despois conectan con Telemadrid que está integramente en castelán. Temos, tamén, a Localia e a MTV que son as outras canles que se poden ver no concello. Nestas cadeas de transmisión a única lingua que se emprega é o castelán e o inglés.
	A lingua da publicidade depende da persoa que paga, e o 99% prefíreo en castelán.
Na radio hai un 10% do repertorio en galego.	
O persoal di ter unha competencia oral moi boa, e escrita boa. Contan coa axuda do SNL.	Necesidade de cursos: un de lingua galega nun nivel de perfeccionamento, sobre todo, centrado na competencia escrita. E outro de linguaxe xornalística.
As actitudes son positivas.	

Como **remate** a esta parte cualitativa, como conclusión, cómpre dicir que: o hábito, a falta de competencia (sobre todo na escrita, no caso de Ponteareas), o contorno (xa sexa rural ou urbano, e este non tan castelanizado coma Vigo polas diferentes dimensións que presenta cada unha das cidades referidas) e os prexuízos son os motivos principais do descenso do uso do galego nesta sociedade. Por iso as actividades propostas teñen que avanzar neste camiño e teñen que contar coa colaboración de todos os ponteareáns.

3. Práctica dun plan de normalización lingüística para o concello de Ponteareas

Deseguido, preséntase o organigrama dos sectores nos que se presentou a proposta dun PNL (ensino e servizos), os problemas focais, elaborados a partir do cadro diagnóstico de cada un dos ámbitos. Despois, os obxectivos a conseguir para resolver eses problemas, as liñas nas que actuar e as medidas que se pretenden tomar foron idénticos aos que aparecían nos plans de normalización dos Concellos de Santiago e Ferrol¹¹ que eran, entre eles, case idénticos nas súas formulacións e que non incluimos aquí por cuestións de espazo. Así e todo, o realmente importante, é que todo isto (diagnose, obxectivos etc.) mostróuselles aos principais actores sociais (sector de opinión) que asistiron ás reunións que conformaron os grupos de traballo sectorial (GTS), houbo unha posta en común e, o que é máis importante, é que conta co seu visto e prace. Cómpre dicir que, dos dous sectores, foi o de ensino o que resultou máis receptivo e concienciado, seguramente pola súa recoñecida experiencia normalizadora. Emporiso, nos servizos a práctica resultou ser interesante, sobre todo, porque era a primeira vez que se reunía estas persoas para discutir sobre este tema. Houbo, realmente, unha ansia por participar e discutir sobre o tema moi positiva, e resultou ser un grupo moi dinámico.

¹¹ Neste caso os obxectivos, as liñas de acción e as medidas foron idénticos aos dos PNL de Ferrol e Santiago porque non se buscaba a elaboración dun PNL exhaustivo, senón que o que se pretendía era elaborar un documento que permitise percibir a opinión e a reacción do sector opinión formado polos principais actores sociais para poder avaliar as fases e a metodoloxía que adoito se emprega na súa confección.

Sector I: Ensino

ORGANIGRAMA¹²

Centros

Total: 20

- Públicos: 18
 - Colexios de ensino infantil: 10
 - Colexios de primaria: 5
 - Institutos de ensino secundario: 3
- Concertados: 2 (primaria e secundaria)

Alumnos

Total: 168 grupos e 3529 alumnos.

- Públicos: 139 grupos e 2808 alumnos.
 - Ensino infantil: 28 grupos e 458 alumnos.
 - Primaria: 54 grupos e 940 alumnos.
 - Ensino secundario: 72 grupos e 1758 alumnos.
- Concertados: 29 grupos e 721 alumnos.
 - Infantil: 6 grupos e 151 alumnos.
 - Primaria: 13 grupos e 329 alumnos.
 - Secundaria: 10 grupos e 241 alumnos.

Traballadores

Total: 403

- Centros públicos: 343

- Profesores: 285
 - Primaria: 145
 - Secundaria: 140

- Outros: 58

- Centros privados: 60

- Profesores: 51
- Outros: 9

Do cadro-diagnóstico do sector ensino puidéronse extraer os seguintes *problemas focais*: o non cumprimento dos mínimos

¹² Datos achegados pola Consellaría de Educación e Ordenación Universitaria da Xunta de Galicia, polos centros concertados e polo Departamento de Cultura, Deporte, Ensino e Mocidade do Concello de Pontearreas.

da lexislación educativa; a falta de competencias, de concienciación e pouco uso da lingua galega entre o profesorado; a falta de materiais didácticos en galego e de espazos propios para eles (experiencias anteriores remataron co roubo do material nalgúns centros), e descoñecemento ou non utilización dos recursos que hai; o descoñecemento da situación sociolingüística da sociedade (diglosia familiar, prexuízos etc.) e do propio centro, e hai un enfoque normalizador por parte dos ENL pouco eficiente no que a unha diagnose da situación da lingua e aos usos se refire; a creación, sobre todo no ensino privado, dos ENL para recibir os cartos da subvención; o ensino segue funcionando como elemento castelanizador, que ademais promove un nivel de competencias superior en castelán ca en galego, sobre todo en infantil e primaria; o non tratamento da lingua galega como a lingua propia de Galicia; a administración e a rotulación dalgúns centros fanse maioritariamente en castelán.

Sector II: Servizos

Actividades: restauración, hostalaría, comercio, cooperativismo e banca.

Do cadro-diagnóstico do sector servizos puidéronse extraer os seguintes *problemas focais*: a existencia de prexuízos -e o non recoñecemento de que os teñen- que non deixan avanzar o uso da lingua no sector: respecto aos castelanfalantes (mais non aos galegofalantes), percepción do castelán como lingua máis accesible e menos limitada; o hábito de facer as cousas en castelán ou só castelán; o descoñecemento das vantaxes que tería o uso do galego no sector; a falta de competencias, sobre todo, lecto-escritas. A pesar de que o 93% dos ponteareáns afirma saber falar galego, o 73% ler o galego e o 61% escribilo (IGE 2001), no sector detéctase un descoñecemento grave do idioma e das ferramentas que poderían estender o seu uso.

4. Conclusións

Nesta derradeira parte vanse analizar os inconvenientes e as vantaxes que ten a metodoloxía que adoito se emprega na elaboración dos plans de normalización da lingua. Polo que atinxe aos problemas, o primeiro co que se pode atopar un cando comeza un traballo coma este é a ausencia de estudos específicos de todo tipo sobre a realidade que se quere describir, coñecer e despois intervir (neste caso foi unha vila). O que máis específico hai, algunhas veces, son estudos sobre a comarca ou a provincia. Así, para facer a descrición da vila houbo que botar man do traballo de campo para conseguir algúns dos datos presentados. En contraste, temos que dicir que contamos con traballos de sociolingüística dunha calidade excelente sobre a situación da lingua a nivel xeral, xa sexan os realizados pola RAG, polo IGE, por certas consellarías ou por investigadores particulares.

O segundo dos atrancos pode ser a nula colaboración por parte dalgúns colectivos, como por exemplo, neste traballo, a Administración de Facenda, que non quixo achegar información para elaborar un organigrama do organismo. Por iso tivemos que presentar unha solicitude que foi dirixida á unidade central de Madrid e da que aínda hoxe non houbo contestación. Isto fai que haxa certa dificultade, e ás veces incapacidade, para conseguir determinados datos. Ante isto, ás veces funciona a insistencia e adecuación ás circunstancias, o cambio de método ou de fonte de información sobre o terreo.

A terceira das dificultades pode ser a inexistencia de persoas, institucións, asociacións etc. con experiencia normalizadora. En Ponteareas só se atopou o SNL do concello e os equipos de normalización lingüística dos centros de ensino. Non hai, a día de hoxe, organizacións sociais¹³ que puxen pola normalización e defensa da lingua nesta vila.

¹³ Existe a Asociación Cultural Galeguiza mais de talante reintegracionista e, polo tanto, cun *modus operandi* un tanto heterodoxo no que ao tratamento da lingua se refire. Organizan algunha festa popular coma o magosto ou algún curso de galego, baseado na normativa AGAL.

A cuarta e derradeira dificultade, é a escolla dos informadores. Ás veces semella que o tema non lles interesa realmente. Outras veces os que mellor informan son os que pensamos que peor o ían facer, e viceversa. Cómpre que se teñan máis alternativas de entrevista e repetir algunha cando consideramos que non foi suficiente. Ademais, cantos máis puntos de vista combinemos, máis completo será o resultado. Dá a sensación tamén de que os entrevistados, algunhas veces, dan unha imaxe falsa do que é a realidade. É dicir, unha cousa é como pensan, actúan ou son en realidade, e outra como se “venden”. Isto detectouse, sobre todo, nos presidentes de asociacións e directores de centros educativos, xa que describían a situación da lingua algunhas veces como idílica en situacións nas que, normalmente, hai serios problemas. Por exemplo, no centro de ensino privado a persoa entrevistada, neste caso a directora, dicía que a rotulación estaba en galego cando a lingua das novas que tiñan nun taboleiro de anuncios era o castelán, deixando a única ou poucas que había en galego na esquina superior, a onde non chegaba case a vista. Por iso, debemos de cotexar a información obtida e de contar con máis opinións que nos axuden a contrastar a información e así obter un resultado moito máis produtivo e realista.

En canto ás vantaxes que ten esta metodoloxía, a primeira delas é que, ao haber unha interrelación directa entre unha comisión técnica e un sector de opinión, permite informar os axentes sociais (situados no sector de opinión) da situación real da lingua e, o que é máis importante, involúcralos e fainos responsables directos tanto da descrición como da posterior posta en marcha do proceso de cambio lingüístico. O éxito da aceptación dos obxectivos, liña de actuación e de medidas de acción da segunda parte deste traballo foi o feito de veren que todo partía dunha situación descrita por eles mesmos e na que se vían reflectidas as súas necesidades. Aínda que *mintan*¹⁴ un pouco cando fan a valoración da situación no estudo-diagnóstico, logo

¹⁴ A comisión técnica ten que ser quen de analizar máis polo miúdo e verdadeiramente a realidade e dárllela a coñecer aos actores.

é un incentivo importante para verse animados e comprometidos co plan. É unha maneira de que non vexan a normalización coma algo imposto, senón coma unha demanda social.

Outra das oportunidades que ofrece é a posibilidade de percibir a ansia de colaboración dos sectores. Moitas veces existe unha certa ansia por colaborar por parte de certos sectores, e, aínda que despois haxa unha deixadez á hora de ter que achegar información ou de participar máis directamente en determinadas cuestións, é un incentivo moi positivo que hai que aproveitar e aumentar na medida do posible de cara a facer efectivas as medidas posteriores.

Outro aspecto digno de mención é a súa estruturación: diagnóstico, detección de problemas e posibles solucións. Así, pátrese dunha base como é o estudo-diagnóstico, elemento nuclear do traballo, e da calidade deste depende a calidade e a fiabilidade do resto dos pasos e, en consecuencia, do plan. Ademais, a diagnose conta, pola súa parte, cunha estrutura tamén moi ben acaída. A parte cuantitativa conta coa vantaxe de ser máis obxectiva e xeral e a cualitativa de ser máis concreta. Son partes que se complementan para unha descrición máis precisa. Esta estruturación deixa ver, ademais, que a complementación é moi produtiva. Como se puido comprobar neste traballo, e ao igual como se fixo no estudo *O galego segundo a mocidade* da RAG e nos diversos plans de normalización, as entrevistas e os grupos de discusión complementáanse á hora de buscar opinións e informar para a elaboración da diagnose. Tamén permite atopar a complementación nos informantes, achar puntos de vista diferentes, como, por exemplo o dun profesor dunha academia e o dun alumno.

Neste momento contamos con exemplos de plans de normalización locais que nos poden axudar moito na elaboración doutros que se queiran facer nun futuro. Podemos apuntar que hai unhas necesidades comúns, ou básicas, a todas as comunidades galegas, cos matices que despois se lles poidan poñer (nos que radicarán as diferenzas duns plans a outros), e que estas veñen reflectidas no esqueleto de calquera un dos plans que ata agora se elaboraron.

Para rematar, só queda dicir que os plans de normalización son uns instrumentos moi relevantes que poden acadar logros moi positivos cando teñen unha boa elaboración e un axeitado cumprimento. Aquí foise apuntando a maneira na que se deberían de elaborar, agora que despois o problema e a parte máis importante é a súa posta en práctica. Un plan vai ser máis efectivo canto mellor e con máis seriedade e adecuación se poña en marcha. Polo tanto, debe de contar cunha partida orzamentaria e cun capital humano suficiente, debe haber unha priorización nos obxectivos, un seguimento continuado e unha avaliación que vaia dando conta dos resultados acadados polas accións. Emporiso, tanto na realización como na execución dun plan ten que haber un líder que teña a autoridade e o recoñecemento suficiente para facelo. A nivel local, como recolle o MSG, o responsable máis acaído para facelo son os concellos (véxase o Gráfico 8), que, normalmente, crean unha comisión técnica composta tanto por membros do concello, con representación especial do SNL, como por sociólogos expertos que coordinen a súa elaboración.

5. Bibliografía

- Amaro Caamaño, A. (coord.) (1994): *Análisis del mercado de trabajo en el Municipio de Puenteareas*. 1993. Vigo, Fondo Formación (Fondo de Promoción de Empleo).
- Cidadanía, Rede de aplicacións sociais (2002): *Estudo-diagnóstico. Situación da lingua galega no Concello de Santiago*. Santiago, Xunta de Galicia.
- Comisión de Política Lingüística (2004): *Plan de política lingüística. Análise da situación sociolingüística actual. Diagnóstico*. Universidade de Vigo.
- Comisión de Política Lingüística (2004): *Plan de política lingüística. Obxectivos, programas e medidas*. Universidade de Vigo.
- Concello de Ferrol (2003): *Plan de normalización lingüística*. [en liña]. Ferrol, Concello de Ferrol.

- <<http://www.ferrol-concello.es/documentos/plande-normalizacion.pdf>> [Consulta: 15 decembro 2004]
- Concello de Santiago de Compostela (2002): *Activa o galego. Plan de normalización lingüística*. Santiago, Concello de Santiago.
- Concello de Santiago de Compostela (2002): *Activa o galego. Memoria do Plan de normalización lingüística*. Santiago, Concello de Santiago.
- Fernández Salgado, B. (manuscrito inédito): *Técnicas e métodos de investigación lingüística e filolóxica. Un curso de doutoramento para novos investigadores do galego*. Vigo, Departamento de Filoloxía Galega e Latina. Universidade de Vigo.
- González González, Manuel (dir.); Rodríguez Neira, Modesto (coord.) et alii (2003): *O galego segundo a mocidade*. A Coruña, Real Academia Galega. Seminario de sociolingüística.
- Graña Martínez, Venancio (2001): *Lexislación da lingua galega*. Santiago de Compostela, Xunta de Galicia (pp. 69-106).
- Iglesias Álvarez, Ana (2002): *Falar galego: “no veo por qué”*. *Aproximación cualitativa á situación sociolingüística de Galicia*. Vigo, Edicións Xerais.
- Instituto Galego de Estatística (1992): *Censos de poboación e vivendas 1991. Poboación en vivendas familiares. Coñecemento e uso do idioma galego*. Pontevedra. Vigo, Xunta de Galicia.
- Instituto Galego de Estatística (2002): *Censos de poboación e vivendas 2001. Poboación en vivendas familiares. Coñecemento e uso do idioma galego*. Pontevedra [en liña]. Vigo, Xunta de Galicia.
- <<http://www.ige.xunta.es>> [Consulta: 15 novembro 2004]
- Monteagudo, Henrique (2004): “Do bilingüismo harmónico á oferta positiva” in *Grial. Revista galega de cultura*, nº164 (outubro, novembro, decembro). Vigo, Editorial Galaxia (pp. 12-17).
- Observatorio Ocupacional (2004): *Informe comarcal do mercado laboral. 2º trimestre 2004* (páxs. 409-417). A Coruña, Xunta de Galicia.

- Seminario de Sociolingüística / RAG (1994): *Lingua inicial e competencia lingüística en Galicia*. A Coruña, Real Academia Galega.
- Seminario de Sociolingüística / RAG (1995): *Usos lingüísticos en Galicia*. A Coruña, Real Academia Galega.
- Seminario de Sociolingüística / RAG (1996): *Actitudes lingüísticas en Galicia*. A Coruña, Real Academia Galega.
- Vieiros (2003): “que é un PXNL”, *Por un Plano xeral aberto e participativo*. [en liña]. Santiago, Vieiros.
 <<http://www.mais.vieiros.com/pxnl/que.html>> [Consulta: 5 maio 2005]
- Xunta de Galicia (2004): *Boletín Oficial do Parlamento. Plan xeral de normalización lingua galega. Borrador*.
- Xunta de Galicia (2005): *Plan xeral de normalización da lingua galega*. Xunta de Galicia.

ANÁLISE DA EXPRESIÓN ESCRITA EN GALEGO E CASTELÁN AO FINAL DO ENSINO OBRIGATORIO. RESULTADOS DUN ESTUDO REALIZADO NA COMARCA DE SANTIAGO DE COMPOSTELA

XAQUÍN LOREDO GUTIÉRREZ, ANTONIO FERNÁNDEZ SALGADO E
ISABEL SUÁREZ FERNÁNDEZ
Seminario de Sociolingüística da RAG

Resumo

A Lei de Normalización Lingüística, vixente na Comunidade Autónoma de Galicia desde 1983, establece como obxectivo principal que o ensino obrigatorio ten que garantir a adquisición dun nivel equiparable de competencia nas linguas galega e castelá. A pesar de que se teñen realizado estudos para avaliar o nivel de competencia bilingüe (ex. Rodríguez e Rubal, 1987; Rubal, 1992), estes adoitan referirse a aspectos parciais, polo que non existen, polo momento, datos que permitan coñecer o grao de cumprimento deste obxectivo desde unha perspectiva global na Comunidade Autónoma.

A Universidade de Santiago de Compostela, coa colaboración da Real Academia Galega e o Consello da Cultura Galega, está desenvolvendo un proxecto de investigación denominado “Análise das competencias bilingües ao final do ensino obrigatorio na Comunidade Autónoma de Galicia”¹, financiado pola

¹ No desenvolvemento do proxecto “Análise das competencias bilingües ao final do ensino obrigatorio na Comunidade Autónoma de Galicia” (ref. do prox.: PXIDT02EDU20401PR) colaborou o seguinte equipo investigador: Manuel González González (investigador principal), Modesto A. Rodríguez Neira, Bieito Silva Valdivia, Henrique Monteagudo Romero, Håkan Casares Berg, Antonio

Xunta de Galicia, un proxecto multidisciplinar no que participa un equipo investigador composto por lingüistas, sociólogos e psicólogos e no que se aborda a avaliación da competencia bilingüe (en galego e castelán) atendendo a un amplo conxunto de fenómenos.

O obxectivo deste artigo é a medición do nivel de competencia bilingüe na expresión escrita do alumnado de 4^ºda ESO da comarca de Santiago de Compostela e a súa relación con variables de carácter sociodemográfico, sociolingüístico e educativo por medio dunha proba experimental, consistente na elaboración de dúas redaccións, unha en galego e outra en castelán.

Palabras chave: Avaliación da competencia bilingüe, expresión escrita.

1. Introducción

O modelo educativo vixente en Galicia pode caracterizarse como un modelo bilingüe nas dúas linguas oficiais de Galicia. Este modelo foi posible grazas ao traspaso de competencias educativas e á posterior promulgación da Lei 3/1983 de Normalización Lingüística (DOG 14-07-83) e ao posterior Decreto 247 do 14 de setembro (DOG 15-09-95) e a súa modificación co Decreto 66 do 21 de marzo (DOG 3-04-97). Ata ese momento, a situación caracterizábase polo ensino de todas as materias en castelán, que era a segunda lingua da maioría dos estudantes galegos.

Os máis de vinte anos transcorridos desde a aprobación da Lei de Normalización deberían garantir que se asentase o modelo de ensino bilingüe. O alumnado que existe nestes momentos no sistema educativo está inmerso nel desde que se iniciou a súa escolarización. Era imprescindible abordar a avaliación das competencias lingüísticas en galego e castelán para analizar o grao de cumprimento dos obxectivos deste modelo de ensino.

Estudios sobre avaliación de habilidades psicolingüísticas (Gómez, 1984; González, 1985; Barca, 1990; Pérez Pereira, 1990; Recalde 1996; Brandín, 2001), sobre competencias lingüísticas autopercebidas (Seminario de Sociolingüística, 1994) ou sobre a situación do galego na escola (Rodríguez e Rubal, 1987, Rubal, 1992; Dirección Xeral de Política Lingüística, 1998; Monteagudo e Bouzada, 2002) realizados no noso país parecían reflectir unha certa inferioridade na competencia en galego, aínda que as cifras de rendemento escolar na materia de galego e na de castelán eran semellantes (CEG, 1997). Ademais, a competencia lingüística acostumaba medirse mediante autoinforme, un instrumento fácil de implementar pero sen unha fiabilidade e validez contrastada.

O obxectivo do estudo “Análise das competencias bilingües ao final do ensino obrigatorio na Comunidade Autónoma de Galicia” é medir as destrezas bilingües activas e pasivas na lingua oral e escrita dos alumnos de 4º da ESO. Para a medición destas destrezas empregáronse tanto instrumentos xa estandarizados coma outros que se elaboraron especificamente para este proxecto, e que foron validados sobre unha mostra piloto total de 225 alumnos de 4ºda ESO da comarca de Santiago, Estes instrumentos serán os que se administren posteriormente sobre unha mostra representativa da Comunidade Autónoma Galega.

Este artigo está baseado no estudo piloto realizado na comarca de Santiago de Compostela do proxecto citado anteriormente e céntrase na descrición do instrumento empregado na medición da expresión escrita en galego e castelán e na presentación dos resultados máis salientables.

2. Método

2.1. Participantes

Para testar os instrumentos de medida deseñados neste proxecto realizouse un estudo piloto na comarca de Santiago. A elección desta comarca fundamentouse na diversidade dos tipos

de hábitat e na accesibilidade da poboación para o equipo investigador. Deseñouse unha mostra coas características que se describen na táboa 1.

Táboa 1. Características da mostra

universo	estudantes de 4ºda ESO matriculados en centros de titularidade pública e privada da comarca de Santiago N = 2.034 ²
unidade de análises	individuo (alumnos de 4º da ESO)
unidade de observación	aulas de 4º da ESO
tipo de mostra	aleatoria polietápica estratificada. Afixación proporcional segundo a titularidade do centro e o xénero dos alumnos. observacións últimas en conglomerados representativos de cada estrato.
parámetros estatísticos e tamaño da mostra	225 observacións nivel de confianza = 95,5 marxe de error = 6,4% p = q = 50

As probas realizáronse en centros situados en localidades de diferente tamaño asentados na citada comarca, e leváronse a cabo durante o curso académico 2003-2004. A distribución da mostra expónse na táboa 2.

Táboa 2. Distribución da mostra

centros públicos	144
centros privados	81
varóns	112
mulleres	113
localidades >50.000	170
localidades 10.000-49.999	22
localidades <50.000	33

² Alumnos matriculados en 4º da ESO en centros de titularidade pública e privada da Comunidade Autónoma de Galicia. Datos do curso 2001-2002.

2.2. Cuestionario sociolingüístico

O deseño do cuestionario sociolingüístico partiu da necesidade de dispoñer dunha ampla información sobre o conxunto de variables que podían influír nos resultados das competencias bilingües. O obxectivo final era a elaboración dun modelo psico-social explicativo do nivel de competencia bilingüe. Para isto, o cuestionario recolle información sobre competencias percibidas nas dúas linguas, a lingua inicial, os ámbitos de adquisición, os usos lingüísticos do suxeito e da rede social á que este pertence, as actitudes lingüísticas e a caracterización socioeconómica.

Neste artigo só se utilizaron unha parte das variables recollidas neste cuestionario e que foron as seguintes:

Xénero (varón e muller).

Hábitat de residencia (menos de 10.000 habitantes, entre 10.000 e 50.000 habitantes e máis de 50.000 habitantes).

Lingua habitual (só galego, máis galego ca castelán, máis castelán ca galego e só castelán).

Lingua das clases en Primaria (practicamente en galego, máis galego ca castelán, máis castelán ca galego e practicamente en castelán).

Lingua das clases en Secundaria (practicamente en galego, máis galego ca castelán, máis castelán ca galego e practicamente en castelán).

Titularidade de centro (público e privado).

2.3. Instrumento para avaliar a expresión escrita

Para medir as destrezas do alumnado na dimensión da expresión escrita optouse por administrar un exercicio de redacción. Con esta proba buscábase crear unha situación que estimulase a fluidez escrita e fomentase a complexidade sintáctica das composicións. A extensión que se demandaba era aproximadamente de 150 palabras (unha cara ou cara e media dun folio), e concedíáselles vinte minutos para a súa realización.

Coidouse de que os temas elixidos fosen os axeitados á idade e que non fose necesario ter coñecementos previos especí-

ficos para a súa elaboración. A vantaxe deste tipo de proba é a súa administración grupal, que favorece a rapidez na súa aplicación. Ademais, e dado a natureza da mesma proba, obtíñase un importante corpus de producións escritas, co que, se for necesario, o procedemento analítico podería ser modificado en futuras investigacións. Con todo, isto constitúe a súa principal desvantaxe, posto que alonga sensiblemente o tempo de corrección. Administráronse temas diferentes en tres series para cada lingua. Os temas seleccionados están recollidos nos temas transversais que se traballan en secundaria:

- Temas da proba de galego:

“A guerra contra o terrorismo. Perspectivas de futuro”.

“O movemento ecolóxico: presente e futuro”.

“O racismo e a emigración”.

- Temas da proba de castelán:

“Las drogas (tabaco, alcohol, cocaína, drogas de síntesis etc.) en la juventud”.

“Homosexualidad y la libertad en los países occidentales”.

“La violencia doméstica”.

Os criterios de corrección que se empregaron nesta proba baseáronse en estudos similares (Vez, 2002) e nos que o avaliador corrixe o texto atendendo a catro niveis distintos, outorgándolle catro puntuacións, que van de 1 a 5 puntos:

a) Corrección

Corrección: O corrector ten en conta aspectos formais da lingua, tales como deficiencias no sistema verbal, concordancias, pronomes, e en xeral, incorreccións desde o punto de vista gramatical.

Variedade: O avaliador puntúa a capacidade de usar o vocabulario apropiado e o rexistro adecuado.

b) Ortografía e puntuación. Avaliase o coñecemento da ortografía e puntuación normativas.

c) Fluidez

Lonxitude e complexidade. O avaliador deberá percibir como factor positivo o feito de que un alumno faga enunciados cunha certa lonxitude fronte a outro que elabore frases moi curtas. Se as emisións longas presentan trazos de certa complexidade (como o establecemento de contrastes, adicións, cambios de tó-pico, comparacións etc., mediante o uso de marcadores discursivos axeitados) deben valorarse positivamente.

d) Capacidade de significar

Cantidade de información. A cantidade de información relevante é un factor que se avalía positivamente.

Riqueza expresiva: O corrector analiza o uso eficiente e adecuado de elementos léxicos e funcionais, así como o de rexistros axeitados.

Para lle dar un peso maior ás destrezas comunicativas (fluidez e capacidade de significar) utilizouse na súa puntuación un coeficiente multiplicador (ver táboa 3).

Táboa 3. Puntuación da proba de expresión escrita

destrezas	coeficiente multiplicador
corrección e variedade	×1
ortografía e puntuación	×1
fluidez (lonxitude e complexidade)	×1,5
capacidade de significar (cantidade de información, comprensibilidade; riqueza expresiva)	×1,5

5. Procedemento

Unha vez seleccionados os centros que ían formar parte da mostra, os investigadores púñanse en contacto cos directores, informábanos dos obxectivos do proxecto e pedíanlles a colaboración do centro para administrar as diferentes probas e enquisas.

O procedemento de administración das probas consistía en desprazarse durante dúas xornadas diferentes, normalmente en días consecutivos, ata os centros. Os investigadores presentábanse ante o director do centro, ou no seu defecto ante o xefe de estudos, e explicaban en qué consistía o estudo e cómo se ía realizar o traballo de realización das probas:

Día 1

Os investigadores acudían ás clases seleccionadas ao chou, dúas en cada centro, e administraban as probas da seguinte maneira:

1ª clase: Cuestionario sociolingüístico.

2ª clase: Proba de expresión escrita, (galega ou castelá, segundo a serie que corresponda).

Día 2:

Os investigadores volvían aos mesmos grupos do día anterior e administraban nunha clase a proba de expresión escrita (galega ou castelá, segundo a serie que faltase por administrar).

Empregáronse dúas series distintas, que se foron alternando nos diferentes institutos para comprobar se interfería o efecto de aprendizaxe.

O proceso de corrección das probas de expresión escrita realizárono dous correctores logo dun proceso de adestramento, que se desenvolveu ata que a correlación nas puntuacións ante os mesmos exercicios foi aceptable.

Na análise dos resultados empregouse o paquete estatístico SPSS 11.01 e realizáronse tanto análises descritivas xerais como análises de correlación utilizando o método de Pearson e unha técnica exploratoria multivariante.

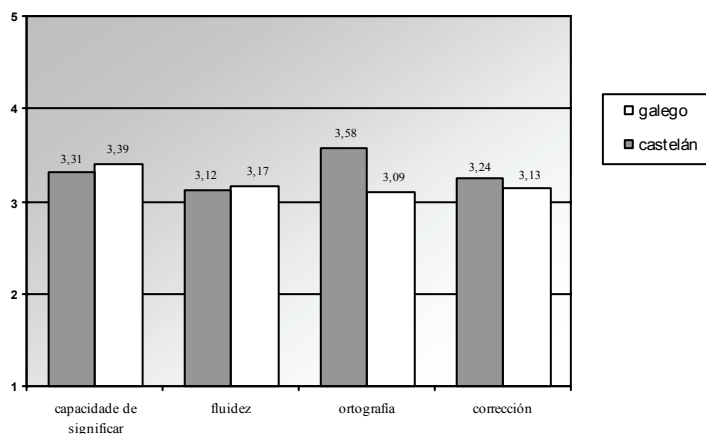
6. Resultados

6.1. Análise de medias

Inicialmente realizáronse unha serie de análises descritivas xerais dos resultados obtidos polo alumnado:

As puntuacións indícanos que os alumnos teñen unha competencia “media” nos catro niveis de análise que se tiveron en conta para a corrección da proba de expresión escrita (ver figura 1). Estas medias en galego oscilan entre o 3,09 en ortografía e puntuación, a máis baixa, e 3,39 en capacidade para significar, a máis alta, sobre unha escala de cinco puntos. Por outro lado, a puntuación máis alta en castelán dáse en ortografía e puntuación ($\bar{X}=3,58$) e a máis baixa en fluidez ($\bar{X}=3,12$), (ver figura 1).

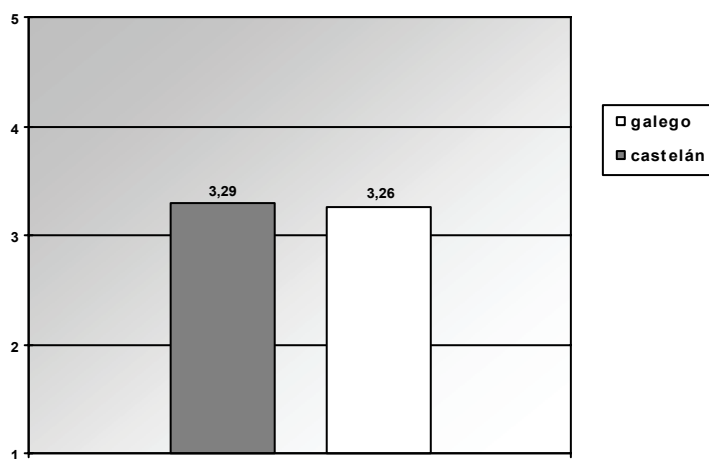
Figura 1. Descriptivos das puntuacións da proba de expresión escrita en galego e castelán



Comparando os resultados da expresión escrita en galego e castelán atópase que a maior diferenza está na ortografía e puntuación. Os alumnos obteñen unha maior puntuación en castelán ca en galego, e, de feito, esta destreza é a mellor puntuada en castelán e a menor puntuada en galego. É dicir, os resultados indican que os alumnos de último curso do ensino obrigatorio da comarca de Santiago de Compostela teñen unhas puntuacións mellores nas destrezas formais en castelán (corrección e ortografía e puntuación) e unhas mellores puntuacións nas destrezas comunicativas escritas en galego (fluidez e capacidade de significar).

Os resultados xerais amosan que a competencia escrita nunha e noutra lingua están moi próximas e sitúanse preto do punto medio da escala (ver figura 2). Ao lle dar ás competencias comunicativas un peso maior ca ás formais, a diferenza nas puntuacións entre unha e outra lingua reducíronse, resultando moi semellantes nas dúas linguas ($\bar{X}=3,29$ en castelán e $\bar{X}=3,26$, en galego). En definitiva, a competencia en expresión escrita en galego e castelán pode describirse como “media”.

Figura 2. Media xeral da proba de expresión escrita en galego e castelán



6.2. *Análise de correlacións*

Determinados os índices de competencia en expresión escrita en castelán e en galego, continuouse coas análises que determinan se existe unha relación significativa entre as dúas linguas. A análise que se realizou fundaméntase na hipótese da interdependencia lingüística, formulada por Cummins (1983, 1991).

Partindo destes postulados, que aseveran a existencia dun nivel de competencia subxacente comúns ás linguas, analizouse a conexión entre a produción escrita en galego e castelán. Os resultados confirmaron a existencia dunha relación entre ambas

produccións escritas, xa que a correlación existente entre as dúas é moi alta ($R=0,82$, $p<0,001$), (ver táboa 4), circunstancia que tamén se dá entre as diferentes subdestrezas. Con todo, as maiores correlacións establécense entre as destrezas comunicativas e as destrezas formais. Outro estudo que analizaba as correlacións entre a produción en castelán, éuscaro e inglés (Madariaga, 1994) obtiña uns resultados inferiores aos atopados neste estudo.

Táboa 4. Correlación entre a competencia xeral en expresión escrita en galego e castelán

	expresión escrita castelán	expresión escrita galego
expresión escrita castelán correlación de Pearson sig. (bilateral) N	1	0,824** 0,001 150
expresión escrita galego correlación de Pearson sig. (bilateral) N	0,824** 0,001 150	1

** A correlación é significativa ao nivel 0,01 (bilateral).

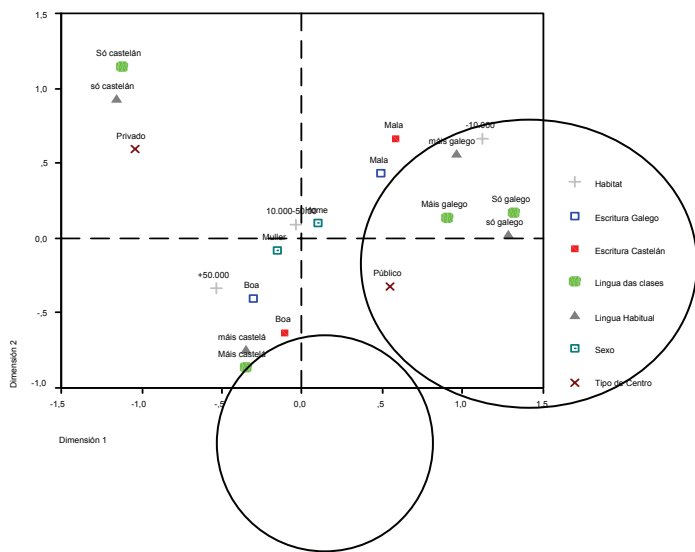
6.3. *Análise multidimensional*

Nas seguintes análises estúdase o efecto que teñen unha serie de variables sociodemográficas e sociolingüísticas nas destrezas de expresión escrita en ambas linguas. Con este obxectivo realizouse unha análise multivariante utilizando a técnica *Homals*, e que permitiu introducir as seguintes variables: expresión escrita en castelán, expresión escrita en galego, lingua habitual, hábitat de residencia, lingua das clases de Primaria, lingua das clases de Secundaria, a titularidade de centro e o xénero.

O modelo resultante de dúas dimensións tivo un axuste de 0,636, onde a primeira dimensión ten un autovalor de 0,378 e a segunda de 0,259. Esta análise advirte da existencia de variables que se comportan de igual maneira, entre as que se atopa a lingua das clases. Para unha maior claridade expositiva dos resultados creouse unha variable conxunta coa lingua das clases de Primaria e Secundaria, xa que os resultados eran moi semellantes. Ademais, e pola mesma razón de claridade, reduciuse o número de categorías de expresión escrita en castelán e galego de cinco en dúas (mala e boa).

Os datos referidos a esta análise (ver mapa conceptual da figura 3) indican un comportamento semellante da expresión escrita en castelán e en galego ante o resto de variables introducidas. A solución en dúas dimensións está marcada pola variable lingua das clases, tanto na primeira (0,698) coma na segunda dimensión (0,570), e a lingua habitual, tamén marcada nas dúas dimensións (0,739 e 0,472). De feito, as variables obxecto deste traballo situaríanse nunha dimensión transversal á variable lingua das clases, é dicir, no cuadrante superior dereito e no cuadrante inferior esquerdo. Lendo transversalmente este mapa vese como as maiores competencias na expresión escrita en galego e castelán están máis asociadas ao alumnado que recibiu o ensino “maioritariamente en castelán”, falan habitualmente “máis castelán ca galego”, viven en núcleos de “máis de 50.000 habitantes” e son mulleres. Pola contra, os estudantes con menores competencias escritas en galego e castelán tiveron as súas clases “maioritariamente en galego” ou “só galego”, viven en núcleos de menos de 10.000 habitantes, falan “maioritariamente en galego” e son varóns.

Figura 3. Mapa conceptual da análise HOMALS



7. Conclusións

Este estudo abre unha liña de investigación pouco traballada en Galicia, a medición das competencias bilingües. Ata a actualidade os estudos neste campo e con estas idades baséanse prioritariamente en medidas de competencias autopercibidas (ex. Rodríguez e Rubal, 1987) existindo unha carencia de instrumentos nos que se comprobara a súa fiabilidade e validez. Neste artigo expóñense os primeiros resultados obtidos no proceso de fiabilización e validación dunha serie de instrumentos que miden as competencias lingüísticas en galego e castelán.

Este artigo céntrase na medición do nivel de competencia bilingüe do alumnado de 4ºda ESO na comarca de Santiago mediante a análise da expresión escrita e a presenza das dúas linguas no contorno dos suxeitos.

Para avaliar estas competencias estudáronse as redaccións realizadas polos alumnos nas dúas linguas, que foron corrixiadas atendendo a catro criterios distintos (corrección, ortografía, flui-

dez e capacidade de significar), aínda que poñendo a énfase nas destrezas comunicativas (é dicir, na fluidez e na capacidade de significar). Desta maneira conseguíronse uns datos máis fiables é obxectivos na medición das competencias lingüísticas, neste caso focándose na expresión escrita.

Os alumnos da mostra que estaban cursando o último curso do ensino obrigatorio obtiveron unha puntuación de 3,29 en expresión escrita en castelán e unha puntuación lixeiramente inferior en galego 3,26, é dicir, estes estudantes tiñan unha destreza “media” en expresión escrita nas dúas linguas. Contrastando os resultados obtidos neste estudo sobre a produción escrita en galego e castelán cos datos de competencia autopercebida extraídos do Instituto Galego de Estatística (INE, 2003) atopouse que os rapaces de dezaseis anos de Galicia declaran ter unha competencia escrita en galego algo inferior ao punto medio ($\bar{X}=2,44^3$). Este dato confirmaría, parcialmente, os resultados atopados nesta mostra da comarca de Santiago de Compostela, indicando que as valoracións autopercebidas van na mesma dirección que as medidas mediante instrumentos baseados no xuízo de expertos.

Os criterios que se estableceron para corrixir as redaccións citados anteriormente (corrección e variedade, ortografía e puntuación, fluidez e capacidade de significar) baseáronse noutros estudos semellantes (Vez, 2002) e agrupáronse en dúas unidades maiores: en destrezas comunicativas e destrezas formais. Os resultados sinalan a existencia de diferenzas nas producións en galego e castelán nas habilidades comunicativas e formais. Nos aspectos máis formais as competencias en castelán son maiores ca en galego, non obstante, esta relación invértese cando se incide nos datos das destrezas comunicativas, onde o galego puntúa máis alto ca o castelán. Estes resultados indican que o sistema educativo ten un efecto maior na aprendizaxe do castelán, xa que son os criterios de corrección formal os que máis se traballan na actualidade na escola. Pola contra, os aspectos co-

³ O intervalo da competencia escrita no IGE oscila de 1 ao 4, sendo o punto medio 2,5.

municativos adquiriríanse, maioritariamente, na interacción co contexto máis próximo no que se move cada estudante, e no que o contorno da cidade de Santiago de Compostela, cidade asociada ao uso de “máis galego” (Fernández, 2004), aseguraría aos estudantes un hábitat bastante galeguizado que promovería o desenvolvemento das habilidades comunicativas en galego.

Os datos aquí presentados confirmarían a existencia dun nivel de competencia subxacente nas destrezas de produción escrita, aspecto que ratificaría a xa comentada hipótese de interdependencia lingüística e os datos de estudos posteriores que falan de que o nivel de transferencia lingüística é maior no caso das competencias lecto-escritoras (Verhoeven, 1994). A transferencia que se produce entre o galego e o castelán sería maior pola pouca distancia lingüística que existe entrambas as dúas linguas. Investigacións realizadas por outros autores fóra do estado español (Snow, Cancino, De Temple e Schley, 1991; Berman, 1994; Bernhardt e Kamil, 1995) e no estado español (Huguet e Vila, 1997; Sagasta, 2002) comprobaron que a maior nivel de competencia lingüística maior posibilidade de transferencia de habilidades. É dicir, é necesario desenvolver un nivel soleira de competencia nas diferentes linguas para se poder beneficiar dun potencial de transferencia de habilidades (Cummins, 1979). Aplicando estes resultados ao presente estudo pódese observar como as competencias nas dúas linguas non son baixas, e polo tanto, ao superaren ese nivel soleira, fomentárase a transferencia de habilidades entre unha e outra lingua.

O seguinte obxectivo deste artigo é comezar a delimitar un modelo piloto que determine a relación entre as variables de produción escrita en galego e castelán, variables sociodemográficas (hábitat de residencia e xénero), sociolingüísticas (lingua habitual) e educativas (titularidade de centro e lingua da docencia en Primaria e Secundaria).

Con esta finalidade fixéronse unha serie de análises multidimensionais utilizando a técnica Homals que confirman a gran relación existente entre as producións escritas en galego e castelán fronte ao resto de variables analizadas.

A variable modelo lingüístico, operativizada como lingua das clases en Primaria e Secundaria, convértese no eixo vertebrador dos resultados. Os estudantes que recibiron as clases maioritariamente en castelán están relacionados cunha maior competencia escrita tanto en castelán coma en galego. Esta maior destreza nas dúas linguas complementase con vivir en núcleos urbanos, expresarse maioritariamente en castelán e pertencer ao xénero feminino. Pola contra, os estudantes que recibiron o ensino maioritariamente en galego ou case só en galego, viven en núcleos rurais, falan maioritariamente en galego ou só en galego e pertencen ao xénero masculino.

En conclusión, os resultados atopados neste estudo piloto indican que as destrezas escritas en galego e castelán se poden categorizar como medias e que as competencias formais son maiores en castelán e as comunicativas en galego. Tamén confirmarían a existencia dunha correlación moi alta entre as dúas linguas, verificando a hipótese da interdependencia lingüística entre o galego e o castelán. Por outro lado, proporcionan un modelo piloto que advirte da influencia do hábitat de residencia, da lingua das clases e a lingua habitual nas destrezas escritas en ambas linguas. Non obstante, non hai que esquecer que este é un estudo piloto e que os seus resultados non son extrapolables a toda Galicia. Estes datos serven de base para formular unha serie de hipóteses que se confirmarán ou refutarán cos resultados da aplicación deste e doutros instrumentos de medición de competencias bilingües nunha mostra representativa de toda Galicia.

8. Bibliografía

- Barca Lozano, A.; González R.; Nuñez, J.C.; Santórum, R.M. e Porto, A.M. (1990): "La estructura cognitiva de los niños bilingües y no bilingües: un estudio diferencial", *Revista de Psicología General y Aplicada*, 43(1): 97-104.
- Berman, R. (1994): "Transfer or writing skills between languages", *TESL Canada Journal*, 12 (1): 26-46.

- Bernhardt, E. B. e Kamil, M. L. (1995): "Interpreting relationships between L1 and L2 reading: consolidating the linguistic threshold and the linguistic interdependence hypotheses", *Applied Linguistics*, 16(1): 15-34.
- Brandín Feijoo, C. (2001): *Bilingüismo, habilidades verbales y automatismos del procesamiento lector en escolares gallego-castellano parlantes*. Tese Doutoral (inédita): Universidade de Vigo.
- Consello Escolar de Galicia (1997): *Informe sobre o rendemento escolar en Galicia 93-94 e 94-95*. Santiago de Compostela: Servizo de Publicacións de Universidade de Santiago de Compostela.
- Cummings, J. (1979): "Linguistic interdependence and the educational development of bilingual children", *Review of Educational Research*, 49: 221-251.
- Cummings, J. (1983): "Interdependencia lingüística y desarrollo educativo de los niños bilingües", *Infancia y Aprendizaje*, 21: 37-61.
- Cummings, J. (1991): "Interdependence of first -and second-language proficiency in bilingual children", en E. Bialystok (ed.) *Language processing in bilingual children*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Dirección Xeral de Política Lingüística (1998): *Estudio sobre o uso do galego. Enquisa realizada ós centros de ensino de Galicia*. Santiago de Compostela: Consellería de Educación e Ordenación Universitaria (manuscrito, 211 pp.).
- Fernández Rodríguez, M. (2004): "O uso do galego nos espazos urbanos", en Alvarez Blanco, R., Fernandez Rei, F. e Santamarina A. (ed.) *A Lingua Galega: Historia e actualidade*. Santiago de Compostela: Consello da Cultura e Instituto da Lingua Galega, pp. 245-255.
- Gómez, D.; Nogueira, A. e Rodríguez, J. (1984): "Análisis de las habilidades psicolingüísticas a partir de la respuestas emitidas por escolares gallegos: la alternativa de los problemas compensatorios", en M. Siguan (coord.) *Adquisición precoz de una segunda lengua*. Barcelona: Edicions de la Universitat de Barcelona.

- González Lorenzo, M. (1985): *Bilingüismo en Galicia: problemas y alternativas*. Santiago de Compostela: Monografías da Universidade de Santiago de Compostela.
- Huguet, A. e Vila, I. (1997): “Nuevas aportaciones a la Hipótesis de Interdependencia Lingüística de escolares bilingües”, *Infancia e Aprendizaje* 79: 21-34.
- Instituto Galego de Estatística (2003): *Coñecemento e uso do Galego*. Santiago de Compostela: Xunta de Galicia.
- Monteagudo, Henrique e Bouzada, Xan M. (coords.) (2002): *O proceso de normalización do idioma galego, Vol. II Educación*. Consello da Cultura Galega: Santiago de Compostela.
- Pérez Pereira, M. (2002): “Adquisición dunha segunda lingua no sistema educativo galego”. En *VIII Congreso Internacional de linguas minoritarias*, Santiago de Compostela: Xunta de Galicia, Consellería de Educación e Ordenación Universitaria; pp. 203-208.
- Sagasta Erasti, M.P. (2000): *La Producción Escrita en Euskera, Castellano e Inglés en el Modelo D y en el Modelo de Inmersión*. Tese doutoral: Universidade do País Vasco.
- Seminario de Sociolingüística (1994): *Lingua inicial e competencia lingüística en Galicia*. A Coruña, Real Academia Galega.
- Siguán, M. (2001): *Bilingüismo y lenguas en contacto*. Madrid. Alianza Editorial.
- Snow, C. E., Cancino, H., De Temple, J. e Schley S. (1991): “Giving formal definitions: a lingüistic or metalingüistic skill?”, en E. Bialystock (ed.) *Language processing in bilingual children*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Verhoeven, L. (1994): Transfer in bilingual development: the lingüistic interdependence hypothesis revisited. *Language learning*, 44 (3): 381-415.
- Vez Jeremías, J.M (ed.) (2002): *Competencia comunicativa oral en lenguas extranjeras: investigación sobre los logros del alumnado gallego de inglés y francés al finalizar la ESO*. Santiago de Compostela: Universidade de Santiago de Compostela, Servicio de Publicacións e Intercambio Científico.

ACHEGAS AO LÉXICO DO GALEGO FALADO NO VAL DO RÍO ELLAS

XOSÉ-HENRIQUE COSTAS
Universidade de Vigo

Limiar

Xa é lugar común para os investigadores e persoas interesadas na historia e dialectoloxía do galego, consideraren a fala do Val do Río Ellas, no noroeste de Cáceres, como unhas arcaizantes variedades do galego que foron interferidas, ao primeiro, por trazos fonéticos, morfolóxicos e léxicos do leonés meridional, e posteriormente, debido á presión exercida secularmente pola única lingua oficial do Reino de España, por trazos casteláns, sobre todo a raíz da entrada de léxico oficial castelán por vía administrativa, escolar, relixiosa etc., ou tamén, vía comercial e social, de léxico da variedade castúa estremeña.

O que caracteriza o léxico destas falas, dentro do marco xeral da inexistencia dunha recollida e estudo sistemáticos e exhaustivos do mesmo, é, por unha banda, o seu notable arcaísmo e as significacións especiais ás que evolucionaron moitos significantes comúns galego-portugueses, e, pola outra, a presenza dun bo número de voces castelás adaptadas á fala do Val. O primeiro explícase polo illamento secular desta comarca, un val cinxido de montañas que fai de chanzo entre as provincias de Salamanca e Cáceres, historicamente mal comunicado e cunha poboación fundamentalmente endogámica que descende da mestizaxe entre os colonos galegos e astur-leoneses occidentais instalados neste val da antiga Estremadura leonesa no séc. XIII, e poboacións autóctonas anteriores á readministración (non reconquista) cristiá.

A maioría dos colonos galegos instalados no campo de Cidade Rodrigo e El Rebollar (Salamanca), Val do Ellas (NO de Cáceres), e na zona beirá portuguesa de Sabugal e Riba-Coa, eran maioritariamente de procedencia galega suroriental, posto que era do sueste de Galicia de onde a Orde de Santiago trasladou colonos a esta zona, de Porto (Zamora) e O Bolo e Vilar de Santos (Ourense); os de orixe astur-leonesa virían de Destriana (León), pois eran en todas estas localidades onde a devandita Orde posuía as súas vigairías no reino. Esta procedencia suroriental maniféstase aínda hoxe na fala do Val, onde predominan os dialectalismos do sueste de Ourense e do galego falado nas Portelas de Zamora¹, é decer, da comarca das Frietas².

No Val do Río Ellas, noroeste de Cáceres, falan hoxe unha variedade do galego arcaico unhas 5.000 persoas. Esta variedade divídese en dúas subvariedades: a) valverdeiro, falado por 3.000 persoas en Valverde do Fresno; e b) lagarteiro e mañego, falado por 2.000 persoas nos concellos de As Ellas e San Martín de Trebello. Á parte destes, habería que contar 3.000 falantes máis na emigración en Euskadi, Suíza e Australia. Entre as dúas subvariedades hai pequenas variacións no plano fonolóxico e morfolóxico (*canciós/canciós, ficer/fer ventáns/ventás, mans/mas, once/onde, doce/dode, trece/trede, xogar/jogar, joves/xoves, cantaran/cantorín, colleu/collei* etc).

¹ Non está de máis insistirmos na importancia deste dato, pois de se confirmar plenamente evidenciaría que as fronteiras dialectais galegas xa estaban en todo ou en parte definidas na época medieval, e non sería a “fragmentación dialectal” galega un produto dos séculos escuros, como se vén afirmando tradicional e repetidamente. Hai evidencias abondas de fenómenos dialectais do Ellas replicantes de variedades galegas surorientais ou orientais: formas como *condo* (cando), *fer* (facer), *causo* (caso), *cidai* (cidade), *foice* (fouce), *muíña* (frouma) etc., denotan ás claras paralelismos coincidentes exclusivamente con falas galegas orientais e surorientais.

² Para unha aproximación histórico-lingüística máis ampla véxase Costas González, X.H. (2004): “Historia e toponimia do Val do Río Ellas”, en R. Álvarez e A. Santamarina (eds.) (*Dis*)cursos da escrita. Estudos de filoloxía galega ofrecidos en memoria de Fernando R. Tato Plaza, Biblioteca Filolóxica Galega do Instituto da Lingua Galega. A Coruña: Fundación Barrié de la Maza, pp. 81-99.

1. Tipoloxía das falas do Ellas

Desde que estas falas foron obxecto de estudo, e sobre todo nos últimos quince anos, ten habido opinións de todo tipo á hora de establecer a tipoloxía e filiación lingüísticas deste conxunto lingüístico, en función do coñecemento ou descoñecemento da dialectoloxía galega, portuguesa e astur-leonesa.

Cadro I: Clasificacións segundo autores e anos.

Autor	Ano	Clasificación tipolóxica
Krüger, Fink, Leite	1925-29	Portugués dialectal
Federico de Onís	1930	Astur-leonés non é
Luis Filipe Lindley Cintra	1959-74	Galego arcaico interferido por leonesismos
Clarinda de Azevedo Maia	1977	Galego-portugués arcaizante
Antonio Viudas Camarasa	1982	Híbrido astur-leonés-galego-portugués
X. Henrique Costas Glez.	1992	Galego arcaico inteferido por leonesismos
José Luís Martín Galindo	1993	Fala autóctona
José Enrique Gargallo Gil	1994-96	Galego-portugués fronteirizo e arcaizante
X. Henrique Costas Glez.	1996	"Galego" especial
Juan M. Carrasco Glez.	1996	A terceira póla do tronco galego-portugués
F. Xavier Frías Conde	1997	Dialecto galego oriental
José Luís Martín Galindo	1998	Dialecto portugués beirão
Francisco Fernández Rei	1999	"Galego" especial
José Luís Martín Durán	1999	Subdialecto leonés meridional
X. Henrique Costas Glez.	1999	A terceira póla, a partir da póla galega
J.A. González Salgado	2000	Dialecto arcaico non-castelán

Na nosa opinión, que é a opinión maioritaria entre os estudosos destas falas, é galego ou galego con matices: de base galega, fundamentalmente galego, galego arcaico, variedade especial do galego etc. Para calcularmos dalgún xeito fiable a súa proximidade ou afastamento ao portugués, galego, leonés, castelán etc., empregamos o método dialectométrico establecido no *Lexikon der Romanistischen Linguistik* (VI/1, 1992: 1-36) para os iberorromances, que incluía oito ítems fonético-fonolóxicos,

vinte e catro ítems morfolóxicos e once sintácticos³. As porcentaxes de coincidencias entre os diferentes iberorromances e as falas do Ellas son:

Cadro II

	GALEGO	V. ELLAS	ASTUR-LEONÉS	CASTELÁN
PORTUGUÉS	74%	60%	38%	34%
	GALEGO	81%	59%	47%
		V.ELLAS	63%	59%
			ASTUR-LEONÉS	79%
				CASTELÁN

Se a estes trazos fonético-fonolóxicos, morfolóxicos e sintácticos lles engadísemos unha batería de trazos lexicais, veríamos como a aproximación ás falas galegas (e portuguesas) é moito maior.

³ Vid. Holtus, G/ Metzelsin, M./ Schmitt, C (1992): *Lexikon der Romanistischen Linguistik*, vol. VI/1, pp.1-36. Os oito trazos fonético-fonolóxicos son: 1) Distinción entre vogais medias abertas e pechadas; 2) Existencia ou non de ditongos e vogais nasais; 3) Ditongación ou non das vogais medias breves tónicas latinas; 4) Sistema vocálico átono final de palabra; 5) Sibilantes; 6) Articulacións sonoras e velares; 7) Articulación de consoantes xeminadas; e 8) Consoantes finais. Os vinte e catro trazos morfolóxicos son: 1) As conxugacións verbais; 2) Asimilación do infinitivo con pronomes enclíticos; 3) Existencia de infinitivos conxugados; 4) Terminacións dos participios; 5) Xerundios; 6) VT dos imperfectos de subxuntivo; 7) Engádegas do tema verbal; 8) Infixo -g- nos subxuntivos; 9) Morfemas do presente de subxuntivo; 10) Morfemas do pretérito perfecto; 11) Futuro de subxuntivo; 12) Perfectos compostos; 13) Auxiliar ter/haber; 14) Formas do artigo; 15) Contraccións do artigo; 16) Comparación de superioridade; 17) Formación dos superlativos; 18) Xénero do numeral 2; 19) O numeral 16; 20) P4 dos pronomes persoais tónicos; 21) Tecum, Mecum; 22) Formas pronominais con *en*, *hi*; 23) Categorias dos demostrativos; 24) Demonstrativos neutros. E por último, os once trazos sintácticos son: 1) Artigo mais posesivo; 2) Artigo mais sustantivo mais posesivo; 3) Adverbiais en *-mente*; 4) Preposición a mais CD; 5) Ir mais infinitivo; 6) En mais xerundio; 7) Se mais formas verbais en *-ra* ou en *-se*; 8) Futuro ou subxuntivo logo de certas construcións; 9) Colocación do pronome átono; 10) “É nos anos 40 *cando/que...*”; 11) Resposta afirmativa mediante a repetición do verbo.

Tipoloxicamente, pois, as falas do Val do Río Ellas son un bacelo do antigo galego que prendeu en terras de poboamento sobre unha base autóctona anterior e perviviu ata os nosos días. Na época antiga, este galego estaba interferido por leonesismos, xa que parte dos poboadores eran de procedencia leonesa, como ben demostrou Lindley Cintra ao estudar os *Foros de Castelo Rodrigo*⁴. Desde hai oito séculos e ata a actualidade, este galego inicialmente lapuzado de leonesismos, foi permanentemente interferido por castelanismos fundamentalmente léxicos.

2. Características xerais do léxico do Ellas

No plano léxico non podemos facer casar a variación coa subdivisión valverdeiro (A)/mañego (B)--lagarteiro (C), porque os lexemas aparecen en múltiples combinacións: ABC, AB-C, AC-B, BC-A etc. O léxico desta variedade do Val do Ellas caracterízase en xeral polos seguintes trazos:

- a) Sinónimos macrodialectais en Galicia son aquí microdialectais e están ben representados. É o que temos chamado en varias ocasións “maqueta dialectal”⁵.
- b) Arcaísmos léxicos desaparecidos en galego (e portugués) están aquí moi vivos. Precisamente por iso, moitos significantes e significados das falas do Ellas son de grande axuda no labor dos etimólogos e lexicógrafos

⁴ Cintra, L.F. Lindley (1959): *A linguagem dos foros de Castelo-Rodrigo, seu confronto com a dos foros de Alfaiates, Castelo Bom, Castelo Melhor, Coria, Cáceres e Usagre. Contribuição para o estudo do leonês e do galego-português do séc. XIII*. Lisboa: Imprensa Nacional-Casa da Moeda.

⁵ Esta “maqueta” dialectal en territorios consecutivos, repoboados despois da constitución da lingua, sobre todo no eido léxico, tamén se dá noutros dominios románicos e iberorrománicos. Véxase, por exemplo, o acontecido no catalán do centro-sur de Alacant, no catalán de El Carxe (Murcia) ou mesmo do de L’Alguer (Sardenña-Italia), onde se concentran dialectalismos (sobre todo) léxicos de diversas zonas dialectais do norte do dominio lingüístico catalán. Véxase Eduardo Blasco Ferrer, (1984): *Grammatica Storica del Catalano e dei suoi dialetti con speciale riguardo all’Alguerese*, Tubinga: Gunter Narr Verlag; e tamén Joan Veny (1978): «El valencià meridional», en *Estudis de geolingüística catalana*, Barcelona: Edicions 62, pp. 203-240.

das falas galego-portuguesas en particular e iberorrománicas en xeral.

- c) Significantes comúns co galego (e co portugués) tiveron outra deriva no significado ou conservan sentidos antigos.
- d) Presenza abundosa de castelanismos, tanto nos campos semánticos “oficiais, cultos e modernos” coma no léxico popular, debido ao contacto secular desigual co castelán oficial e co castúo⁶ das poboacións veciñas.
- e) Asemade, achamos vivísimas neste val formas propias galegas que foron historicamente substituídas polo castelán na fala popular e que están sendo hoxe recuperadas por vía literaria no galego estándar.

Rexistramos sinónimos de distribución dialectal en Galicia: *funqueiro~estaluncho~estalocho*, *cirdeira~cireixeira*, *ervilla~chíchari*, *dinuciña~donicela~dona*, *sobreira~carrasqueiro*, *rebolo~carballo*, *bubela~galo do campo~popa*, *teixugo~porco-teixo*, *baticón~bátiga~chorrá~chumbá~garabaná*, aínda que moito léxico atinxente á fauna, á flora e ao mundo rural é xa só patrimonio da xente maior, mentres que os novos teñen xa formas castelás ou castelanizadas por influencia do mundo oficial. Formas como *lundria*, *anduriña*, *miñica*, *colmea*, *melrua* ou *lombo*, son ditos *nutria*, *gulundrina*, *lumbrí da terra*, *colmena*, *mirlo* ou *espalda*. Mesmo na fala dos máis vellos hai introducidos castelanismos flagrantes como *eneru*, *adier*, *riñóns*, *castellano~castejano*⁷ etc.

Outramente, son aquí voces únicas en todas as camadas de falantes galeguismos que hoxe en Galicia recuperamos por vía culta, ao seren substituídos por castelanismos na maioría ou a totalidade das falas galegas; falamos en voces como *morcela*,

⁶ O castúo ou estremeño do norte é unha variedade dialectal de base astur-leonesa meridional moi interferida polo castelán, de xeito que se discute hoxe en día se é variedade astur-leonesa ou castelá.

⁷ Esta forma, *castejano*, pode ser unha hipercorrección ou unha hipercastelanización do castelanismo *castellano*. En todo caso, non ten obrigatoriamente o matiz humorístico forzado como pode ocorrer no galego de Galicia. En lagarteiro existe un refrán onde queda fosilizada a forma tradicional *castelán*: “Radón ten o *castelán* cuando non la dan”.

antollo, marmelo, soer, persoa/ pesoa, mortalla etc. E aínda máis, castelanismos evidentes de léxico da natureza como *mostajo, madroño, ojaranzo, almendro* etc., son “adaptados” como *mostaxeiro, madroñeira, follaranceira, almendreira* etc., o que dá unha idea da vitalidade social dunha variedade que non acepta sen máis a voz allea senón que a adapta.



Mapa 2. Zonas de linguas galega e portuguesa en Estremadura

Secasí, podería dar a impresión de que nos atopamos perante unhas falas galego-portuguesas bastante castelanizadas lexicamente, pero isto é só unha verdade aparente e a medias. O certo é que -como acabamos de ver-, a carón de castelanismos flagrantes, imos topar arcaísmos increíbles, variacións sorprendentes de significado etc., é decer, imos achar unha fala asemade arcaica e parcialmente castelanizada, pero moi viva e moi dinámica, posto que é empregada habitualmente pola totalidade dos habitantes destes tres concellos devanditos.

3. Algúns exemplos da riqueza léxica do Ellas

O que nos trae hoxe aquí non é só, á parte de ofrecer uns exemplos significativos de toda esta variación léxica presente no Val do Ellas e explicar os motivos dalgúns cambios semánticos, non é só, decemos, ofrecer unha listaxe de voces senlleiras e unhas explicacións máis ou menos convincentes sobre a etimoloxía de tal ou cal voz, senón tamén dubidar de certas solucións que nos teñen ofrecido os máis egregios etimoloxistas hispánicos, Joan Coromines e José Pedro Machado. Corominas, para a elaboración do seu *Diccionario Crítico Etimológico Castellano e Hispánico* (1980), traballou cun corpus moi limitado do galego: *Crónica Geral*, *Crónica Troiana*, Sarmiento, Valladares, Castelao e pouco máis. Non manexou practicamente datos do galego vivo, e empregou escasas obras medievais e de autores contemporáneos; era imposible manexar todo, evidentemente, isto reservóullelo aos etimoloxistas galegos. José Pedro Machado, no *Dicionário etimológico da língua portuguesa* (1987), non ten en conta practicamente nada do galego contemporáneo e prestou esporádica atención a algúns textos galegos medievais. Estas carencias nos dicionarios orixinan, evidentemente, eivas de información e lagoas nas explicacións de moitos significantes e, sobre todo, de moitos significados.

Hoxe o traballo do etimoloxista é máis doado, porque pode manexar moita e mellor información (monografías, estudos dialectais, glosarios, rigorosas edicións de obras medievais) e amais esta información pódese tratar e consultar mellor e máis rápido grazas ás novas ferramentas informáticas⁸. Pero o etimoloxista debe contar sempre con ese punto de intui-

⁸ Neste sentido, cómpre sobrancearmos para o galego as contribucións utilísimas do *Diccionario de diccionarios*, obra realizada no ILG e coordinada por Antón Santamarina; do *Tesouro Informatizado da Lingua Galega*, TILG, consultable en <http://www.ti.usc.es/TILG>; do *Tesouro Medieval Informatizado da Lingua Galega*, coordinado por Xavier Varela, TEMILGA, consultable en <http://corpus.cirp.es/tmilg>; e mais do *Corpus Documental Latinum Gallaciae*, CODOLGA, que conta con milleiros de rexistros do latín galaico de entre os séculos VI-XV e serve de base para uns fiables estudos etimolóxicos do galego, consultable na páxina: <http://balteira.cirp.es/codolga/consulta.asp>.

ción que dá a experiencia e, cada vez máis, con toda a información posible.

Diciamos ao comezo desta contribución que non existe aínda unha recollida sistemática e exhaustiva do léxico do Val do Ellas. Nosoutros unicamente manexamos un pequeno glosario da nosa autoría que contén algo máis de 5.000 voces⁹. Imos entrar logo na análise dalgunhas voces que cualificamos de “especiais” e que constitúen as achegas das que falamos no título. O especial destas voces está nas variacións de significantes ou significados con respecto ao galego ou o portugués comúns e dialectais, e tamén nos arcaísmos e creacións propias.

3.1. *Forma híbrida de significantes propios e casteláns sen variación de significado*

apanastrar, vt “esmagar”¹⁰; voz formada sobre *banastra*, “cesto de vimbio”, da raíz céltica **benn-**, “cesto”; a forma **abanastrar*, “meter no cesto comprimindo, estrollando, premendo, esmagando”, ben puido resultar do influxo do castelán *aplastar* (cfr. tamén *apachurrar*, *apisonar*, *aplanar*), aínda que neste caso concreto tamén se podería pensar no parentesco da raíz **ban-** de *banastra*, cesto, con **pan-** de *panela*, cesto; ou podemos pensar tamén noutro celtismo, *bico*, que ten un paralelo con **p-**, *pico*, de orixes ben antigas, co que queda exposta a posibilidade de alternancia **p-/b-** en diversas voces. Na fala do Ellas rexistramos *banastra* pero non **panastra*, o cal non invalida a súa existencia pretérita.

⁹ Este glosario foi obtido mediante o baleirado léxico de numerosas horas de grabacións, baleirado léxico de libros e revistas e outros textos (carteis, folletos, bandos etc) éditos e inéditos, e, sobre todo, foi ampliado considerablemente grazas ao glosario inédito de 1.500 formas da autoría do pastor e escultor valverdeiro Alfonso Berrío, quen nolo regalou a primeiros de setembro deste ano 2005.

¹⁰ *Esmagar* existe só no valverdeiro, pero nas tres falas, valverdeiro, lagarteiro e mañego, existe o sustantivo *esmaguela* ou *esmaguela* no sentido de “mazadura, negrón, inchazón producida por unha pancada”.

arregotar, vi “arroutar”; do latín *rūctare* saen o galego, portugués e catalán (*ar*)rotar. O correspondente cast. *regoldar* provén do lat. *regūrgītare*; *arregotar* pode vir de *reglūttare* (cfr. *regrotar* en Salamanca e Mérida) ou pode proceder, segundo Corominas (s.v. *regoldar*), do cruzamento entre (*ar*)rotar e *regoldar*.

lendri, sf, “larva do piollo”, é un cruzamento entre o galego-portugués *lendia* ou *lênde* (<*lëndine*) e o español *liendre*, ao tomar o *l* da evolución castelá: *lëndine* > **liend’ne* > *liendre*, xurdida para axudar na pronuncia do grupo consonántico insólito *d’n*.

grenchas, sfp, “guedellas”. Achámonos ante un cruzamento do cast. *greña* (cfr. port. *grenhon* no séc. XIII, o galego *greñón*¹¹ ou o cat. *grenya*), procedente do céltico *grenn-*, pelo, ou mellor aínda, do céltico-latino *grennionē*, co galego *crencha*, do latín *crīnīcūla*, “carreiro do pelo”, derivado de *crīna*. Tamén se podería explicar o *g-* de *grenchas* por influencia do *g-* de *guedella* sobre *crencha*.

pilleira, sf, “borralleiro de cinsas do forno e da lareira”; formada con sufixo galego sobre a base lexical castelá *peña*, “pelota, bóla”, procedente do latín *pīlūla* (>*pel’la), derivado de *pīla*. Informa Corominas (s.v. *pelota*) de que no glosario de El Escorial *pelota* semella ser “masa de borra”. En portugués rexional lemos en Cândido de Figueiredo que o significado da voz *pilheira* é coincidente coa significado do *Ellas* e pode ser derivada de *pilha* na súa cuarta acepción: “montón, morea de cousas”.

3.2. Forma híbrida de signifiante castelán con significado galego

pitañoso, adx. “cegato”; Corominas (s.v. *pestaña*) asegura que se trata do eusk. *pitar*, *pestaña*, cruzado con *pitarra*, *lagaña*. En cast. quere decer *lagañoso* mentres que no *Ellas* vén significar “pitoño, cegato, curto de vista”. Repárese en que no galego común o adx. (ollos) *pitiñosos* (lagañosos, medios pechados polo

¹¹ Recólleo o dicionario do Seminario de Estudos Galegos co significado de “barba”. Vid. *Diccionario de diccionarios*.

sono ou moi pequenos) correspóndese en parte co castelán *pitañoso*, mentres que o adx. *pitoño* equivale ao valego do Ellas *pitañoso*. Agora ben, tampouco sería estraño que o adxectivo galego *pitiñoso* fose unha simple alteración de *pitañoso*, pois é posible que calquera vogal átona ante consoante palatal devese vogal palatal¹².

3.3. Forma de orixe supostamente castelá con significado dialectal valego

pende, sm, *pendar(se)*, vt. “Peite, peitear(se)”. Corominas (s.v. **peine**) documenta esta forma *pende* como propia do castelán medieval, aínda que a evolución que propón, *pente* > *pende*, só sería posible en navarro-aragonés e nunca en castelán. Constantino García recolle **pende** no galego vivo sen indicar onde o localiza. Así como o galego común *peite* procede de **pěctīne** > *peitēe* > *peite*¹³. A forma valega **pende** debe proceder dunha antiga metátese **pěctīne** > **pecnite* > **pēide* > *pende*¹⁴, ao igual que *pendar* pode proceder dun **pectinare** ou ben estar formado sobre o sustantivo *pende*.

¹² O profesor Gonzalo Navaza está a preparar un traballo no que demostra isto con datos toponímicos e léxicos. Segundo este autor, só así se poderían explicar as formas *miñán*, *castiñeiro*, *filloa*, *fixón* etc, variantes de *mañán*, *castañeiro*, *folloa*, *foxón* etc.

¹³ A forma galega *pente* podería proceder dunha nasalización metatizada (*peitēe* > *pēitee* > *pente*) ou ben a partir da propia forma *peite*, pois o ditongo decrecente **ei**, ao igual có ditongo decrecente **ou**, ten unha nasalización de seu que en ocasións chega a provocar xeración dunha nasal, por unha banda, e asemade monotongación: *peite* > **pēite* > *pente*, do mesmo xeito que *feito* (< **filictū**) > **fēito* > *fento*, ou os pares léxicos e toponímicos *esqueicer/esquencer*, *couciero/concieiro*, *Couso/Conso*, *Gondarei/Gondarén*, *Peiteiros/Pentieiros*, *passim*.

¹⁴ Lémbrese a nota anterior acerca da evolución **ei** > ***ēi** > **en** (**pēide* > **pēide* > *pende*).

piará,¹⁵ *sf*, “rolada, niñada de aves”. En castelán e portugués *piara* é un “rabaño de animais, principalmente porcos”. En galego Elixio Rivas¹⁶ recolle **pearada** como “rabaño, piara”. Corominas (s.v. **piara**) di que pode vir do leonés *pia* (< lat. **pĕdem**), por unha forma colectiva de *pia*, “una *piar*”, e de aí pasar a “una *piara*”, quizais por influxo de formas como “una *vara* de cerdos”; é de difícil explicación o -**r**, e o sufixo -**ra** átono (*cótar*, *cáscara*) sempre parte dunha palabra paroxítona. Desde logo, se esta é a forma orixinaria sería leonesa e nunca castelá.

A voz galega recollida por Rivas avala con dificultades a hipótese da formación sobre *pé*, porque en todo caso sería **peada*, aínda que si avalaría de se formar sobre unha hipotética **peadada* que disimilaría en *pearada*. É difícil explicar a duplicación do sufixo -ada (*peada* > *peadada*). Corominas (s.v. **piara**) di que *peada*, “rabaño de múas novas”, podería pasar a *piara* do mesmo xeito que en leonés *niada* pasou a *niara*.

Agora ben, estráñanos moito que de “rabaño de múas, cabalos ou porcos” pasase a significar no Val do Ellas “rolada ou niñada dunha ave ou dun paxaro”. Pensamos máis ben que con este significado que ten no val debe proceder das voces onomatopeicas *pío* e *piar*; o feito de aparecer só referido a animais que pían indica que pode vir de *piar* + *ada* (cfr. *rapazada*), “grupo de animais que pían”. Esta explicación non invalida as anteriores para *piará* ou *peada* como colectivo de mamíferos ungulados, só dicimos que *piara* e *piarada* (ou *piará*) veñen de procedencias diferentes, e precisamente por descoñecer Corominas este significado de “rolada ou niñada de aves ou paxaros” a súa explicación presenta algunhas eivas.

¹⁵ Nas falas do Ellas é normal a elisión do -**d**- intervocálico: *moea*, *méicu*, *sábao*, *durmío*, *chegao*, *acabá*, *soío* (son) etc., mesmo ás veces por fonética sintáctica é elidido o **d**:- *ucia*, *iñeiro* etc., sobre todo en mañego-lagarteiro. Por iso a forma é *piará* e non *piarada*, como é *migrá*, *millará*, *borrallá*, e todos os participios e adxectivos femininos en -ada : *cantá*, *chegá*, *amarelá*, *encarná*, *passim*.

¹⁶ Vid. *Frampas III*, recollido no *Diccionario de diccionarios*. Rivas recolle esta voz en Viana e As Frieiras, na zona suroriental do dominio lingüístico galego.

enxabelgar, *vt*, no Ellas significa “revestir cun morteiro de xabre e cal as paredes exteriores das casas para impermeabilizalas” e tamén “tomar as xuntas das pedras dunha parede cunha masa de xabre”, e presenta como variantes: *enxabregar*, *enxabergar*¹⁷. Corominas (s.v. **albo**) di que o verbo castelán *enjabelgar* deriva dun ***exalbĭcare**, derivado de **albŭs**. Non coñece que nestas falas existe o verbo base *enxabregar* (hoxe non usado), formado sobre *xabre*, que aquí é revestir con xabre e cal as paredes, na súa variedades metatizadas *enxabregar* e, sobre todo, *enxabelgar*. *Xabre*, area grosa, procede do latín **sabŭlŭ**, area. Esta forma latina deixou en galego dous resultados de distribución dialectal: *xabre* e *sábrego*. Polo tanto, para explicar o étimo de *enxabelgar* non cómpre recorrer a unha hipotética base derivada de **albŭs**, senón que nos atopamos perante un galeguismo ou occidentalismo hispánico perfectamente explicable polo galego mercé ao significado arcaizante que aínda manteñen as falas do Ellas.¹⁸

3.4. Supostos cruzamentos internos de formas galego-portuguesas

buraco, *sm*, *idem*. Na voz *buso*, Corominas (s.v. **buso**) di o seguinte: “ ‘agujero’, no parece ser palabra castellana, pues sólo figura en una etimología de Covarrubias (s.v. *claraboyas*), al parecer como palabra italiana. Luego no es prudente emplearlo para explicar la *b-* del leonés *buraco*, según hace Schuchardt, *Rom. Etym*, II, 135; comp. it. *bugio* “agujero”, ibíd. p. 136, it. dial. *Buso*. É decer, Corominas non rexistra *buso* en ningún iberorromance, e por iso di que non puido influír na aparición do **b-** inicial *buraco* ou *burato* no sentido de *foxo*, *furado*.

¹⁷ O **-r** implosivo pronúnciase normalmente no Ellas como [-l], sistematicamente en final de palabra, e así escoitaremos pronunciar estas formas como “enxabelgal” e “enxabregal”.

¹⁸ No léxico popular de Cuenca que se recolle en <http://www.verbolog.com/81casman.htm> figura o verbo *enjabregar*, o cal reafirma a nosa hipótese da procedencia galega de *enjabelgar*.

A existencia nas falas do val destas formas, *buso*¹⁹, *buraco* e *turaco*²⁰ (influencia de *toba*?) vénlle dar a razón a Schuchard e tirarlle a Corominas. Machado di que “o *b* de *buraco* aínda non está explicado” e indica que pode deberse a un cruzamento co xermánico **borôn**, *furar*. Ningún dos dous sabía da vitalidade da forma *buso*, “oco, buraco”, e *busín*, “sumidoiro”, no mañego de San Martiño de Trebello.

Agora ben, efectivamente *buraco* é voz paleoeuropea emparentada co latín **furare** e co xermánico **borôn**, da que procede o inglés *to bore*, “furar, tradar”, pois é sabido que o **f-** das linguas itálicas correspondía co **b-** das xermánicas (*frater-brother*). É decer, é posible que nos achemos perante a raíz paleoeuropea **bur-**; se isto fose así *furaco* e *buraco* terían a mesma orixe por camiños distintos e non cumpriría pensarmos en influencias doutras formas para a explicación do **b-** inicial. De todos xeitos, o sobranceiro na primeira das explicacións é a sobrevivencia de formas léxicas que Corominas e Machado ignoran.

canozo, *sm*, “carabuña da oliva”. Poderíase tratar dun cruzamento entre *cana* e *carozo*, *cana* no sentido de “miolo (a cana do óso) ou cerna dun vexetal” e *carozo*, do lat. vg. **carūdium**, “noz”, que no Ellas é voz sinónima de *bagazo*. Unha ollada nos dicionarios galegos, por exemplo ao *Diccionario de dictionarios*, permitiría ver que na familia léxica de *cana* hai outras moitas acepcións que posiblemente tamén poderían explicar o *canozo* valego.

fanisca, *sm*, “faísca”. Sorprendeunos achar esta forma cun **-n-** intervocálico non etimolóxico, pois esta voz procede do xerm. **falaviska** e xa na época medieval rexistramos a forma *faísca* en galego. Amais, non existe en castelán nin en leonés. Ben podería ocorrer, como pensa Corominas (s.v. **chispa**, s.v. **fanático**), que o **-n-** puidese ser debido a un cruzamento con

¹⁹ En San Martiño de Trebello hai unha fonte chamada “Fonte do Buso”, e mesmo imprimiron uns autocolantes que teñen a seguinte lenda: “Bebei sen abuso, que é da Fonde do Buso”.

²⁰ *Aburarcar* ou *furar* teñen os mesmos significados ca en galego, pero *aturacar* especializouse e hoxe é unicamente “tradar, facer buracos co trade”.

outras formas, quizabes coa forma sinónima portuguesa *fona*, do gót. ***fon**, “lume”, ou quizabes con *fanica*, “migalliña, miudalla, anaquiño de calquera cousa”, voz da mesma familia léxica ca *fanar*, “sacar punta, romper o bordo, anicar”, do francés **faner**, que primitivamente (*fener*) significou “segar (no feo)” e logo colleu o sentido de “murchar”. Poderíase pensar que un **faaisca* medieval, con caída esperable do -L-, podería adquirir facilmente unha nasalización non etimolóxica **fāāisca*, que derivaría nesta forma *fanisca*, pero o resultado posible neste caso sería **fañisca*, o cal invalida esta posibilidade.

3.5. *Significante galego con significado dialectal valego*

Neste apartado temos un inventario amplísimo de formas comúns co galego (e co portugués) que neste val van coller un significado derivado algo ou moi diferente. Citemos só unhas poucas como *abeleira*, pasa de “abeledo” a “leiras choídas por muros de pedra”²¹, do mesmo xeito que *xeira* pasa de significar “xornada de traballo” a “campo ou leira (que se traballa nun día)”; *argola* pasa de “aro común” a significar unicamente “pendente da orella”; *babeco* pasa de “parvo, idiota”, a unicamente “chafalleiro, zoupón, torpe”; *cacheira* e *cachola* non son sinónimos: unha *cacheira* é unha pucha para cubrir a cabeza²² e a *cachola* é a “cabeza do porco” ou, humorística ou despectivamente, a “cabeza dunha persoa”; *choiriceiru* non é unha “persoa que fai ou vende chourizos”, é o paporrubio, porque seica ten o papo “manchao de comer choirizo”; *choqueira* non é o lugar onde poñen as galiñas ou outras acepcións existentes en galego, senón unicamente a puberdade, a época na que “chocan” as persoas²³; *cileiro* pasa de designar un

²¹ Quizabes teña algo que ver con isto o verbo portugués *abeleirar*: facer sociedade dous labradores para o traballo de sementeira, emprestándose mutuamente xente, gando e apeiros agrícolas.

²² É decer, que segue a gardar relación con *cacho* < *cascŭlŭ*, diminutivo de *cascŭ*.

²³ Poderíase pensar tamén nunha posible relación con *choqueiro/a* no sentido de “estrafalario”, pero os propios falantes dan a definición; velaquí unha

“almacén de gran ou despensa” sentidos orixinais que aínda permanecen en galego e portugués, a significar “dormitorio pequeno, cuarto de durmir”, porque nese almacén ou despensa era onde durmían antigamente os criados e xornaleiros²⁴; *enchumbar* é “enchouparse de auga”, porque coa molladura a roupa pesa máis, pesa coma chumbo, de aí o adxectivo *enchumbao*, “mollado coma un pito”; *fisgo* é voz relacionada con *fisga*, “fenda” en galego e en valego, que aquí significa “cavorco ou río profundo agochado entre penedos ou vexetación”; *gallofa* é aquí “aloumiño, afago”, mentres que en galego común *gallofa* é “troula” e *galloufa* é “comellada”; a relación pode vir no adxectivo *galloufeiro* no sentido de “lacazán, vividor, intereseiro”; *lambón* pasa de significar “larpeiro” para especializarse en “caco, mangante, ladrón”, porque o seu significado primitivo se relaciona agora co castelanismo *guloso*²⁵; *orfandai* designa unha “panda de rapaces, sós, sen acompañamento de adultos”; *sobrau* ou *palleira* é o *faiado*, *sobrau* porque era o “andar superior dunha casa”, *palleira* porque no oco entre o teito e o tellado era onde se gardaba a palla²⁶; *sequeiru* ou *niasu* é o *palleiro*, no sentido de “alpendre separado ou adosado á casa onde se garda a palla”, *sequeiru* porque tamén é onde secan todo tipo de cereais, *niasu* é porque entre a palla

dun falante lagarteiro: “*p’aquí le chaman choqueira porque é condo os dagais i as dagalas chocan, tamén le chaman a edai do pavo*”.

²⁴ No dicionario de Cuveiro (Vid. *Diccionario de diccionarios*) figura a entrada **celeiro** como voz antiga e os significados que ten son: *bodega, almacén, habitación*. Entendamos *habitación* como “habitáculo”, non como dormitorio, que é o significado que ten no Val do Ellas.

²⁵ Esta extensión de significado pode tamén aparecer secundariamente en galego. No dicionario de Eladio Rodríguez **lamber** é “depojar, quitar a un sensiblemente algo que tenía: os cartos que tiña fóronllos lambendo os amigos”. A singularidade do Ellas é que **lambón** só significa ladrón, co que nos achariamos ante un falso amigo.

²⁶ O dicionario de Pintos fai sinónimos **sobrado** e *faió*, mentres que para Cuveiro *sobrado* é “cada un dos andares altos dunha casa, xa sexa para habitaren as persoas, xa para gardar palla, herba etc.” Pola súa parte, Elixio Rivas recolle unha acepción secundaria de *sobrado* como “parte superior da casa, faiado”. A casa tradicional vilega do Ellas (non a casa campesiña, que é de planta baixa) componse de *boigas* e *cortellos* (baixo), *fogar* e *celeiros* (sobrado) e *palleira* (faiado).

acostuman a aniñar as galiñas e a parir outros animais; *vieiro* é unha “gabia, excavación lineal realizada polo home”; *xaneiro/a* non é un substantivo (foi substituído por *eneru*) senón un adxectivo que designa a “primeira cría nacida no ano” e as “cría ou froito que vén en xaneiro”.

Debido a estas e moitas outras variacións de significado con respecto aos sentidos primitivos ou aos maioritarios ou únicos hoxe en galego ou en portugués, temos entre o valego e o galego unha serie de “falsos amigos” dos que recollemos aquí apenas só unha mostra significativa:

Significante	Significado en galego común	Significado en valego do Ellas
Colar	colar para persoa ou animais	colar só para animais
Fío	fío	colar ou cadea para persoas
Liña	liña	fío para coser
Cociña	Cociña	Cocido
Fogar	casa, vivenda	cociña (cuarto e fogóns)

Logo de vermos toda esta listaxe de exemplos de significados diferidos dalgúns significantes nas falas do Ellas, deteñámonos nalgúns casos particulares:

achantar, *vt*, “caer na lama ou en xeral no chan”. En galego *achantar* é un derivado de **plantare** (> *chantar*), non de **planũ** (> *chan~chao~cha*) de onde veñen os verbos *achanzar* e *achaíar*, formados sobre **(ad)planitiare** e **(ad)planeare**, respectivamente. En galego *achantar* ten varios significados, sendo os principais “ocultar baixo o nivel do chan ou a nivel do chan, enterrar” e, por extensión de significado, *achantado*, “oculto baixo terra”, pasa a significar “covarde”. Este significante con este significado pasou ao castelán coloquial. No Ellas existe con este significante unha deriva parcial cara a “caer no chan”, pero no chan cheo de lama, posto que para o sentido de “agochar, acubillar” etc., teñen as formas *achanar* e *achapandar*. A terceira acepción do dicionario da RAG é semellante: “Afundirse o carro nun terreo brando ou lamacente de maneira que non poida ser arrastrado polo gando”, e no dicionario de Eladio Rodríguez rexístrase unha acepción semellante: “Afundirse un pé, ou as rodas dun

carro, na lama”, significados ambos directamente emparentados, aínda que non idénticos, coa acepción valega: “caer na lama ou no chan”.

asnal, *sm* ou *sf*, “cesto usado para a vendima feito de tiras de castiñeiro”. Dinos Cândido de Figueiredo (s.v. **asnal** 2) que é unha voz rexional de Tras-os-Montes, onde significa “cesto de vime para conducir estrume em cavalgadura”. Precisamente por esta relación cos équidos Machado fai derivar esta voz do latín **asinale**, é decer, un “cesto que transportan os asnos”. En zonas arraianas do dominio leonés é un cesto para a vendima que vai aos lombos de burros ou múas. Non obstante, o feito de que no Val do Ellas o (cesto) *asnal* se use exclusivamente para a vendima, para levar acios de uvas, sen intervención de equinos para o transporte, fainos pensar -de acordo coa fala do val onde nunca pode aparecer unha realización fricativa interdental en posición implosiva²⁷-, na posibilidade de que puidese provir de ***acinale** > *a[z]nal*, é decer, “cesto para transportar acios”²⁸.

boiga~boega, *sf* “adega /cortello”. Non é só o almacén, soterraño ou non, onde se gardan o viño e algunhas provisiones; *boiga* é, na casa tradicional urbana de varios andares onde a familia facía vida no sobrado, que era onde estaban a cociña (fogar) e os dormitorios (celeiros), todo cuarto situado na planta baixa, tanto o do viño coma as distintas dependencias para os animais; así temos a *boiga dos porcos* ou *cortella*, a *boiga das ovellas e cabras* ou *cortello*, a *boiga dos animais* (bovinos e equinos) ou *corte*, e a *boiga* por antonomasia, que é a do viño²⁹.

²⁷ Cfr. nestas falas *tisnar*, *molisnar* etc., ou mesmo vulgarismos tipo *trastor* (do castelán vulgar *tractor* pronunciado *tra[θ]tor*). O son [θ] en posición implosiva é imposible no valego, nin implosiva medial nin final de palabra (*a lu*, *a cru*, *o capatá* etc.).

²⁸ No dicionario de Eladio Rodríguez (Vid. *Diccionario de diccionarios*) aparece a voz **aceal~acial** como instrumento incrustado no labio inferior das bestas que serve para suxeitalas mentres as ferran ou para dominalas. Aquí parece que a orixe debe ser efectivamente **asinale**, de **asinũ**, pero con confusión de sibilantes (cfr. *resina~recina*, *reseso~receso* etc. etc.).

²⁹ Tamén neste val teñen a tradición dos *furanchos* ou *loureiros*, casas particulares onde se vende o excedente da anada de viño caseiro, anunciando

garabaná, sf, “ballón, arroiada”. Non achamos rastro nos dicionarios etimolóxicos de formas semellantes. No dicionario de Cândido de Figueiredo rexistramos *garabanho* co significado de “caldeiro de madeira usado para tirar auga dos pozos”, como dialectalismo trasmontano; e no de Eladio Rodríguez achamos *garabano* como “augador” sen indicación de procedencia do termo. No caderno-glosario que nos entregou o pastor valverdeiro Alfonso Berrío recóllese tamén *garabano* como “caldeiro”. É evidente que *garabaná* vén ser, xa que logo, algo así como unha “caldeirada de auga”, “chover a caldeiros”.

Noutros dicionarios galegos temos rexistros de formas emparentadas: Aníbal Otero rexistra *escarabano~escarabano* co significado de “sarabia”, sen indicar onde recolleu esta palabra, mais indica o propio Otero que en Tras-Os-Montes *esgaravanada* é unha “sarabiada forte e curta” ou tamén unha “bátega”, significado este último idéntico ao da *garabaná* do Ellas. Constantino García rexistra *esgarabana* como “sarabia” en Vilardevós, outra vez no sueste galego.

A relación entre a forma galega, a trasmontana e a valega é evidente, pero a explicación etimolóxica aínda pode demorar porque son moi poucos os datos que manexamos. Hai moitos nomes de recipientes (cestos, caldeiros etc) que comezan por *garab-/carab-* (*garabal*, *garabelo*, *carabelo*, *carabela* etc), polo que non se pode desbotar unha probable orixe prerromana.

recencio ou *rexelo~roxelo*, sm, “friaxe da mañá”. O primeiro termo está relacionado co adxectivo portugués *rezeno*³⁰, “húmido, mollado”, posiblemente formado sobre **rescĭdentiū* ou **recĭdentu*, do latín vulgar *rōsce*, “orballo”, con confusión da primeira sílaba co prefixo *re-*. Canto ao segundo, non cremos que sexa posible pensar ben nunha forma **re-gĕlu* sen caída do -L- intervocálico, ben por asturgaleguismo, ben por

esta venda cun ramallo de loureiro na porta da *boiga*. No Ellas o ramallo que se pon non é de loureiro, senón de hedra (*heira* ou *heireira*).

³⁰ Aníbal Otero recolle *recencio* en Barrancos co significado de *orballo* e di que procede do latín *circiu*. (Vid. *Diccionario de diccionarios*-3).

leonesismo ou castelanismo³¹, senón que a explicación poderíamos achala na forma ***roscīdēllŭ**, “molladiño”.

ró~arró, *sm* “valado / cadabullo, oureleira / beira, bordo”. É posible que esta voz proceda do latín **rōdŭ**, o que rodea, de aí a semellanza dalgunha acepción co significado dialectal do castelán andaluz *ruedo*: “campos situados arredor dunha vila”³², “reforzo para gornecer o bordo dos vestidos e outros obxectos”. O sentido principal é sempre de algo que está arredor, que cinxe, coma os valados ou os cadabullos rodean ou beiran camiños e campos. Este mesmo sentido tamén o ten o galego *arró* que rexistramos nalgúns dicionarios como “cómara, beira”.

Corominas, ao analizar a voz *broa*, procedente do céltico **broga**, “lindeiro, campo” (s.v. **broa**), di que para o galego *arró* se podería “formular la hipótesis de que un cruce de *broa* con un sinónimo resulta el gall. *arrò*, palabra de sentido notablemente igual al del oc. *bro(g)a*”. É decer, *arrò* proviría dun **arroa* derivado de *broa* en cruzamento con algún sinónimo. Seméllanos unha hipótese dificilmente crible por dúas razóns: a) as palabras rematadas en *-oa* (< **-ōla**) que evolucionaron a *-ò* non mudaron de xénero (*a fillò*, *a figueirò*, *a mò*), polo que *arrò* debería ser feminina e non o é; b) os sinónimos cruzados que propón Corominas xa el mesmo os desbota, *aro* e *arredor*, pois os resultados do cruzamento nunca serían *arró*. O valego *ró*, galego e portugués *rodo*, especie de “pa que serve para retirar as cinsas do forno”, procede do latín **rŭtrŭ**.

³¹ Na fala do Ellas hai formas nas que o **-L-** non desapareceu: *volar*, *volo*, *solo* etc. Na maior parte dos casos debemos pensar en castelanismos ou leonesismos meridionais claros, pero noutros casos deberíamos pensar en arcaísmos, xa que o propio Lindley Cintra, ao estudar os *Foros de Castelo Rodrigo*, detecta casos estraños de conservación do **-L-** que atribúe a inestabilidade no sistema, pois, na súa opinión, aínda non estaría consumada a desaparición do **-L-** nas voces patrimoniais no século XIII.

³² A expresión galega que indica que non hai ganas de facer nada “*o que hai que facer é erguer o cu e deixalo bater*”, ten o seu eco na expresión valega valverdeira: “*como non ten na que ficer, mexar o ró (borde da camisa) i poñelo a escorrer*”.

3.6. Arcaísmos propios da fala do Val do Ellas

Nesta fala achamos voces que hoxe son arcaísmos en castelán: *fólliga* (pegada, de *follar*, pisar, hoxe *hollar*, *huella* etc), *fembra*, *furrumbroso*, *afallar* (*hallar* en castelán moderno, *achar* en galego, do latín **aflare**) etc., pero o máis normal é acharmos un grande número de voces que existiron en galego medieval e hoxe non existen no galego moderno común ou existen en zonas marxinais e minoritarias, nomeadamente na zona suroriental galega, precisamente de onde procedían os colonos que trouxeron a lingua a esta terra do noroeste estremeño.

atró, *sm*, “trono”; e *atroar*³³, *vi*, “atroar, tronar”. A orixe latina está en **tōnare**, alterado en **trōnare** por influxo de **trōnītū**, metátese de **tōnītrū**. De **trōnare** temos en galego medieval (a)troar. Dunha forma ***trōnū** sae o galego medieval *trōo* e o valego moderno *atró*. En portugués e galego modernos temos *trono* e *tronar* (tamén *atroar*) pero non **tro* nin *atró*. Corominas di que “hoy en gallego se ha restablecido parcialmente la -n-: *trono* junto a *troar* [e *tronar*]”; do mesmo xeito que ten lugar o paso **sanū** > *são* > *sãa* > *san*, e sobre *san* vaise construír *sanar*, puido ocorrer que sobre *tron* (<*trōo* <**trōnū**) se formase tamén *tronar*, existente en galego e portugués, pero *trono*, se non fose un deverbais de *tronar*, tería todas as posibilidades de ser un castelanismo.

agafañar, *vt*, “roubar”. En galego antigo está documentado o verbo *gafar* co sentido de “agarrar”, e suponse que é un occitanismo que está na base tamén do catalán *agafar*, “coller”. Corominas (s.v. **gafa**) di que “en gallego los diccionarios lo dan como anticuado y falta saber si ha existido realmente en este lenguaje”. Quen o dá como anticuado é Valladares (s.v. **agafar**), que parece recoller a voz de Cuveiro, para quen *gafar* é “rabuñar

³³ No dicionario de Pintos (1865) aparecen as formas *troada* e *troar*, forma esta última tamén recollida nos dicionarios de Cuveiro (1876) e Valladares (1884). Descoñecemos a existencia destas formas en galego como formas vivas, pois non aparecen en ningún glosario ou dicionario do XX nin no *Atlas Lingüístico Galego*. Pensamos que nos dicionaristas do XIX ben puido aparecer como arcaísmo recuperado ou como hiperenxebrismo.

ou cortar". Cândido de Figueiredo recólleo como voz rexional co sentido de "agarrar coa gafa". Hoxe en galego común é voz descoñecida.

coñocer, *vt*, "coñecer". Do latín **cognōscere** a evolución normal e lóxica ao galego e ao portugués é *coñocer*, forma maioritaria en galego medieval da que conservamos rexistros ata finais do século XV. En galego común esta forma foi substituída polo castelanismo *conocer* e desde finais do XX a forma restituída por vía culta é a coincidente co portugués, *coñecer*, cun **-e-** pretónico antietimolóxico, en opinión de Corominas (s.v. **conocer**) provocado analóxicamente pola enorme cantidade de verbos rematados en *-ecer* (<**-ēscere**), *cfr.* tamén o catalán *conèixer*. Constantino García rexistra aínda *coñocer* na zona de Compostela³⁴. No Ellas o arcaísmo *coñocer* é a única forma viva.

estoxar, *vt*, "aforrar". Do latín **stūdiū** procede a forma patrimonial *estoxo*, que moitos dicionaristas galegos³⁵ recollen como forma viva que significa "compartimento dunha arca", "caixón dunha mesa" ou "xornal que se lle dá a un pastor asalariado". En principio o *estoxo* sería a "caixa ou compartimento onde se gardaban os obxectos (libros, plumas) destinados ao estudo"; logo pasaría a designar unha "caixa, caixón ou compartimento calquera" e, por último, en galego, denominaría o "diñeiro gardado nese caixón destinado a facer pagamentos". No Val do Ellas *estoxo* significa "aforro", eses "cartos destinados a facer pagamentos e afrontar gastos imprevistos", e o verbo correspondente é *estoxar*, "aforrar". *Estoxar*, segundo os dicionarios galegos, é "anoxar, enfastiar", e segundo os portugueses, a forma *estojar* significa "gardar con coidado", polo que este último significado está máis próximo ao sentido orixinal de "meter nun estoxo". Segundo o profesor e colega Aquilino Alonso Núñez, *estoxar* está vivo na fala dos maiores do seu concello de Castrelo do Val co sentido de

³⁴ Vid. *Diccionario de diccionarios*.

³⁵ Eladio Rodríguez, Carré, Elixio Rivas, Constantino García etc. Vid. *Diccionario de diccionarios*.

“gardar cartos e obxectos de valor nun cofre ou caixa destinada a este efecto”.

folló, *sf*, “filloa”. Aquí temos a primitiva forma derivada do lat. *fōliōla* con redución do hiato *-ōa* > *-ó* que tamén rexistramos nalgunhas falas galegas e no portugués (cfr. *mó*, *avó*). Ao contrario do galego e do portugués, que por influxo do fonema palatal mudaron a o *-o-* da primeira sílaba nuna vogal palatal *-i-*, *filloa~filló~filloga~fillosa* ou *filhó*; o galego valego conservou este arcaísmo.

mela, *sf*, *melar*, *vt*, *melao*, *adx*. Familia léxica de etimoloxía incerta, na época medieval **melado** en galego significaba “fanado, nicado” etc. Do portugués medieval non conservamos rexistros, pero no actual é “corte na folla dunha ferramenta /oco/ claro”. En galego moderno os dicionaristas recollen **melar** con tres significados: a) “adozar con mel”; b) “variante de *merar*”; c) “rachar, fender o gume dun instrumento cortante”. Neste último sentido só o temos en Valladares (1884) e Carré (1928). Na fala viva só existe no galego suoriental da Gudiña a forma *mela* co significado de “oco na dentamía por falta dun ou varios dentes”, practicamente o mesmo significado rexistrado nos nosos documentos medievais. Nas falas do Ellas é unha familia léxica perfectamente viva.

migrá e *migreira~migradeira*, *sf*, “granada” e “granado” (froita e árbore). Proceden de **millegranata** e **millegranataria**, que deixaron tamén algúns restos no portugués trasmontano: *milgrada* ou *miligrá* e no portugués dalgúns aldeas arraianas co Val do Ellas³⁶. É forma que xa se rexistra en Airas Núñez³⁷ e noutros documentos entre os séculos XIII e o XV baixo as formas *milgraeira*, *milgraodeira* etc³⁸. Estas todas formas teñen a mesma orixe cás actuais formas galegas de orixe castelá, *granada* e *granado*, pero non cás portuguesas, *romã* e *romanzeira*, que parecen ser de procedencia árabe.

³⁶ En Foios, Vale de Espinho, As Aranhas e Monsanto rexistramos as variantes *migradeira* e *merigradeira*.

³⁷ Vid. *Tesouro medieval informatizado da lingua galega*.

³⁸ Vid. *Diccionario de diccionarios* (2003).

mú/múa, s, “mulo/a”. Do lat. **mūlūs** tiña que dar en galego *múo*, como de feito ocorreu (cfr. dous topónimos “Pé da Múa” en Vilarchán-Pontecaldeas e en Domaio-Vilaboa), pero, acarón de *muu* e *mua*, xa no XIII achamos o derivado *muacho* que logo foi tomado como *macho* polo castelán³⁹ e, posteriormente, polo galego e polo portugués. No portugués actual a forma masculina tradicional foi substituída por *macho*, mentres que no feminino alternan as formas *múa* e *mula* con predominio da segunda, claramente castelanismo.

soide, sf, “saúde”. O lat. **salūte** deu loxicamente en galego *saúde*, pero xa no séc. XIII, ao lado da forma maioritaria, rexistramos en galego casos de *soude* e *soudou*. Para que se producise este cambio de **au** > **ou** tiña que haber un ditongo, *sau-de* e non *sa-ú-de*, desprazamento acentual este quizais axudado polo verbo *soudar* (< *saudar* <) e todos os casos do seu paradigma en que a sílaba inicial era átona. Nas falas do Val do Ellas, todo antigo ditongo **ou** evolucionou a **oi** ⁴⁰ de igual xeito ca **eu** o fixo a **ei**, e así temos: *roipa*, *oiro*, *roibar*, *oivir*, *poico*, *toiro*, *soito*, *coito*, *loiza*, *tampoico*, *oiréganu*, *toiciño*, *choirizo* etc., de maneira que a forma *soide* é descendente directa da antiga forma galega *soude*.

soío, sm, “son”. É forma derivada do latín **sonītū**, que deu en galego antigo *soído*, cunha vogal tónica -í- non etimolóxica debido probablemente á analoxía con formas semanticamente próximas como *ruído* etc. A forma maioritaria, antiga e moderna, en galego e portugués é *son*, derivado de **sōnū** (> *sōo* > *son*), da familia léxica de **sonare**. A forma *soído* rexístrase en portugués ata o século XVI.

solo, sm, “chan”. Do lat. **planū** conservamos neste val algúns restos toponímicos mañegos (cfr. *Os Chas*) e a conciencia

³⁹ Vid. Corominas s.v. **macho**.

⁴⁰ Tamén, en ocasións, existiron monotongacións ao xeito do portugués central e meridional (e non tanto ao xeito “castelán”): *tope* (toupa), *popa* (poupa, bubela), *chegó*, *levó*, *levaré*, *chegaré* etc. Estas monotongacións en formas verbais e nalgúns substantivos xa as rexistra Cintra (1974) na lingua dos *Foros de Castelo Rodrigo* e atribúeas á interferencia leonesa meridional, de aí que cualifique a lingua dos *Foros* como “galego interferido por leonesismos”.

dos falantes vellos lagarteiros de que “antes tamén se le idía *chan pó solo*”, porque a forma que triunfou en todo o val para indicar o lugar que se pisa foi *solo*, derivada do latín *sōlū*. Nun principio, é esta forma plenamente galega por canto non presenta ditongación do *ō* breve tónico latino, pero estraña a conservación do -L- intervocálico, o que nos indica a posibilidade de estarmos perante unha interferencia leonesa ou castelá ou mesmo un galeguismo dialectal oriental dalgunhas zonas bercianas ou da zona asturiana onde se conserva o -L- (*vola, caliente, molín, palo* etc.). Na época medieval rexistramos tanto *solo* coma *soo* na *Crónica Troiana*. Se lle facemos caso a Linley Cintra (1974) podemos pensar nun arcaísmo desta zona, pois nos Foros de Castelo Rodrigo hai algunhas formas con -L-, -N-, conservados, o que indicaría -segundo Cintra-, que aínda o proceso de desaparición destas consoantes intervocálicas non estaría consumado. O substantivo *solo* do galego moderno é un cultismo.

tobelo, *sm*, “tornecelo”. En galego medieval rexístrase a forma *tobelo* (< *tōbēllū* derivado de **tūber*, “vulto, nódulo”), pero na época moderna as formas galegas son *tornecelo*, que Corominas cre derivada, coma o catalán *turmell*, da base latina *turm-*, testículo, e que nós pensamos emparentada con *torno*, *tornar*, *torneira*, derivados de *tornu*, *tornare*, “xirar, dar voltas”, e *artello* (< *artīcūlū*), ou formas híbridas entre as dúas: *nortello*, *nocello* etc. No *Tratado de Albeitaría*⁴¹ aparece con profusión *tovelo* e no galego moderno só o rexistramos no dicionario de Pintos de 1865.

4. *Cabo*

Pretendemos con este artigo dar unha idea aproximada da singularidade do léxico vivo deste enclave galego, illado do resto do dominio lingüístico desde hai oito séculos. No glosario

⁴¹ Pensado Tomé, J.L. (2004): *Tratado de Albeitaría*. Introducción, transcripción e glosario. Santiago de Compostela: Centro Ramón Piñeiro para a Investigación en Humanidades.

que estamos a elaborar poderemos amosar formas tan galegas -e asemade tan descoñecidas no galego da Galicia administrativa-, como *correndela* (cremalleira), *charabela* (aldraba), *borrallá* (magosto), *repastar* (cear a media noite, sobrecea, *cfr.* francés *repas*), *aixó* (aixola), *engarelón* (manxadoira), *millará* (papas de millo), *esmorcelar* (esnaquizar, *cfr.* francés *morceler*), *molisnar* (orballar, chover “mole”) e tantísimas outras. Elaboramos este glosario na confianza de que nun día non moi distante todo este caudal léxico valverdeiro, lagarteiro e mañego, chegue a formar parte do tesouro lexicográfico do galego, a entrar do dicionario da RAG, nos dicionarios normais de uso, para que estas falas habiten en pé de igualdade coas outras falas galegas na casa grande da nosa Lingua.

Bibliografía

- Carrasco González, J.M. (1996 e 1997): “Hablas y dialectos portugueses o galaico-portugueses en Extremadura. Parte I: Grupos dialectales. Clasificación de las hablas de Jálama”, en *Anuario de Estudios Filológicos* 19, Cáceres: Universidad de Extremadura, pp. 135-148; e “Parte II y última: Otras hablas fronterizas. Conclusiones”, en *Anuario de Estudios Filológicos* 20, pp. 61-79.
- Centro Ramón Piñeiro: CODOLGA (*Corpus Documental Latinum Gallaecia*). <<http://balteira.cirp.es/codolga>> [setembro de 2005]
- Cintra, L.F. Lindley (1974): “A linguagem dos foros e o galego-português de Xalma”, en *Estudos de lingüística portuguesa e românica* I, Coimbra, pp. 508-537.
- Corominas, J. e Pascual, J.A. (1980-1991): *Diccionario crítico etimológico castellano e hispánico*, 6 vols., Gredos: Madrid.
- Costas González, X.H. (1998): “Valverdeiro, lagarteiro e mañego: o ‘galego’ do Val do Río Ellas (Cáceres)”, en A. Santamarina e F. Fdez Rei (eds.) *Estudios de sociolingüística románica. Linguas e variedades minorizadas*. Santiago de Compostela: USC.

- Figueiredo, C. de (1996): *Grão Dicionário da Língua Portuguesa*. 2 vols. Lisboa: Bertrand.
- Instituto da Língua Galega: TILG (*Tesouro Informatizado da Língua Galega*). <<http://www.ti.usc/TILG>> [setembro de 2005]
- Instituto da Língua Galega: TMILG (*Tesouro Medieval Informatizado da Língua Galega*) <<http://corpus.cirp.es/tmilg>> [setembro de 2005].
- Machado, J.P. (1987): *Dicionário etimológico da língua portuguesa com a mais antiga documentação escrita e conhecida de muitos dos vocábulos estudados*. 5 vols. Lisboa: Horizonte.
- Santamarina, A. (coord) (2003): *Diccionario de diccionarios* (3ª ed.). A Coruña: Instituto da Língua Galega / Fundación Barrié de la Maza.

FORMA E FUNCIÓN DO SUFIXO *-UEL* NO GALEGO MEDIEVAL*

RAMÓN MARIÑO PAZ
Universidade de Santiago de Compostela

0. *Presentación*

Fronte a áreas coma a romanesa, a retorrománica oriental e mais a italiana centromeridional, que non ultrapasaron os niveis que a síncope de vogais postónicas atinxira no latín tardío, os dominios noritalianos, retorrománicos occidentais, galorrománicos e iberorrománicos estenderon esa síncope a distintos contextos, coas correspondentes acomodacións das estruturas silábicas cando estas se fixeron necesarias. As fontes galegas medievais amosan que o noso romance participou desta maior apertura á síncope de postónicas propia da Romania occidental, aínda que non sen acusar en bastantes casos a competencia das variantes non sincopadas.

Con todo, nunha presada importante de voces o galego e o portugués destacáronse fronte ao castelán pola conservación das vogais postónicas: *béuedo*, *cóuedo*, *déuedo* etc. De par disto, cómpre recordar que sufixos coma os descendentes dos latinos *-ĀTICUM* e *-BĪLIS* tamén mantiveron comunmente a vogal postónica (*-ádego*, *-ádigo* / *-uel(e)*, *-uil(e)*), talvez por recibiren un tratamento culto ou semiculto. No entanto, nos textos galegos medievais o sufixo herdeiro do *-BĪLIS* latino tamén se presenta por veces cunha fisionomía provocada pola síncope da vogal postónica non final (*-ble*). A analizar esta variación de formas desde a

* Este artigo realizouse na sección de Gramática Histórica do Instituto da Lingua Galega da Universidade de Santiago de Compostela.

consideración da diversidade dos xéneros discursivos, da diacronía e da dialectoloxía dedicarei as páxinas seguintes, mais non sen antes declarar as decisións que tomei respecto das unidades lexicais *nobre* e *móuuel* (e as súas variantes).

A voz *nobre* ou *noble*, substantivo ou adxectivo, procede do latín NŌBĪLIS (arcaico GNŌBĪLIS) ‘coñecido’, ‘ilustre’, un adxectivo derivado do verbo NŌSCĒRE. No seu caso a ligazón semántica entre o verbo base e o adxectivo que del derivou debeu de se escurecer moi antigamente, de tal xeito que resultaría favorecido un proceso conducente a que -BĪLIS deixase de percibirse como sufixo e a que o seu desenvolvemento fonético se vise completamente libre de condicionamentos paradigmáticos. Non estraña, por tanto, que a nosa lingua medieval ofrezca para est nalgún caso, substantivos) que neste artigo vou analizar p e nome unha variación -bre / -ble (*nobre* / *noble*), sempre con síncope da vogal postónica, ao paso que para os adxectivos (e, or extenso tal variación se establece noutros termos, que son os que a seguir expoño prescindindo de toda a diversidade gráfica posible (<u / v / b>, <i / j / y>, <l / ll>), por esta resultar innecesaria para o cumprimento dos obxectivos que aquí persigo:

1. Sen síncope da vogal postónica: -uele, -uel, -uile, -uil no singular e -ueles, -uiles (ou -uilis), -uēēs, -uijs no plural.
2. Con síncope da vogal postónica: -ble (ou -bre) no singular e -bles no plural.

Como descendente de NŌBĪLIS, a variante predominante en toda a nosa documentación medieval é *nobre*. Única na lírica profana (LP), apenas coñece a competencia nas CSM (con só algunha excepción nalgún dos seus códigos) e mesmo no *Cancioneiro galego-castelán* (CGC). No terreo da prosa non notarial, é moi maioritaria en TC, MS, TA e CI, mais non na *Geral Estoria* (9 rexistros de *nobre(s)* e 21 de *noble(s)*), nin na *Crónica Troiana* (37 ocorrencias de *nobre(s)* e 29 de *noble(s)*) nin na *Historia Troiana* (23 casos de *nobre(s)* fronte a 65 de *noble(s)*). Na prosa notarial este nome utilizouse moi pouco, polo que as cifras que se poderían dar ao respecto sobre a variación *nobre* / *noble* non resultarían significativas.

O latín clásico tiña adxectivos formados mediante a adición do sufixo -BĪLIS a bases, xeralmente verbais, que acababan en vogal: -ĀBĪLIS (AMĀBĪLIS), -ĒBĪLIS (DELĒBĪLIS), -ĪBĪLIS (TERRĪBĪLIS), -ŪBĪLIS (SOLŪBĪLIS). Apartábase desta norma MŌBĪLIS, talvez nacido como consecuencia dunha disimilación que actuaría sobre un orixinario e hipotético *MOVIBILIS (*MOVIBILIS > MŌBĪLIS) (cf. Allen Jr. 1966: 76). MŌBĪLIS, por tanto, non gardaba unha regular relación formal con MŌVĒRE no latín clásico, como tampouco o facía o nome medieval *móuel* (ou variantes) co verbo *mouer*. Mais, fronte ao que acontece cos de NŌBĪLIS, os resultados rexistrados para MŌBĪLIS nas nosas fontes medievais si que responden ás pautas variacionais do sufixo -uel(e) / -uil(e) / -ble que antes apuntei: *mouel(e)*, *mouil(e)*, *moble(s)* etc. Por esta razón, si terei en conta esta voz na análise da variación formal do sufixo proveniente de -BĪLIS no galego medieval, mesmo admitindo que nesta unidade lexical o recoñecemento de tal sufixo podería ser cuestionado.

De feito, a procura do restablecemento dunha regular relación formal e semántica co verbo base *mover* conduciu tardia-mente a crear o adxectivo *movible* ou *movíbel*, para o que, dadas as nosas grandes carencias de documentación escrita entre o solpor medieval e mediados do século XIX, non podo aducir un testemuño galego máis antigo ca o *movíbel* que se encontra no limiar de Domingo García-Sabell ao *Terra Brava* (1955) de Ánxel Fole (cf. TILG). Por contra, para o castelán o DCECH rexistra por primeira vez *movible* en *El Corbacho* (1430) do Arcipreste de Talavera, mentres que o DENFLP sitúa no século XVI a entrada de *movível* no portugués. En vista de que en galego os adxectivos con sufixo -uel(e), -uil(e) ou -ble derivados de verbos da CII toman a vogal temática -i- xa na época medieval (*aborreçibelles*, VFD, II, p. 446, ca. 1484), creo que non se pode aventurar que o serodio *movible* ou *movíbel* se oculte xa baixo a forma gráfica *mouebles* dun documento compostelán de 1405: “per meus bēēs *mouebles* e raíces” (USC, p. 282)¹.

¹ Esta consideración inclíname tamén a disentir de Menéndez Pidal (1980: 260) cando supón un non rexistrado étimo *MŌVĪBĪLE para formas de do-

1. Forma

1.1. Poesía e prosa non notarial

Soamente 1 dos 674 rexistros deste sufixo que recadei na miña exploración se encontra nun texto poético², e soamente 71 deles (o 10.50%) foron tirados de obras de prosa non notarial. Os 602 restantes, que supoñen máis ou menos o 89.25% do total, tomeinos de documentos notariais. Evidentemente, esta descompensación está causada, en parte, polo feito de os nomes adxectivos ou substantivos creados con este sufixo se inscribiren na súa maioría nos campos conceptuais máis ligados ao vocabulario propio dos instrumentos notariais e ocorreren con menor frecuencia nos campos nocionais máis vinculados á poesía medieval (CSM, LP, CGC), ás crónicas históricas (TC, GE) e aos relatos do ciclo troiano (CT, HT)³. Con todo, como pode verse nas táboas 1 e 2 do anexo deste artigo, a súa presenza aumenta un pouco nos pequenos fragmentos de prosa xurídica ou foral que se conservan (FD, FR, TPb, TP2, GTL)⁴, así como nun libro

cumentos leoneses, casteláns e aragoneses dos séculos XI, XII e XIII coma *mo-biulle* (1030), *mouebile* (1061, 1111) ou *moueble* (1105, 1160, 1233, 1236). Creo que acertan Corominas e Pascual cando no DCECH lle replican a Pidal que “no hay en castellano ningún adjetivo en *-eble* *-IBILIS*” e paréceme moi digna de atención a súa interpretación das devanditas formas escritas dos séculos XI, XII e XIII como “meras latinizacións ocasionales de la forma romance diptongada, [que] no prueban nada para el latín vulgar: los notarios tenían dificultad en latinizar el cast. *mueble* por la falta o suma escasez de adjetivos latinos en *-OBILIS*, y la abundancia de los en *-IBILIS*, de ahí que crearan el regular *movibilis*, que les recordaba la forma castellana, pero que no tuvo existencia real”. Ora, tamén é certo que o galego *mouebles* de 1405 semella tardío de máis para que se lle poida aplicar esta interpretación que os autores do DCECH propoñen para nomes de documentos dos séculos XI, XII e XIII.

² Refírome a *móvil*, contido nunha tenzón do portugués Estevan da Guarda: “quant’ei na terra, *movil* e raiz” (LP, 30.35).

³ En TC hai ocorrencias dos adxectivos *conuenáuil*, *duráuil*, *perduráuil* e *semelláuil*; en GE, de *estábele* e de *móuele*; en CT, só de *estáuel*; e en HT, de *invisíbele* e de *semelláuele*.

⁴ Lense rexistros de *estáuel*, *móuel* e *semelláuel* en FD; de *móuele* e *semelláuel* en FR; de *móuel* en TPb; de *móvil* en TP2; e de *perduráuel* en GTL. Téñase en conta

de temática relixiosa (MS) -non en CI- e noutro de prosa técnica (TA)⁵. No entanto, no conxunto da prosa non notarial este sufixo révelase como moi pouco produtivo, pois as súas 71 ocorrencias só se corresponden con 8 palabras diferentes: *aprazíuele*, *conuiniuil*, *duráuil*, *estáuel*, *jnoisíbele*, *móuel*, *perduráuel* e *semelláuel*.

Esta escaseza de documentacións inclinóume a reflectir números de ocorrencias e non porcentaxes nas táboas 1 e 2 do anexo deste artigo e, para gardar a imprescindíble coherencia, tamén nas táboas referidas á prosa notarial (da 3 á 12) e nas táboas resumo (13 e 14). Deste xeito ofrécese unha idea máis exacta do que era a frecuencia de uso deste sufixo na nosa lingua escrita dos séculos XIII ao XVI, sen a enmascarar baixo porcentaxes que, con todo, serán ofrecidas cando se estime pertinente.

Canto á forma con que este sufixo se presenta na prosa non notarial, é evidente que nela se produce un triunfo case que absoluto das solucións sen síncope da vogal postónica desde as fontes do século XIII ata as do XV. No singular son maioritarias as formas con vogal postónica /e/: fronte a 41 casos de *-uel* ou *-uele* só se atestan 14 de *-uil* ou *-uile*. A única forma con síncope da vogal postónica, *mobre*, encóntrase nun fragmento dunha versión galega da Terceira Partida que se pode datar entre 1300 e 1350 e que, ao meu modo de ver, debe considerarse con cautelas no tocante ao rigor con que foi feita a súa transcripción: “que se o demandado mostra a cousa *mobre* que lle demandan...” (TPb, p. 108).

No plural (táboa 2) as opcións *-bles* e *-bres* están completamente ausentes e, dos 15 rexistros recadados, unicamente 3 presentan perda de /l/: *conuiniuijs* (TA, p. 81) e *semellaijs* (TC, p. 549; TA, p. 67)⁶. Ora, en TC (ca. 1295-1312) recóllense *conuenauilles* (p. 894) e *perdurauilles* (p. 656) ademais de *semellaijs*; e en TA (inicios do século XV), xunto a *conuiniuijs* e *seme-*

que estes textos son fragmentos non moi extensos, polo que o leve aumento da presenza neles de adxectivos con sufixo *-uel* debe entenderse en termos relativos.

⁵ En MS atéstanse casos de *aprazíuele*, *cōueníuele*, *perduráuele* e *semelláuele*; en CI, só de *semelláuel*; en TA, de *conuiniuel* e *semelláuel*.

⁶ Dos outros 12 rexistros, 8 son de *-ueles* e 4 de *-uiles*.

llaiijs utilizáronse *conuenyuelles* (p. 131), *conuinjuilles* (p. 125), *conuiniuyllles* (p. 65) e *semellauelles* (pp. 63 -2 veces-, 100). Por tanto, nestas dúas fontes predominan os plurais formados coa engádegas do alomorfo *-es* e o mantemento do /l/ final do adxectivo paroxítono en singular, que son os que se axustan á única tipoloxía que se coñece en todas as outras obras de prosa non notarial. A meu parecer, o que isto pon de manifesto é que do século XIII ao século XV houbo en galego dificultades para a asimilación patrimonializante dos adxectivos que contiñan o sufixo *-uel* / *-ueles*, que eran de transmisión fundamentalmente escrita e erudita e que probablemente, como máis adiante apuntaremos, contendían daquela con outros sufixos con carga semántica parcialmente coincidente. No singular, a resistencia ao tratamento patrimonial manifestouse no grande éxito de que gozaron as solucións con mantemento da vogal postónica; no plural, esa resistencia patentizouse no escaso suceso que alcanzaron as variantes con eliminación do /l/ do singular.

A chamada *Crónica Xeral Galega* (TC), traducida de fontes castelás entre 1295 e 1312, pon en evidencia que os seus autores sentían as solucións *-uil(e)* / *-uil(es)* como as propiamente galegas, pois son estas as que utilizaron para verter ao galego adxectivos que nos orixinais que traducían aparecían con sufixo *-ble(s)*⁷:

Et foy comprido o termjno de sua vida, et que era chegada a ora da (sua) *durauil* (TC, p. 893; castelán: “de la durable”).

Deschime uida, esta nõ *dura[ui]lle*, quanta foy teu plazer (TC, p. 895; castelán: “durable”).

Auer as outras do reyno *perdurauil* (TC, p. 897; castelán: “perdurable”).

Uaamosnos para as gentes *perdurauilles* (TC, p. 656; castelán: “p. la vida perdurable”).

⁷ Nestes exemplos a versión do texto castelán correspondente tomeina do aparato crítico de TC.

Acontece o mesmo na versión galega da *General Estoria* de Afonso X, mais neste caso entre o *-ble(s)* castelán e o *-bele* ou *-uele(s)* da tradución galega da primeira metade do século XIV:

GE	Alfonso X el Sabio (2001)
Et Nod, segundo os Despoemētos dos nomēes propios que som ãna Biblia, quer [tanto] dizer em nosa lyngagē cōmo cousa que nō he <i>estabele</i> et que nō esta queda (p. 12).	E Nod segund los Esponimientos de los nombres propios que son en la Biblia, quiere dezir en el language de Castiella tanto como cosa que non es <i>estable</i> o que non está queda (vol. 1, pp. 18-19).
Et chamarō por ende aCaym, Caym Nod, et quer dizer tanto cōmo Caym [movediço], ou nō <i>estabele</i> , et a essa terra esto diserō outrosy (p. 13).	E llamaron a Caím por ende Caím Nod. E quiere dezir tanto como Caím movedizo o non <i>estable</i> , e a essa tierra otrossí (vol. 1, p. 13).
Et partio Abraã em sua vida os [bēes] <i>moueles</i> et rrayzes ontre Ysaác et os outros fillos (p. 240).	E partió Abraham en su vida sus bienes, <i>mueble</i> e raíz, entre Isaac e los otros fijos (vol. 1, p. 295).
Nos nō avemos aaver nada do <i>moue</i> le nē da erdade de noso padre (p. 293).	Nós non avemos a aver nada del <i>mueble</i> nin de la heredad de nuestro padre (vol. 1, p. 295).

Máis adiante, con outros datos na man, poderemos completar estas observacións.

1.2. Prosa notarial

Dicía anteriormente que o maior uso dos nomes formados con sufixo *-uel* na prosa notarial debe correlacionarse coa vinculación que estes nomes teñen con certos campos nocionais estreitamente ligados a este xénero discursivo. A esta observación cómpre engadirlle agora que a abundancia de tales voces nestes textos (602 rexistros dun total de 674 na miña recolecta) tamén debe poñerse en relación coa gran recursividade que neles alcanzan certas fórmulas que as conteñen: “e a quarta fique firme e *estáuil* en todo tempo”, “[bēes] assy *móueles* como rayz”, “foy presente et puge en ella este signo que e *semelláuel* do que o no-

tario sobredito me deu en testimoyo de uerdade”, “moeda usáuille” etc. Tanto se repiten algunhas destas unidades lexicais (*estáuel, móuel, semelláuel, usáuel...*) que aos 602 rexistros totais que recompilei nos instrumentos notariais que explorei só lles corresponden 24 palabras diferentes (cunha media de 1 unidade lexical por cada 25 ocorrencias, aproximadamente): *aborreçíbel, agradable, amigáuel, benerable, comunáuel, conuiníuel, conçelláuel, enperduráuil, enposíuele, estáuel, faboráuel, fíncable, inmóuel, miserable, móuel, paçiúile, perduráuel, posíuele, rasonáuel, revocáuel, semelláuel, suçesíuelle, usáuel e yrreuocable*.

Polo que se refire á forma que o sufixo adopta neste tipo de fontes, salta á vista que a opción *-ble(s)* é minoritaria e fundamentalmente tardía. As súas 132 ocorrencias supoñen unicamente o 22% do total de 602, aproximadamente. Arredor do 78.25% de tales 132 ocorrencias (exactamente, 103) encóntrase en instrumentos notariais labrados entre 1451 e 1520 en diferentes coleccións documentais (VFD, USC, HG-P, AP, PSVD, SVP, MSMFP...), e aproximadamente o 14.25% (19 casos) está contido en documentos elaborados de 1401 a 1450. Isto significa que ao redor do 92.50% dos rexistros de *-ble(s)* neste tipo de xénero discursivo pertence a textos do século XV ou dos inicios do XVI. Por tanto, en fontes anteriores a 1401 o uso da variante *-ble(s)* pode cualificarse de residual: 4 casos de 1251 a 1300⁸, 2 de 1301 a 1350⁹ e 4 de 1351 a 1400¹⁰.

Da outra parte, as distintas variantes singulares e plurais con mantemento da vogal postónica (*-uel, -uele, -uil, -uile / -ueles, -uiles* ou *-uilis, -uijs, -uěs*) só deveñen minoritarias nos documentos de 1451 a 1520, onde constitúen ao redor do 26% dos rexistros. Trátase dun descenso de frecuencia moi abrupto, pois,

⁸ As seguintes: *mables* (VFD, I, p. 24, ano 1265, 2 veces), *moble* (HG-P, p. 206, ano 1296), *muble* (MSMFP, p. 56, anos 1270-1324). Adscribo este rexistro de *muble* á segunda metade do século XIII, mais admito que podería ser dos inicios do XIV.

⁹ Son dúas ocorrencias de *estable* (VFD, I, p. 70, ano 1314; CDMO, III, p. 21, ano 1314).

¹⁰ Véxanse: *mables* (SHIG, p. 99, ano 1385; USC, p. 260, ano 1386), *conuenibles* (SVP, p. 112, ano 1394, 2 veces).

se tales opcións cobren o 95% dos casos nos instrumentos de 1251 a 1300, o 98.75% nos de 1301 a 1350 e o 95.50% nos de 1351 a 1400, aínda supoñen o 86.50% nos de 1401 a 1450.

A meu parecer, non se pode desconectar este carácter tardío da fulgurante alza da frecuencia de uso da variante *-ble(s)* da paulatina maior apertura cara ao castelán que se vai observando nos nosos instrumentos notariais conforme avanza o catrocentos. En efecto, nos documentos posteriores a 1450 van adquirindo frecuencia, e nalgúns casos mesmo certa normalidade de uso, castelanismos coma *abad*, *cabildo*, *canonigo*, *fasta*, *feligresía*, *según*, *sepan*, *testimonio*, *testigo*, *yguala*, *yuso* etc. (léanse os máis serodios de VFD, USC, HG-P, MSCDR, MSMFP, PSVD ou SVP). A variante *-ble(s)* do sufixo que aquí estou a estudar comparece en moitos deles. Entrando na recta final do século XV, cada vez é menos raro atopar tamén, en documentos con uso de *-ble(s)*, fragmentos enteiros en castelán (por exemplo, no MSCDR, doc. 631, ano 1496), ou sintagmas formularios evidentemente tomados da lingua da corte como “escruiano del Rey e Reyna nuestros señores” (SVP, doc. 267, ano 1488), “del Consejo del Rey e de la Reyna, nuestros señores” (VFD, I, doc. 107, ano 1489) ou “firmó aquí de su nombre, como testigo” (VFD, I, doc. 123, ano 1520). Hai tamén algún documento tardío con notable nivel de hibridismo galego-castelán e emprego de *-ble(s)* (por exemplo, MSMFP, doc. 220, ano 1515).

No Libro de notas de Álvaro Pérez de 1457, onde se emprega exclusivamente a variante *-ble(s)*, abundan castelanismos lexicais como *semejable* (AP, 1158) e non poucos máis que se poden adscribir ás esferas do léxico xurídico-administrativo (*avenjr*, *cōuenjr*, *bachiller*, *bjē* ‘propiedade’, *debda*, *debdor*, *enagenar*, *jncurryr*, *pertenēcia*, *poseer*, *rrēta*, *testigo*, *vēta*...), á dos substantivos con que se designan os cargos ou oficios eclesiásticos (*arçidiano*, *arçobispo*, *canónjgo*, *frayles*...) e mesmo ao léxico común (*cādado*, *carmenador*, *delante*, *menester*, *merçed*, *serujdūbre*, *setiēbro*, *señal*, *venjr*...) e ao grupo das palabras gramaticais (*ahuñque*, *fasta*, *segūu*). Son moi rechamantes certas locucións adverbiais que se tomaron do formulario castelán sen ningún tipo de adaptación: *de llano en llano* ‘verdadeiramente’, *en manos* (e *poder*) *de*, *por me-*

nudo. Do castelán procede tamén, como e obvio, o sufixo *-ill(as)* de *çentillas* ‘cintiñas’ (AP, 1734).

Canto ás variantes do plural con mantemento da vogal postónica, no corpus de prosa notarial explorado é exigua a representación que atinxen as que implican eliminación do /l/ final do singular: o 1.73% (3 casos dun total de 173 rexistros sen eliminación da vogal postónica). Trátase de documentacións contidas en dous documentos da primeira década do século XIV:

E pagado este que eu mando, do que remeeçer, faço herees en tódolos meus bees *mouiiis* e non *mouiiis* meus fillos e mias fillas (VFD, I, p. 56; ano 1302).

Que se[*j*]an pessoas *semelávẽes* de vos (MSMFP, p. 51; ano 1310).

Este dato sitúase en liña co que ofrecín para o mesmo tipo de plurais na prosa non notarial e, por tanto, permite corroborar a idea de que entre mediados do século XIII e inicios do XVI os nomes formados con sufixo *-uel / -ueles* estiveron lonxe de acadar unha plena integración patrimonializante no sistema lingüístico galego.

Do punto de vista da variación diatópica, non se pode dicir que a variante con síncope da vogal postónica (*-ble(s)*) sexa característica da documentación notarial dunha determinada zona. Antes de 1400, cando o seu emprego é sumamente raro, témola tanto en instrumentos da zona occidental (Baiona, Muros) coma da centro-oriental (Melón, Ribadavia, Ourense, Monforte de Lemos, talvez Pombeiro), e os rexistros aducibles son tan escasos que non semellaría fundado tirarmos conclusións do feito de que poidamos sinalar 7 casos da Galicia centro-oriental por só 2 da occidental:

E todas las outras cousas que avemos, assí *mobles* como non *mobles* (VFD, I, p. 24, ano 1265; Melón)

Por quanto eu ey e devo d-aver *muble* e ραγσ guanado e por guanar (MSMFP, p. 56, anos 1270-1324; Monforte de Lemos)

Per quanto auemos τ deuemos a auer aŷy *moble* commo ραγσ (HG-P, p. 206, ano 1296; Baiona)

E a avença e conposiçon que fique firme e *estable* pera por senpre (CDMO, p. 21, ano 1314; Ribadavia)

E a avença e conposiçón que fique firme e *estable* pera por senpre (VFD, I, p. 70, ano 1314; Ribadavia)

Todos los seus bees *mobles* e rayzes que ja en seu poder e en sua garda e tras chave ouvesen postos (SHIG, p. 99, ano 1385; Ourense)

Per nos et per nosos bẽes *mobles* et rayses (USC, p. 260, ano 1386; Muros)

Et nos asignamos prazos *conuenibles* a as ditas partes (SVP, p. 112, ano 1394; ¿Pombeiro?)

Et nos asignamos prazos *conuenibles* aos ditos Aluar Sanches et sua moller (SVP, p. 112, ano 1394; ¿Pombeiro?)

Canto aos instrumentos notariais posteriores a 1400, a variante *-ble(s)* ocorre con certa frecuencia tanto nas coleccións documentais de enclave occidental (USC, LCS, AP) coma nas que son de enclave centro-oriental (VFD, PSVD, SVP, MSMFP). En HG-P vémola tanto en documentos da metade leste de Galicia (Viveiro, ano 1409, p. 114; Lugo, ano 1414, p. 100; Vilaster, ano 1475, p. 121) coma noutros da metade oeste (Pontevedra, ano 1506, p. 244, 3 veces). Estes indicios de falta de localización dialectal concreta e de espallamento por todo o territorio veñen a reforzar a sospeita de que a variante *-ble(s)* non se difundiu espontaneamente por Galicia, senón alentada polo modelo que ofrecía a lingua castelá, coa que os notarios galegos da segunda metade do século XV e dos inicios do XVI tiñan cada vez maior familiaridade.

Clarinda Maia (1986: 381) apuntou a súa impresión de que na documentación que ela editou había preferencia polas solucións *-uil* e *-uiles* nos textos procedentes de puntos situados na que actualmente é a provincia de Pontevedra, mentres que nos que proviñan de lugares que hoxe en día pertencen á provincia de Lugo se propendía a utilizar *-uel* ou *-ueles*. Os datos de que eu dispoño (cf. táboas 3 a 12) mostran que, na realidade, as solucións con vogal postónica /i/ son frecuentes tamén en coleccións documentais de localización ourensá (VFD, MSCDR, CDMO, MERS, MPR) ou compostelá e atlántica (USC), ao paso que as

que teñen /e/ alcanzan unha presenza notable en coleccións ourensás ou compostelás con considerable uso de *-uil* ou *-uiles* (VFD, USC, MSCDR, CDMO) ou en coleccións ourensás ou do sur de Lugo (MSMFP, SVP). Se temos en conta, ademais, que nalgúñas ocasións a vogal postónica deste sufixo aparece no interior do desenvolvemento do que no orixinal se presenta como abreviatura, creo que será prudente non tirarmos conclusións sobre a distribución diatópica que as variantes *-uel(es)* e *-uil(es)* poderían ter no galego medieval.

Dadas as escasísimas atestacións que temos para os plurais *-uijs* ou *-uëës*, tampouco sería sensato facermos especulacións sobre a súa posible dialectoloxía.

1.3. Conclusións sobre a forma do sufixo

Na variación *-uel(es)* / *-ble(s)* do galego escrito na Idade Media o eixe estruturador principal é o diacrónico: como se pode ver claramente nas táboas 13 e 14, as variantes sen síncope da vogal postónica predominan ata 1450 e sofren un rápido ocaso posteriormente. Por xéneros, o sufixo utilizouse máis na prosa notarial ca na prosa non notarial, e, en conxunto, moitísimo máis na prosa ca na poesía. Mais, polo que se refire á forma, en todos os xéneros se percibe o predominio da opción *-uel* / *-ueles* (ou variantes) ata o ecuador do século XV. Paréceme fundada, por tanto, a sospeita de que a fulgurante expansión de *-ble(s)* na prosa notarial posterior a 1451 estivo en relación directa co aumento da familiaridade co castelán que se daría na actividade profesional de notarios e escribáns a partir do ecuador do século XV. Poderíase dicir que as variantes con síncope da vogal postónica tamén resultaban esperables na deriva diacrónica do galego e que hai esporádicos exemplos delas en textos antigos; con todo, creo que a súa tardía e rápida difusión na prosa notarial si se debe interpretar como inducida polo castelán, pois este contribuíu a promocionar, entre as variantes dispoñibles, aquela que contribuíu a potenciar a converxencia entre os dous códigos lingüísticos.

Dialectalmente, non se aprecian tendencias claras dignas de mención na documentación examinada.

2. Función

En latín os adxectivos deverbais que se formaban mediante a adición do sufixo -BĪLIS precisaban que o individuo, o animal, o obxecto ou o concepto referidos polo substantivo que modificaban era “*de nature à être le siège du procès (exprimé par leur base)*” (Kircher-Durand 2002: 207). Quérese dicir que os substantivos modificados por adxectivos deverbais construídos con -BĪLIS indicaban onde se asentaba o proceso expresado polo verbo de que derivaban tales adxectivos. Coido que esta ampla definición cobre suficientemente os tres grandes valores semánticos que se adoitan distinguir para o sufixo latino -BĪLIS, todos eles irmandados pola constante sémica da non-actualización (cf. Kircher-Durand 2002: 206):

1. Instrumental: ASCENSĪBĪLIS ou ASCENDĪBĪLIS ‘por onde se ascende, ascendente ou que axuda a ascender’; TERRĪBĪLIS ‘que infunde terror’.

2. Pasivo e eventual, cando se unía a lexemas de verbos transitivos: AMĀBĪLIS ‘que pode ser amado’; INVINCIBĪLIS ‘que non pode ser vencido’.

3. Activo, cando se unía a lexemas de verbos intransitivos: STĀBĪLIS ‘que se mantén firme ou constante’; DURĀBĪLIS ‘que dura’. En época tardía tamén chegou a adquirir este valor activo con algúns adxectivos derivados de verbos transitivos: (IN)CRĒDIBĪLIS ‘(in)crédulo’ (cf. Väänänen 1982: 147).

O sufixo podía-se unir non só a lexemas verbais, senón tamén a temas participiais (COMPREHENSĪBĪLIS) e, máis raramente, a lexemas nominais, cos que adoptaba un valor instrumental (PERNĪCĪBĪLIS, ‘pernicioso, que causa destrución’, derivado de PERNĪCĪES; FAVŌRĀBĪLIS ‘que atrae o favor’, derivado de FAVŌR) (cf. Val Álvaro 1981: 185)¹¹.

¹¹ Sobre o sufixo latino -BĪLIS cf. tamén a síntese de Pharies (2002: 137).

No esencial, estes valores do sufixo mantivéronse no galego medieval, unhas veces en palabras herdadas do latín e noutras ocasións en voces que non existían en latín senón que se crearon máis tarde por medio da adición do sufixo *-uel* (ou variantes) a bases verbais ou nominais do romance. De acordo co *Oxford Latin Dictionary* editado por P. G. W. Glare (2004), a existencia dunha base latina é segura para catorce das palabras recolectadas neste traballo, herdeiras directas de DURĀBĪLIS, FAVŌRĀBĪLIS, IMMŌBĪLIS, IMPOSSĪBĪLIS, INVĪSĪBĪLIS, IRREVOCĀBĪLIS, MISERĀBĪLIS, MŌBĪLIS, PERDŪRĀBĪLIS, POSSĪBĪLIS, RATIONĀBĪLIS, REVOCĀBĪLIS, STĀBĪLIS e VENERĀBĪLIS. As restantes *-si* non todas, si polo menos a gran maioría- deberon de ser creacións tardías, protorromances ou romances: *aborreçible*, *agradable*, *amigáuel*, *aprazíuele*, *comunável*, *conuiníuel*, *conçelláuel*, *enperduráuil*, *fincable*, *paçíuile*, *semelláuel*, *suçesiuelle* e *usáuel*.

No corpus de galego medieval (séculos XIII-XVI) que eu sometín á análise, a maioría das unidades lexicais creadas co sufixo *-uel* formáronse, coma en latín, sobre bases verbais. Con todo, rexistrei tamén algúns adxectivos denominais. Describirei primeiro os casos de derivación deverbal e, a seguir, os de derivación denominal.

2.1. Derivación deverbal

A base verbal sobre a que se constituía o derivado no galego medieval podía ser regular ou irregular. No primeiro caso, a base existía no repertorio lexical do galego medieval, mentres que no segundo se trataba comunmente de temas participiais latinos acabados en *-s-* (*jn-uis-í-bele*, *pos-í-uele*), e excepcionalmente doutro tipo de irregularidades herdadas tamén do latín (como *móuel*, non tirado de *mouer*, senón herdado de MŌBĪLIS, adxectivo que, como anteriormente vimos, xa en latín non mantiña unha relación de regularidade formal con MŌVĒRE).

Os adxectivos derivados de verbos da primeira conxugación galega tomaban a vogal temática *-a-*, mentres que os se

construían sobre verbos da segunda ou da terceira tomaban a vogal temática *-i*¹².

Cando o lexema verbal de base era o dun verbo transitivo, o sufixo *-uel* engadido a el para formar un adxectivo adoitaba expresar posibilidade ou necesidade pasiva ('que se pode ...', 'que debe ou merece ser ...'). Os adxectivos documentados no corpus examinado que se formaron regularmente sobre unha base verbal transitiva son os seguintes:

Aborreçible: "et a donde se deuian faser et çelebrar os deuyños ofiços se fasían as semelantes cousas, *aborreçibelles* a Nostro Señor et en seu deseruiço et del Rey, nostro señor" (VFD, II, p. 446; ano 1484). Variantes rexistradas: pl. *aborreçibelles* (VFD).

Benerable: "estando ante as portas dos paaços del Corral del señor obispo, e estando ende presente el *benerable* don Juan de Deça" (VFD, I, p. 124; ano 1439). Variantes rexistradas: sing. *benerable* (VFD).

Conçelláuel "que se pode concellar, é dicir, tratar ou acordar en concello": "que Gomes Rodrigues, bachiller et Pero Yanes Abraldes visen as custas que Juan Duran dezia que fezera enno pleito que ouvera por lo dito conçello con Fernan García alfayate sobre rason da renda *conçellavel* que dezia que non devya pagar et que taixasen as ditas custas segundo deles ben visto fose" (LCS, p. 23; ano 1416); "et do al que seja franco e quite e ysento de todos e quaes quer mrs e pedidos et moedas et tallas *conçelláueles* e de outros quaes quer mrs que se deytaren et derramaren ena dita çidade" (VFD, II, p. 166; ano 1434). O verbo *concellar(se)*, co sentido de 'conversar nunha reunión', usouse polo menos nunha versión galega da Cuarta Partida: "Folgança

¹² Como apunta Fernández Ramírez (1986: 62), os adxectivos tomados do latín pero carentes de base verbal de derivación romance tamén presentan *-a-* como vogal temática cando se constituían sobre verbos da primeira conjugación latina e *-i-* nos restantes casos. Pénsese en unidades non rexistradas no corpus medieval examinado neste artigo, como *terrible* (< TERRIBĪLIS < TERRĒRE), *(in)intelixible* (< (IN)INTELLĪGĪBĪLIS < INTELLĪGĒRE), *inaudible* (< ĪNAUDĪBĪLIS < AUDĪRE). Excepcionais son os casos de (IN)DĒLĒBĪLIS (< DĒLĒRE), (IN)SŌLŪBĪLIS (< SOLVĒRE) e VŌLŪBĪLIS (< VOLVĒRE).

e seguramento muy grande an os homẽs quando sse *concellan* con seus amĩgos” (CuP, p. 126; ca. 1300-1350). Non o rexistrei como verbo transitivo (‘concellar algo’), mais o seu uso como tal no galego medieval parece moi factible, especialmente tendo en conta a formación do adxectivo *conçelláuel* con sentido de posibilidade ou necesidade pasiva, que se rexistra en documentos notariais do século XV. Corrobora esta impresión o feito de que en Colunga (Asturias) se empregase, polo menos ata as portas do século XX, o verbo *conceyar* cos sentidos de ‘tratar algún asunto en *conceyu*’ e de ‘conversar nunha reunión’ (cf. DCECH)¹³. Variantes rexistradas: sing. *conçellavel* (LCS) / pl. *conçelláueles* (VFD), *conçelláuelles* (VFD), *conçeláuelles* (VFD), *conçella-veles* (LCS), *conseláueles* (VFD), *concellábeles* (VFD), *conçellábeles* (VFD).

Revocáuel: “dou en pura e bõa doaçõ, nõ *rrebocable*, a vós” (AP, 1016). Variantes rexistradas: sing. *revocável* (MSMFP), *revocauale* (MSCDR), *revocable* (MSMFP), *revocavle* (MSMFP), *rrebocable* (VFD), *rrebocable* (AP).

Usáuel: “çento e çinquenta mrs de dineiros brancos desta moeda *husavil*” (MERS, p. 315; ano 1362). Variantes rexistradas: sing. *husauel* (USC), *hussauel* (USC), *usauel* (USC), *vsauel* (USC, MSCDR), *vssauel* (USC), *usábele* (MSMFP), *usavil* (CDMO), *hussavil* (USC, SVP), *husavil* (CDMO, MERS), *hussavil* (CDMO), *husavill* (CDMO), *usáuille* (VFD), *usable* (SVP).

¹³ O caso de *concellar* e *concelláuel* podería deitar algunha luz sobre o problemático rexistro de **comunável**: “Por tal pleito que seiades nossos vassallos mandados et obedientes et que façades as casas delles ally hu estavan antes ou en outro lugar en termino desses lugares que seia *comunavel*” (CDMO, III, p. 108; ano 1332). Coido que cabe a hipótese de interpretar este adxectivo como un derivado dun suposto verbo *(a)comunar ‘facer común ou comunal’, de tal xeito que *comunável* significaría ‘que se pode (a)comunar’. De feito, este rexistro pode acompañarse do do adverbio *comunavilmente*, para o que creo que tamén cabe a mesma hipótese sobre o seu significado e que ademais aparece tamén en CDMO: “et se a vos dermos mea semente de pan, dardes a nos meo de pan, et se non a terza en a eyra, o meo do vino no lagar, por noso moordomo a que proveades de co[me]r et de beber *comunavilmente*” (CDMO, II, p. 1039; ano 1275). En todo caso, debo recoñecer que carezo de argumentos que me permitan transformar esta miña hipótese en certeza.

Yrreuocable: “et a pena pagada ou non este estormento et carta de conoçemento seia firme *yrreuocable* et balla para senpre jamays sen contradizimento algun” (PSVD, p. 384; ano 1451). Variantes rexistradas: sing. *yrreuocable* (PSVD).

Derivados irregulares con base en verbos transitivos e valor semántico de posibilidade ou necesidade pasiva eran os seguintes:

Enposíuele: “Et en quanto ao conprimento delas disemos que as ditas cartas son a nos moy agraueatorias et a nos seería cousa *enposíuele* de conprir o contiundo en elas” (VFD, II, p. 471; ano 1454). Verbo base: *poder*. Variantes rexistradas: sing. *enposíuele* (VFD), *enposibelle* (VFD), *ynposíuele* (VFD).

Inmóuel: “dereito espreso he que quando alguna execucion deue de faser, primeiro se deue de fazer ennos bẽes moueles e ennas cousas de menos valia ante que nos bẽes *inmoueles* e de mayor valia” (USC, p. 316; ano 1432). Verbo base: *mouer*. Variantes rexistradas: pl. *inmoueles* (USC), *imobiles* (USC).

Invisíbele: “Et obrou de seu saber et de seus encãtamẽtos, et tornou se por elles *jnvisíbele*, que a nõ vise negũ” (HT, p. 48). Verbo base: *ueer*. Variantes rexistradas: sing. *jnvisíbele* (HT).

Móuel. É unha unidade rexistrada en numerosas ocasións, moi a miúdo repetida na expresión formularia “bẽes *moueles* et rrayzes”. O sufixo aparece nas súas diversas variantes (-uel, -uil, -ble etc.), mais esta variación formal non se asocia coa expresión de diferentes significados. Case sempre funciona como adxectivo: “Et mando que quanto cõpley τ guaney cõ Oraca Pelaez que Oraca Pelaez aya a meatade de todo tãbẽ *mouil* como rayz” (HG-P, p. 139; ano 1290); “et partio Abraã em sua vida os [bẽes] *moueles* et rrayzes ontre Ysáac et os outros fillos” (GE, p. 240); “per nos et per nosos bẽes *mobles* et rayses” (USC, p. 260; ano 1386); “fizo ynbentario de tódala fazenda *moble* e symobente que fincara de Crara de Beyga” (VFD, I, p. 218; ano 1519). Polo menos desde as fontes da primeira metade do século XIV danse casos de substantivación por elipse dos substantivos *auer* ou *ben*: “Vendo para senpre a vos Johan Radio et aa vosa moller [...] en huna [meatade] et a vos L. Martin meu s[obrino] et a vosa moller] Maria Eanes en a outra meatade et a todas vosas

vozes quanta herdade et chantado et casas et vinnas [et voz] et dereytura et *moville* et reyz de [...] gaança et d'avoença et d'outra qualquer maneira eu ey ena fregesia de Santa Maria de Parade-lla et en todos seus termynos" (CDMO, III, p. 132; ano 1333); "que eu que lles lleixase o meu quinon d'avença muvyl que a min o dito Alvar Rodrigues aqueçia pollo quinon do *muvyl* de Maria Alvares minna filla" (CDMO, III, p. 315; ano 1366); "nos nō avemos aaver nada do *mouele* nē da erdade de noso padre" (GE, p. 293); "et as outras vozes depus vos faran loytosa do mellor *mouele* que hy ouuer" (MSCDR, p. 653; ano 1429); "diso que todo era verdade, que avían de pagar senpre loytosa, o mellor *mobel* [...] que o defunto tevese" (VFD, I, p. 177; ano 1481); "o mellor *moble*" (VFD, I, p. 160; ano 1481); "o mellor *móuel*" (VFD, I, p. 160; ano 1481). Verbo base: *mouer*. Variantes rexistradas: sing. *mouel* (FD, TPb, HG-P, PSVD), *móuel* (VFD), *move* (CDMO), *móvel* (MSMFP), *mobel* (VFD), *mūūtell* (MSCDR), *mouele* (FR, TPb, GE, MSCDR), *móbele* (MSMFP), *mouil* (USC, HG-P, MSCDR), *móuil* (VFD), *móvil* (LP), *movil* (TP2, CDMO, GHCD), *movyl* (CDMO), *mobil* (CDMO), *moville* (CDMO), *múuil* (VFD), *múvil* (CDMO), *muvyl* (CDMO), *muvyll* (CDMO), *moble* (VFD, HG-P), *mobre* (TPb), *muble* (MSMFP) / pl. *moueles* (GE, USC, HG-P, PSVD, MSCDR, SVP), *móueles* (VFD), *mouelles* (USC, HG-P, PSVD, SVP, MSMFP), *móuelles* (VFD), *moveles* (LCS, CDMO, SHIG), *móveles* (VFD, MSMFP, MERS), *movelles* (USC, MSCDR, CDMO, SHIG), *móvelles* (VFD, MSMFP), *mobeles* (USC, HG-P, PSVD), *móbeles* (VFD, MSMFP, MERS), *mobelles* (USC, CDMO), *móbelles* (VFD, MSMFP), *muueles* (SVP), *mouiles* (HG-P), *móuiles* (VFD), *mouilles* (HG-P), *moviles* (CDMO), *movilles* (VFD, MSCDR, MPR, CDMO, SHIG), *móviles* (MSMFP), *movyles* (CDMO), *móvylls* (MERS), *mobiles* (PSVD), *móviles* (VFD), *mobyles* (SVP), *muuiles* (SVP), *muuilles* (SVP), *muviles* (CDMO), *mouiiis* (VFD), *mobles* (VFD, USC, HG-P, AP, PSVD, SVP, MSMFP, MERS, SHIG).

Posíuele: "que a nos seja *posíuele* et non ynposíuele" (VFD, II, p. 473; ano 1454). Verbo base: *poder*. Variantes rexistradas: sing. *posíuele* (VFD).

Finalmente, no adxectivo **miserable** ‘digno de conmisericordia’ o sufixo tamén contén o valor semántico de posibilidade ou necesidade pasiva: “Juan de Montaos, morador enna dita cidade, era ome prove et *miserable* persona” (LCS, p. 74; ano 1417)¹⁴. Trátase dun novo caso de derivación irregular, pois no repertorio lexical do galego medieval non existía unha base verbal transitiva **miserar*. O noso romance, coma outros circundantes, herdou o adxectivo latino MISERABILIS, mais non o verbo MISERARI, sobre o que aquel se formara.

Cando se unía a lexemas de verbos intransitivos ou usados intransitivamente, o sufixo asumía un valor activo. Nos seguintes casos as derivacións son formalmente regulares:

Aprazíuele ‘que praxe, que agrada’: “A outra cousa espiritual he como foy dito virtudes da alma, que a façe santa e [...] *aprazivele* a Deus” (SAS, p. 43); “Et o fillo liidimo, coñmo era de mellor lugar, así era mais *aprazíuele* et mellor que Pilatus en toda las cousas et mais gisado para feicto[s] d’armas” (MS, p. 48). Variantes rexistradas: sing. *aprazivele* (SAS), *aprazíuele* (MS).

Duráuil ‘que dura, duradeiro’: “deschime uida, esta nõ *dura[ui]lle*, quanta foy teu plazer” (TC, p. 895). Variantes rexistradas: sing. *durauil* (TC), *dura[ui]lle* (TC).

Enperduráuil ‘que perdura’: “per tal cõdizom que a aya o moefteiro d’Oseira por *enperdurauil*” (HG-P, p. 74; ano 1278). Variantes rexistradas: sing. *enperdurauil* (HG-P), *enperduravil* (CDMO), *inperduravil* (CDMO).

Estáuel ‘que está, que permanece, firme’: “outorgamos entre nos e uos que seia *estauel* e ualledeyro” (PSVD, p. 265; ano 1285); “et así nõca es *estáuel* en nihũ feyto” (CT, p. 641). Variantes rexistradas: sing. *estauel* (FD, USC, HG-P, PSVD, MSCDR), *estáuél* (CT, VFD), *estauell* (USC), *stauel* (USC, HG-P), *estavel* (LCS, MPR, GHCD), *estável* (MSMFP), *estabel* (MSCDR), *stavel* (CDMO), *stável* (MSMFP), *estauеле* (USC, PSVD, MSCDR, SVP), *estáuеле* (VFD), *estauelle* (USC), *estavele* (LCS, MSCDR), *estávele* (MSMFP), *estabele* (GE, MSCDR, SVP), *estábele* (VFD), *estauil* (FD, HG-P, MSCDR), *estáuil* (VFD), *estauill* (MSCDR), *estaujl* (HG-P),

¹⁴ Variantes rexistradas: sing. *miserable* (LCS).

estauyl (HG-P), *estavyll* (CDMO), *stauil* (HG-P, PSVD), *stauil* (MSCDR), *stáuil* (VFD), *estavil* (MPR, MERS), *estabil* (MSCDR), *estábil* (VFD), *estávile* (VFD), *estabile* (MSCDR), *estable* (VFD, USC, HG-P, AP, LCS, PSVD, CDMO) / pl. *estáuelles* (VFD), *estaveles* (LCS), *estauiles* (HG-P, MSCDR), *estables* (LCS).

Fincable ‘que finca ou fica, que queda’: “e os outros mo-raidís *fincables* a día de São Mjgell de setiëbro do outro ano de çinquoëta e noue anos” (AP, 1632). Variantes rexistradas: pl. *fincables* (AP).

Paçiuite ‘que prace, agradable; pacífico’: “Et outrosy auendo cada huna de nos partes de vender ou sopenorar este dito foro, que o façamos huna parte a ooutra tanto por tanto querendô, et non o querendo, que enton que ofaçamos a persona *paçiuite*, que non seja poderosa” (USC, pp. 436-437; ano 1459). Dado que non dispoñemos máis ca dun rexistro tardío deste adxectivo en todo o corpus galego explorado, é moi factible que se trate dun préstamo ocasionalmente tomado por un notario do idioma castelán, onde, segundo o DCECH, *apacible* é forma disimilada procedente de *aplazible* (derivado de *plazer*) que acabou recibindo o influxo semántico de *paz*, de modo que chegou a adquirir o sentido de ‘manso’. Por outra parte, *placible* e *pacibles* xa se atestan no castelán medieval (cf. Val Álvaro 1981: 187-188). Variantes rexistradas: sing. *paçiuite* (USC).

Perduráuel ‘que perdura’: “aga a nosa maldiçon et a de Deus que e Padre poderoso por sempre *perduravil*” (CDMO, II, p. 1049; ano 1275). Variantes rexistradas: sing. *perdurauell* (MS), *perduravel* (GTL), *perdurauale* (MS), *perdurauil* (TC, HG-P), *perduravil* (CDMO), *perdurauill* (TC) / pl. *perdurauilles* (TC).

Semelláuel ‘que se asemella, semellante’: “fe do moefteyro comparar ño quiferẽ, entom uenderdef áatal homme que feya *femelauel* de uof con cõfelo e con outorgamẽto do moefteyro” (HG-P, p. 77; ano 1283). Variantes rexistradas: sing. *semelauel* (FD, FR, TA, HG-P, MSCDR), *semelavel* (MPR), *semelláuel* (MSMFP), *semellauel* (TA, HG-P, MSCDR, SVP), *semellavel* (CDMO), *semelláuel* (VFD, MSMFP), *simellauel* (HG-P), *semellauele* (MS, PSVD), *semelláuele* (VFD), *semelláuele* (MSMFP), *semelláuelle* (MSMFP), *semelauil* (TA), *semelavil* (MPR), *semellauil*

(MSCDR), *semellavil* (MPR, CDMO), *semellávil* (MSMFP), *semellavyll* (CDMO), *semelauil* (SVP), *semelavil* (CDMO), *semelauil* (HG-P), *semillauil* (MSCDR), *semyllauil* (MSCDR), *semilauil* (MSCDR), *semilavil* (MPR), *semellavile* (CDMO), *semelabile* (CDMO), *semelabal* (HG-P), *semelaval* (MPR), *semellable* (VFD, AP, PSVD, SVP, MSMFP), *semejable* (AP) / pl. *semellaueles* (FR, HT, CI, HG-P), *semellaveles* (CDMO), *semelláveles* (MERS), *semellauelles* (TA, SVP), *semellavelles* (CDMO), *semelávele(s)* (MSMFP), *semelávelles* (MSMFP), *semellauiles* (HG-P), *semellauylles* (SVP), *semellaviles* (CDMO), *semellavilles* (CDMO), *semellauijs* (TC, TA), *semelávêës* (MSMFP), *semellables* (VFD, HG-P, SVP).

Derivados irregulares formados sobre bases verbais intransitivas ou usadas intransitivamente son os seguintes:

Conuiniúel ‘que convén, conveniente’: “Et nos asignamos prazos *conuenibles* a as ditas partes” (SVP, p. 110; ano 1394); “et deuen caudar que see o freo for lligeiro et *conuiniuel* ao Cauallo, non llo deuen mudar” (TA, p. 71). Este adxectivo non se formou regularmente sobre a base do verbo medieval *conuñjr*, senón que parece herdado dun probable *CONVENIBILIS do latín tardío. Talvez é por esta desconexión formal con *conuñjr* polo que o adxectivo pode aparecer non con vogal temática *-i-*, senón con *-a-*: “*conuenauilles* cousas” (TC, p. 894), “manteença *conuenauel*” (USC, p. 129; ano 1333). Variantes rexistradas: sing. *conuenjbil* (TC), *conuynjuel* (TA), *conuiniuel* (TA), *conuinyuel* (TA), *cõueniuele* (MS), *conueniuil* (MSCDR), *conuiniuil* (TA), *conuenauel* (USC), *conbenible* (VFD) / *conuenyuelles* (TA), *conuinjuilles* (TA), *conuiniuyllles* (TA), *conuenauilles* (TC), *conuiniuilis* (TA), *conuiniuijs* (TA), *conuenibles* (SVP).

Sucesíuelle ‘que sucede, sucesivo’, formado irregularmente sobre *suçeder*: “aforamos a uos Gomes Aras et a vosa muller Moor Gomes, por tenpo de vosas vidas danbos et de outras duas voces apus tenpo de voso finamento *suçesiuelles* ...etc., o noso forno de Coynas con sua cortina et con suas entradas et seidas a monte et a fonte” (MSCDR, p. 613; ano 1420). Variantes rexistradas: pl. *suçesiuelles* (MSCDR).

3.2. Derivación denominal

Son poucos os casos atestados en que o sufixo *-uel* se une a bases nominais. En todas eles o seu valor semántico é instrumental, o que quere dicir que o adxectivo que o leva indica que o substantivo que modifica porta ou infunde aquilo que expresa o nome sobre o que se forxou a derivación. Evidentemente, trátase dun valor non moi distante do que anteriormente catalogamos como activo, propio da derivación sobre bases verbais intransitivas ou utilizadas intransitivamente¹⁵:

Amigáuel ‘que convida á amizade, que inspira amizade’: “conveeron en homes boos alvidros et *amigaveles* compoedores” (CDMO, II, p. 1135; ano 1287). O substantivo base é *amigo*. Variantes rexistradas: sing. *amigauel* (SVP), *amigavil* (CDMO), *amigavill* (CDMO) / pl. *amigaueles* (USC), *amigaveles* (CDMO), *amigables* (AP), *amjgaules* (AP).

Faboráuel ‘que procura favor, que resulta propicio’: “por quanto nos ao presente o auemos por moy sospeytoso e odioso á nos et por *faborauel* ao dito Afonso Sanches” (VFD, II, p. 26; ano 1434). O substantivo base é *favor*. Variantes rexistradas: sing. *faborauel* (VFD).

Rasonáuel ‘dotado de razón ou conforme á razón’: “et él que era prestes de a faser e de os ajudar pera os ditos mesteres en aquilo que fose *rasonauel*” (VFD, II, p. 167; ano 1434). O substantivo base é *razón*. Variantes rexistradas: sing. *rasonauel* (VFD), *rasonabele* (LCS), *razonable* (MSCDR), *rasonable* (VFD, HG-P, SVP, SHIG), *rrasonable* (AP).

Caso de difícil interpretación é o adxectivo **agradable**¹⁶. Non me parece correcto facelo derivar do verbo *agradar* e con sentido de posibilidade pasiva, pois nos dous usos rexistrados no corpus que explorei semella que se perde a constante semántica da non actualización. En efecto, o seu sentido no sintagma *agradable vontade* parece ser non o de ‘que pode ser agradada’,

¹⁵ Esta mesma observación fíxoa Núñez Cedeño (1993: 100) para o caso do castelán actual.

¹⁶ Variantes rexistradas: sing. *agradable* (VFD) / pl. *agradables* (VFD).

senón o de ‘que é agradada, que sente agrado’: “por min e por todos meus herdeiros e sucesores generales e particulares e con toda mia propia e libre e *agradable* vontade, otorgo e conosco que poño, cedo e traspaso em vos Lopo Sanches de Ulloa...” (VFD, I, p. 186; ano 1441); “por ende nos las ditas partes de nosas propias libres gratas e *agradables* vontades por nos quitáremos e partírimos dos ditos pleytos e contendas, gastos, odios e malquerencias biiremos á boa paz e ceder letigios e dar fin aas lites” (VFD, I, p. 197; ano 1489). Tampouco me convence a opción de derivalo do verbo *agradar* tomado como intransitivo, xa que creo que *agradable* non ten na frase nominal *agradable vontade* un sentido activo (‘que agrada’). Por tanto, inclínome -con reservas- a relacionalo co substantivo *grado* ‘vontade, gusto’, de moito uso na lingua medieval, e a adxudicarlle un valor semántico instrumental (‘que porta ou sente grado ou satisfacción’). Descoñezo outros usos equiparables no galego medieval, mais non no castelán, onde se documenta en antigas e duradeiras fórmulas de documentos notariais en que sen dúbida se inspiraron os redactores dos fragmentos dos instrumentos galegos de 1441 e 1489 anteriormente citados¹⁷.

3.3. Sufixos en competencia con -uel

No corpus estudado obsérvase unha gran estabilidade no uso do sufixo *-uel* tanto na derivación deverbal sobre bases transitivas coma na derivación denominal. Polo contrario, na derivación deverbal sobre bases intransitivas ou usadas intransitivamente percíbese unha competencia de *-uel* con outros sufixos para a expresión dos diversos matices posibles do sentido que

¹⁷ Véxanse soamente dous exemplos tirados do CORDE: “Por la qual cosa sea manifiesto a todos los presentes et a los auenideros que nos don Pedro Ferrandez vassallo de Santa Maria y Señor de Albarrazin con sincero corazon et con *agradable voluntad* para aumento de la Santa Cristiandad et encogimiento de los enemigos de la Cruz de Jhesucristo pueblo vna ciudat en el lugar que es dicho de Santa Maria de Albarrazin” (doc. de 1300); “dixieron que ellos e cada uno d'ellos de su propia e *agradable voluntad* e avtoridad, syn premia nin costrenimiento nin mandamiento alguno que les fuese fecho, se obligavan e obligaron” (doc. de 1470).

neste traballo veño denominando activo. O mesmo aconteceu nos romances do noso contorno¹⁸.

O sufixo *-iuo* é no romance galego o resultado culto de *-IVUS*, que en latín formaba case sempre agregándose a lexemas de participios verbais (cf. Ferreiro 1997: 165). Aínda que en época antiga *-IVUS* adoitaba ser semanticamente pasivo (*SATIVUS* ‘que foi sementado’), a partir de Cicerón tales adxectivos foron tendendo a adquirir, sobre todo na lingua escrita, un valor activo conectado coa carga semántica propia do verbo de que derivaban, de modo que lle podían atribuír ao substantivo con que concertaban a capacidade de materializar a acción indicada polo verbo base (cf. Pharies 2002: 370). O sufixo galego *-iuo* herdou esta función, e, así, *sucesiuo* podía expresar o significado de ‘que sucede’, tal como vemos en instrumentos notariais dos séculos XIV e XV máis ou menos contemporáneos daquel en que rexistramos a variante *suçesíuelle*, que data de 1420 e achega o mesmo significado:

Damos et outorgamos a foro a uos Rodrigo Afonso de Paaços, notario do Riueiro da Auia, por en tempo de vosa vida et a tres voces depouys de uoso finamento, por orde *suçesivo*” (MSCDR, p. 536, ano 1397).

Tempo de vosas vidas danbos et de outras duas voces *sucesivas*, feitas per orden” (MSCDR, p. 615, ano 1420).

Aforamos a vos Esteuõ Carreiro, et a vosa moller Maria Anes, por tempo de uosas vidas et de outras duas voces apus o tempo do fynamento do pustromeiro de vos, feytas per orden *sucesiuo* (MSCDR, p. 653, ano 1429).

Pode aparecer tamén a variante *-iue(s)*: “et nos diades et paguedes del cada anno vos et a dita vosa muller et a primeyra boz que ficar et suçeder en o dito foro, foro de nouenia de todas las cousas que Deus ende der, et as outras bozes *suçesiues* et cada hun delas que faça foro de quinta ao dito moesteiro” (SVP, p. 278, ano 1461).

¹⁸ Cf., para o castelán, Val Álvaro (1981: 188-190). Para o portugués encóntranse referencias illadas en Allen Jr (1966).

A pugna entre os sufixos *-uel/-bre* ou *-ble* e *-ivo* para a expresión deste significado, hoxe resolta a prol do segundo, aínda estaba bastante viva no século XIX. Así o demostran, entre outros, os seguintes textos de 1837, 1880 e 1882, onde *vengatible*, *vingatibres* e *pensatible* se empregan alí onde na actualidade son normais *vingativo(s)* e *pensativo*¹⁹:

Todo eso he verdade, pero non me negarédes que he muy *vengatible*, é muy amigo de que non quede sin pagarlla ó que lla faga; é eso no-no manda Dios (ECCh, p. 2).

Pol-as augustas bóvedas d'un craustro / d'o Mosteiro d'Oseira, *pensatible*, / co-as mans en cruz e co-a cogula posta (SA, 89).

Treidoras, carraxentas, *vingatibres* / Que os mozos d'a parroquia lle descargan (FX, 13).

Estas dúas unidades con sufixo *-ble* ou *-bre* aínda perviven na actualidade, e non só na lingua escrita, senón tamén na oral. Este é polo menos o caso do adxectivo *pensatible*, para o que conto con comunicacións persoais que me aseguran o seu uso na lingua popular actual e para o que o Tesouro Informatizado da Lingua Galega (TILG) ofrece 35 rexistros tirados de obras aparecidas entre 1863 e 1999. A máis tardía é a seguinte:

A Salvadora, véndonos tan reconcentrados e *pensatibres*, optou por liberar o seu natural positivismo (GA, 129).

Canto ao adxectivo *vingatible*, podo dicir que o TILG ofrece 7 ocorrencias del, das que a máis antiga data de 1853 mentres que a máis recente, que a seguir transcribo, pertence a unha obra de 1972:

Parouse un intre e, con vòs solermeira e *vengatibre*, espetoulles: -¡Vós rides, i eu beilo! (AAQ, 243).

¹⁹ A segunda e a terceira documentación están tomadas de Freixeiro Mato et alii (2005: 291-292).

Agregado a bases derivativas verbais, o sufixo *-deiro* serve para formar adxectivos que poden expresar a “posibilidade o necesidade de que la significación del verbo primitivo se cumpla en el sustantivo a quien se refieren” (Alemany Bolufer 1920: 42). En galego *duradeiro* xa desde as fontes do século XIII colisionaba con *duráuil* na acepción de ‘perdurable, que dura ou perdura’. Véxanse as documentacións do primeiro extraídas das *Cantigas de Santa María* e da tradución galega da *General Estoria*:

Chaga que Adan nos fezo, | per que perderon a vida || dos ceos
muitos e muitas; | mas esta Sennor conprida || pela sa grand'
omildade | nos deu pera o ceo ida || e fez cobrar parayso, | que
é vida *duradeira*” (CSM, 213.101-104).

Et Abel tanto quer dizer, segundo os Despoementos da Biblia,
ēna nosa lengagē, cōmo choro ou cousa que nō he *duradeyra* (GE,
p. 10).

Et os omēs cada dia somos mays flacos et mays falesçidos; et os
omēs et as outras cousas cada dia fazē fillos mays flacos et me-
nos *duradeyros* ja (GE, p. 51).

Os modernos dicionarios galegos aínda recollen como entradas
lexicais tanto *durable* coma *duradeiro* ou *duradoiro*. Acontece o
mesmo en portugués entre *duradoiro* e *durável* (cf. Allen Jr. 1966:
78).

Con sentido activo e unido a bases verbais, chegou a fa-
cerse moi produtivo o sufixo *-nte*, que, procedente da termina-
ción dos participios de presente latinos, se presenta baixo as
formas *-ante*, *-ente* e *-inte* porque toma a vogal temática propia
da base (cf. Ferreiro 1997: 157). Como indica Pharies (2002: 84,
217), estamos ante o caso dunha desinencia flexiva latina que no
castelán (e noutros romances) se transformou en sufixo deriva-
tivo. En galego este sufixo tamén exerceu competencia sobre *-uel*
para a expresión dos valores semánticos activos²⁰, como ben se
observa nos casos dos non infrecuentes adxectivos *semelláuel* e

²⁰ Segundo Alemany Bolufer (1920: 23), estes adxectivos “conservan en parte la significación participial activa [del latín] y denotan a la vez que la idea del verbo se ha convertido en una cualidad más o menos permanente en el nombre a quien se refiere el adjetivo”.

conuiníuel, que acabaron sendo substituídos por *semellante* a *conveniente*, dúas alternativas xa presentes nas nosas fontes medievais.

Canto ao primeiro destes dous adxectivos, baste con dicir que na base TMILG se rexistran 56 casos de *semellante* e 18 de *semelante* en fontes que cronoloxicamente se sitúan nun arco temporal que vai desde o século XIII ata finais do XV:

Et eu Loppo Pelaez, en lugar de Roy Perez, notario en Parrega, a ifto prefente foy τ efcriuj y meu nome fiz y efte final *femellante* ao de Roy Perez que tall he en testimonio de verdade (HG-P, p. 55; ano 1334).

E eu, Aras Eanes, notario jurado de Búval e de Castella por Domingo Martínez notario público del rey, escriví esta procuraçón a rogo e a mandado de donna Beatrix, e fiz y meu sinal, *semelante* o do dito notario, que tal est, in testimonio de verdade (MPR, p. 171, ano 1313).

Segundo Ramón Lorenzo (1977: II, 375), *conveniente* e as súas variantes usáronse raramente antes do século XVI tanto nas fontes galegas coma nas portuguesas, mais o certo é que xa se poden recadar nalgunhas do século XIII. De textos galegos son os seguintes rexistros:

Ueëo tempo *cōuenente* et mellorado das aguas (TC, p. 809).

Cõtaremos... du sera en lugar *cōuiniente* (TC, p. 84; no manuscrito A₁, máis tardío, lese *conuenjbil*).

Tantas bõas razões que erã *conuinientes* (TC, p. 126).

Começou ende Junto cõ a dita eglleia huũs paaços de bobeda cõ huã *conuenjente* torre (CI, p. 130).

Semelhável / *semejable* e *convenhável* / *convenible* tamén se utilizaron profusamente no portugués e no castelán medievais (cf. Lorenzo 1977: II, 375, 1180; Val Álvaro 1981: 189). Mais, coma no idioma galego, estes casos de variación *-vel* ou *-ble* / *-nte* resolvéronse nos dous romances veciños a favor da segunda opción, que, unida ás dúas bases verbais aquí consideradas, xa se encontra en fontes do século XIII tanto dunha lingua coma da

outra (cf. Lorenzo 1977: II, 375; Pharies 2002: 84, 218). Por tanto, tamén nestas dúas unidades lexicais se consumou unha certa redución do campo de aplicación do sufixo descendente de –BÍLIS para a expresión de valores semánticos activos por medio de adxectivos derivados de verbos intransitivos ou usados intransitivamente. A este respecto, sería digna de estudo a cuestión de se, como semella estar a acontecer no castelán moderno (cf. Pharies 2002: 138), tamén no galego contemporáneo *-ble* ou *-bel* é un dos sufixos que se mostran máis produtivos, mais tendendo a limitar esa produtividade á expresión do valor semántico da posibilidade ou a necesidade pasivas (*controlable*, *programable* etc.).

ANEXO

Número de ocorrencias de cada variante do sufixo no singular e no plural (prosa non notarial e prosa notarial)

	FD	FR	TPb	TP2	GTL	TC	GE	CT	SAS	HT	MS	TA	CI
uel	3	1	1		1			1			1	12	
uele		1	3				3		1	1	12		
uil	1			6		4 ²¹						2	
uile						1							
ble													
bre			1										

Táboa 1. Resultados do sufixo -BĪLIS na prosa non notarial. Número singular.

	FD	FR	TPb	TP2	GTL	TC	GE	CT	HT	MS	TA	CI
ueles		1					1		1		4	1
uiles (uīlis)						2					2	
uijs						1					2	
bles												
bres												

Táboa 2. Resultados do sufixo -BĪLIS na prosa non notarial. Número plural.

	VFD	USC	HG-P	PSVD	MSCDR	CDMO	MSMFP	MERS
uel			4	3	1			
uele								
uil	13		22	2	5	10	1	2
uile								
ble			1				1 ²²	

Táboa 3. Resultados do sufixo -BĪLIS na prosa notarial (1251-1300). Número singular.

²¹ Aos casos de *durauil* (p. 893), *perdurauil* (p. 896) e *perdurauill* (p. 896), súmolle o de *conuenibil*, que se encontra no manuscrito A₁ 84, n. 27, de TC no canto do *cōuiniente* que na mesma pasaxe se le en A.

²² Debo advertir que este é un rexistro para o que non temos datación exacta, senón só aproximada (entre 1270 e 1324): “por quanto eu ey e devo d-aver *muble* e rays guanado e por guanar” (MSMFP, p. 56). Por tanto, podería ser unha forma dun documento do século XIV.

	VFD	USC	HG-P	PSVD	MSCDR	CDMO	MSMFP	MERS
ueles		1				2		
uiles (uilis)	4		6			2		
uijs								
bles	2							

Táboa 4. Resultados do sufixo -BĪLIS na prosa notarial (séc. 1251-1300).
Número plural.

	VFD	USC	HG-P	MSCDR	MPR	SVP	CDMO	MSMFP	GHCD
uel	1	4	4	4		12	11	15	1
uele		1						2	
uil	9	2	14	3	11		16		4
uile							3		
ble	1						1		

Táboa 5. Resultados do sufixo -BĪLIS na prosa notarial (1301-1350).
Número singular.

	VFD	USC	HG-P	MSCDR	MPR	SVP	CDMO	MSMFP	GHCD
ueles		8	7				6		
uiles (uilis)	2		1			1	6		
uijs	2								
uēēs								1	
bles									

Táboa 6. Resultados do sufixo -BĪLIS na prosa notarial (1301-1350).
Número plural.

	VFD	USC	HG-P	PSVD	MSCDR	MPR	SVP	CDMO	MSMFP	MERS
uel		12	1 ²³	1	1	4 ²⁴	2		7	
uele										
uil		1			4	6	2	8		1
uile	1							1		
ble										

Táboa 7. Resultados do sufixo -BĪLIS na prosa notarial (1351-1400).
Número singular.

	VFD	USC	HG-P	MSCDR	MPR	SVP	CDMO	MSMFP	MERS	SHIG
ueles				2		2	1	4	2	3
uiles (uillis)	1		2	2	1	4	4		1	1
uijs										
bles		1				2				1

Táboa 8. Resultados do sufixo -BĪLIS na prosa notarial (1351-1400).
Número plural.

	VFD	USC	HG-P	LCS	PSVD	MSCDR	SVP	MSMFP	SHIG
uel	4	5	1	5		1	2	7	
uele	5	1		2	1	3	1	4	
uil									
uile	1								
ble	2	1	2	2	2			2	1

Táboa 9. Resultados do sufixo -BĪLIS na prosa notarial (1401-1450).
Número singular.

²³ Na realidade, trátase dun rexistro con alteración da vogal postónica: *ssemelabal* (HG-P, p. 61; ano 1385, Anca-A Coruña).

²⁴ Dous destes catro rexistros corresponden a dúas formas con alteración da vogal postónica: *semelaval* (MPR, p. 211, ano 1369; p. 225, ano 1395).

	VFD	USC	HG-P	LCS	PSVD	MSCDR	SVP	MSMFP	MERS
ueles	13	33	4	5	3	1	1	13	1
uiles (uilis)		1			2			1	
uijs									
bles		5		1					1

Táboa 10. Resultados do sufixo -BĪLIS na prosa notarial (1401-1450).
Número plural.

	VFD	USC	AP	PSVD	MSCDR	SVP	MSMFP
uel	8			1	2		
uele	4			1	2	1	
uil					1		
uile		1			1		
ble	6	1	8	12	1	3	2

Táboa 11. Resultados do sufixo -BĪLIS na prosa notarial (1451-1520).
Número singular.

	VFD	USC	HG-P	AP	PSVD	MSCDR	SVP	MSMFP
ueles	8				3	2	2	1
uiles (uilis)								
uijs								
bles	13	1	4	18	16		15	3

Táboa 12. Resultados do sufixo -BĪLIS na prosa notarial (1451-1520).
Número plural.

	1251-1300 PNN PN	1301-1350 PNN PN	1351-1400 PNN PN	1401-1450 PNN PN	1451-1520 PNN PN
uel	-- 8	6 52	1 28	13 25	0 11
uele	-- 0	8 3	1 0	12 17	0 8
uil	-- 55	5 ²⁵ 59	6 22	2 0	0 1
uile	-- 0	1 3	0 2	0 1	0 2
ble	-- 2 ²⁶	0 2	0 0	0 12	0 33
bre	-- 0	1 0	0 0	0 0	0 0

Táboa 13. Cadro-resumo. Número singular. (PNN = Prosa non notarial²⁷. PN = Prosa notarial.)

	1251-1300 PNN PN	1301-1350 PNN PN	1351-1400 PNN PN	1401-1450 PNN PN	1451-1520 PNN PN
ueles	-- 3	2 21	1 14	4 74	1 16
uiles (uillis)	-- 12	2 10	0 16	2 4	0 0
uijs	-- 0	1 2	0 0	2 0	0 0
uëës	-- 0	0 1	0 0	0 0	0 0
bles	-- 2	0 0	0 4	0 7	0 70

Táboa 14. Cadro-resumo. Número plural. (PNN = Prosa non notarial. PN = Prosa notarial.)

²⁵ Véxase a nota 21.

²⁶ Véxase a nota 22.

²⁷ Para moitas das obras de prosa non notarial aquí exploradas non contamos cunha datación exacta. Para os efectos prácticos da elaboración das táboas 13 e 14, e sen ningún outro tipo de implicación, realicei os seguintes agrupamentos cronolóxicos: 1) 1301-1350: FD, FR, TPb, GTL, SAS, TC, GE; 2) 1351-1400: TP2, CT, HT; 3) 1401-1450: MS, TA; 4) 1451-1520: CI. Coido que a manipulación así realizada é de pouca importancia e non distorsiona máis ca en moi leve medida os resultados da análise.

1) *Medievais*²⁸

- AP: F. R. Tato Plaza (1999): *Libro de notas de Álvaro Pérez, notario da terra de Rianxo e Postmarcos (1457)*. [Santiago de Compostela]: Consello da Cultura Galega / Ilustre Colexio Notarial da Coruña.
- CGC: R. Polín (ed.) (1997): *Cancioneiro galego-castelán (1350-1450). Corpus lírico da decadencia*. Sada / A Coruña: Edicións do Castro.
- CDMO: M. Romani Martínez (ed.) (1989-1993): *La colección diplomática de Santa María de Oseira (1025-1310)*. 3 vols. [vols. 1 e 2: 1989; vol. 3: 1993]. Santiago de Compostela: Tórculo Edicións.
- CI: R. Vasquez (2001): *Crónica de Santa Maria de Íria*. Estudo e edición de José Antonio Souto Cabo. Santiago: Cabido da S.A.M.I. Catedral / Seminario de Estudos Galegos / Edicións do Castro.
- CSM: W. Mettmann (ed.) (1959-72): *Alfonso X: Cantigas de Santa Maria*. 4 vols. Coimbra: Acta Universitatis Conimbrigen-sis. Reed. de Ed. Xerais de Galicia en 1981 (2 vols.).
- CT: R. Lorenzo (ed.) (1985): *Crónica troiana. Introducción e texto*. A Coruña: Fundación Pedro Barrié de la Maza, Conde de Fenosa.
- CuP: G. Avenzoa (1995): "Atopáronse uns pergamiños... O redescubrimento duns fragmentos en galego das 'Partidas'", *Romance Philology* 49, 2, pp. 119-129.
- FD: "Flores de Dereito", in J. L. Pensado (ed.) (1974-1975): "Tres fragmentos jurídicos galaicoportugueses", *Cuadernos de Estudios Gallegos* 29 (87-88-89), pp. 102-129 [texto: pp. 123-128].

²⁸ As fontes medievais do corpus foron exploradas por medio do TMLG: Xavier Varela Barreiro (dir.) (2004): *Tesouro Medieval Informatizado da Lingua Galega*. Instituto da Lingua Galega (<http://corpus.cirp.es/tmilg/>).

- FR: "Foro Real", in J. L. Pensado (ed.) (1974-1975): "Tres fragmentos jurídicos galaicoportugueses", *Cuadernos de Estudios Gallegos* 29 (87-88-89), pp. 102-129 [texto: pp. 122-123].
- GE: R. Martínez López (ed.) (1963): *General Estoria. Versión gallega del siglo XIV. Ms. O.I.1. del Escorial*. Oviedo: Publicacións de *Archivum*. Tivéronse en conta as correccións de R. Lorenzo / X. L. Couceiro (1999): "Correccións á edición da *General Estoria* de Ramón Martínez López (I)", in R. Álvarez / D. Vilavedra (eds.): *Cinguidos por unha arela común. Homenaxe ó profesor Xesús Alonso Montero*. Universidade de Santiago de Compostela, vol. 1, pp. 595-627; e R. Lorenzo / X. L. Couceiro (1999): "Correccións á edición da *General Estoria* de Ramón Martínez López (II)", in X. L. Couceiro et al. (eds.): *Homenaxe ó profesor Camilo Flores*. Universidade de Santiago de Compostela, vol. 2, pp. 209-233.
- GHCD: A. López Ferreiro (ed.) (1901): *Galicia Histórica. Colección Diplomática*. Santiago: Tipografía Galaica.
- GTL: "Glosas de textos legais", in L.-F. Askins et alii (1997): "Novos fragmentos de textos xurídicos galegos (s. XIV)", *Revista de literatura medieval* 9, pp. 9-43 [texto: pp. 39-41].
- HG-P: C. de Azevedo Maia (1986): *História do Galego-Português. Estado linguístico da Galiza e do Noroeste de Portugal do século XII ao século XVI (com referência á situação do galego moderno)*. Coimbra: Instituto Nacional de Investigação Científica.
- HT: K. M. Parker (ed.) (1975): *Historia Troyana*. Edición e introducción de ---. Santiago: Instituto Padre Sarmiento. Tivéronse en conta as correccións que a esta edición lle fixo R. Lorenzo (1982): "Correccións á edición da *Historia Troyana* de Parker", *Verba* 9, pp. 253-290.
- LCS: Á. Rodríguez González (ed.) (1992): *Libro do Concello de Santiago (1416-1422)*. Santiago de Compostela: Consello da Cultura Galega.
- LP: M. Brea López (coord. de edición) (1996): *Lírica profana galego-portuguesa*. Corpus completo das cantigas medieavais, con estudio biográfico, análise retórica e bibliografía espe-

- cífica. 2 vols. Santiago de Compostela: Centro de Investigacións Lingüísticas e Literarias "Ramón Piñeiro".
- MERS: E. Duro Peña (ed.) (1977): *El monasterio de San Esteban de Ribas de Sil*. Ourense: Instituto de Estudios Orensanos "Padre Feijoo".
- MPR: E. Duro Peña (1972): *El monasterio de S. Pedro de Rocas y su colección documental*. Ourense: Instituto de Estudios Orensanos "Padre Feijoo".
- MS: J. L. Pensado Tomé (ed.) (1958): *Os Miragres de Santiago. Versión gallega del Códice latino del siglo XII atribuido al papa Calisto I*. Madrid: C.S.I.C. (Anexo LXVIII da *Revista de Filología Española*).
- MSCDR: M. Lucas Álvarez et alii (eds.) (1996): *El monasterio de San Clodio do Ribeiro en la Edad Media: estudio y documentos*. Sada/A Coruña: Ediciós do Castro.
- MSMFP: J. I. Fernández de Viana y Vieites (ed.) (1995): *Colección diplomática del monasterio de Santa María de Pantón*. Lugo: Servicio de Publicaciones de la Diputación Provincial de Lugo.
- PSVD: J. L. Novo Cazón (ed.) (1986): *El priorato santiaguista de Vilar de Donas en la Edad Media (1194-1500)*. A Coruña: Fundación Pedro Barrié de la Maza, Conde de Fenosa.
- SAS: "Sobre a simonía", in L.-F. Askins et alii (1997): "Novos fragmentos de textos xurídicos galegos (s. XIV)", *Revista de literatura medieval* 9, pp. 9-43 [texto: pp. 42-43].
- SHIG: A. García y García (DIR. Ed.) (1981): *Synodicum hispanum I. Galicia*. Madrid: Editorial Católica.
- SVP: M. Lucas Álvarez / P. Lucas Domínguez (eds.) (1996): *El priorato benedictino de San Vincenzo de Pombeiro y su colección diplomática en la Edad Media*. Sada / A Coruña: Ediciós do Castro.
- TA: *Tratado de Albeitaria*. Introducción, transcripción e glosario de José Luis Pensado Tomé. Revisión para a imprenta e edición en apéndice de Gerardo Pérez Barcala. Santiago de Compostela: Centro Ramón Piñeiro para a Investigación en Humanidades, 2004.

- TC: R. Lorenzo (ed.) (1975): *La traducción gallega de la Crónica General y de la Crónica de Castilla*. Edición crítica anotada, con introducción, índice onomástico y glosario de ---. 2 vols. [vol. 1: Introducción, texto anotado e índice onomástico; vol. 2: Glosario]. Ourense: Instituto de Estudios Orensanos Padre Feijoo.
- TPb: Terceira Partida, in E. Oviedo Arce (ed.) (1901): "Fragmento de una versión gallega del Código de Las Partidas de Alfonso el Sabio", in A. López Ferreiro (ed.): *Galicia Histórica. Colección Diplomática*. Santiago: Tipografía Gallica, pp. 104-109.
- TP2: Terceira Partida, in L. - F. Askins et alii (eds.) (1997): "Novos fragmentos de textos xurídicos galegos (s. XIV)", *Revista de literatura medieval*, IX, pp. 9-43 [texto: pp. 33-39].
- USC: M. X. Justo Martín / M. Lucas Álvarez (1991): *Fontes documentais da Universidade de Santiago de Compostela. Pergameos da serie Bens do Arquivo Histórico Universitario (Anos 1237 / 1537)*. Edición diplomática. Santiago de Compostela: Consello da Cultura Galega.
- VFD: X. Ferro Couselo (1967): *A vida e a fala dos devanceiros. Escolma de documentos en galego dos séculos XIII ao XVI*, 2 vols. Vigo: Galaxia. Ed. facsímil: Vigo, Galaxia, 1996.

2) Posmedievais

- AAQ: M. García Barros (1972): *As aventuras de Alberte Quiñoi*. Vigo: Castrelos.
- ECCh: *Encuentro y Coloquio Que tuvieron na pontella da Chainsa, cercana á vila de Noya, Gurumete, Pedro de Atanasio, é Pepe Alonso, o día 13 de Novembro de 1836, en que se nombrou na--quela vila ó Auntamento Costitucional*. Santiago: Imprenta de D. José Fermín Campaña y Aguayo, 1837.
- FX: F. M. de la Iglesia González (1882): *A fonte do xuramento*. A Coruña: Vincenzo Abad.
- GA: X. Cid Cabido (1999): *Grupo abeliano*. Vigo: Xerais.
- SA: V. Lamas Carvajal (1893): *Saudades Gallegas*. Ourense: El Eco de Orense; 1ª ed., 1880.

Bibliografía

- Alemaný Bolufer, J. (1920): *Tratado de la formación de palabras en la lengua castellana. La derivación y la composición. Estudio de los prefijos y sufijos empleados*. Madrid: Victoriano Suárez.
- Alfonso X el Sabio (2001): *General Estoria. Primera parte*. Edición, introducción y aparato crítico de Pedro Sánchez-Prieto Borja. 2 vols. Madrid: Fundación José Antonio de Castro.
- Allen Jr., Joseph H. D. (1966): *Portuguese word-formation with suffixes*. New York: Kraus Reprint Corporation. Edición orixinal: Supplement to *Language. Journal of the Linguistic Society of America*, vol. 17, 2 (April-June, 1941).
- CORDE: REAL ACADEMIA ESPAÑOLA: Banco de datos (CORDE) [en línea]. *Corpus diacrónico del español*. <http://www.rae.es>.
- DCECH: J. Corominas & J. A. Pascual (1987/1989/1991): *Diccionario crítico etimológico castellano e hispano*. 6 vols. Madrid: Gredos [vol. 1: 1987; vols. 2, 3, 4: 1989; vols. 5, 6: 1991].
- DENFLP: A. Geraldo da Cunha (1994): *Dicionário Etimológico Nova Fronteira da Língua Portuguesa*. 2ª ed. revista e acrescida de um suplemento. Rio de Janeiro: Nova Fronteira; 1ª ed.: 1982.
- Fernández Ramírez, S. (1986): *La derivación nominal (Ordenado, anotado y dispuesto para la imprenta por Ignacio Bosque)*. Anejo XL del *Boletín de la Real Academia Española*. Madrid.
- Ferreiro, M. (1997): *Gramática histórica galega. II. Lexicoloxía*. Santiago de Compostela: Laiovento.
- Freixeiro Mato, X. R. et alii (2005): *A lingua literaria galega no século XIX*. Universidade da Coruña.
- Glare, P. G. W. (ed.) (2004): *Oxford Latin Dictionary*. Oxford: Clarendon Press.
- Kircher-Durand, Ch. (2002): "Les dérivés en -LIS", in Ch. Kircher-Durand (ed.): *Grammaire fondamentale du latin*. Tome IX. *Création lexicale: la formation des noms par dérivation suffixale*. Louvain - Paris - Dudley: Éditions Peeters, pp. 195-222.

- Lorenzo, R. (ed.) (1975): *La traducción gallega de la Crónica General y de la Crónica de Castilla*. Edición crítica anotada, con introducción, índice onomástico y glosario de ---. 2 vols. [vol. 1: Introducción, texto anotado e índice onomástico; vol. 2: Glosario]. Ourense: Instituto de Estudios Orensanos Padre Feijoo.
- Maia, Clarinda de Azevedo (1986): *História do Galego-Português. Estado linguístico da Galiza e do Noroeste de Portugal do século XII ao século XVI (com referência á situação do galego moderno)*. Coimbra: Instituto Nacional de Investigação Científica.
- Menéndez Pidal, R. (1980): *Orígenes del español. Estado lingüístico de la Península Ibérica hasta el siglo XI*. 9ª ed. (según la tercera, muy corregida y adicionada). Madrid: Espasa-Calpe; 1ª ed.: 1926.
- Núñez Cedeño, R. A. (1993): *Morfología de la sufijación española*. Santo Domingo: Universidad Nacional Pedro Henríquez Ureña.
- Pharies, D. A. (2002): *Diccionario etimológico de los sufijos españoles y de otros elementos finales*. Madrid: Gredos.
- TILG: Antón Santamarina (dir.) (2003): *Tesouro Informatizado da Lingua Galega*. Instituto da Lingua Galega (<http://www.ti.usc.es/TILG/>).
- Väänänen, V. (1982): *Introducción al latín vulgar*. 4ª reimpr. Madrid: Gredos. Ed. orixinal: *Introduction au latin vulgaire*. Paris: Klincksieck, 1967.
- Val Álvaro, J. F. (1981): "Los derivados sufijales en -ble en español", *Revista de Filología Española*, LXI, 1ª-4ª, pp. 185-198.

David Lasagabaster (2003). *Trilingüismo en la enseñanza. Actitudes hacia la lengua minoritaria, la mayoritaria y la extranjera*. Lleida: Milenio. 648 pp.

David Lasagabaster é profesor titular no departamento de Filoloxía Inglesa da Universidade do País Vasco, onde imparte clases de lingua inglesa e lingüística aplicada. Autor de diversos traballos do ámbito da adquisición de linguas, centra o seu interese na investigación das actitudes lingüísticas dos alumnos expostos a linguas estranxeiras en situacións bilingües, particularmente na comunidade vasca. Coñecedor das actitudes lingüísticas da comunidade autónoma de Galicia, traballa neste momento nun proxecto para validar un cuestionario transnacional sobre actitudes trilingües en distintas comunidades lingüísticas europeas, entre as que se atopa a galega. Por outro lado, é tamén divulgador de numerosos traballos sobre actitudes en comunidades lingüísticas de todo o mundo. O traballo que estamos a recensionar recolle un compendio delas.

O libro *Trilingüismo en la enseñanza. Actitudes hacia la lengua minoritaria, la mayoritaria y la extranjera* parte da súa tese doutoral (Lasagabaster, 1998) e contén unha exhaustiva revisión teórica do concepto de actitude, onde afonda na relación das actitudes trilingües de alumnos vascos e se completa cunha relación das actitudes lingüísticas xerais en diversas comunidades dos cinco continentes.

O primeiro capítulo é unha introdución pormenorizada ó concepto de actitude. O autor fai un repaso, a través dunha bibliografía extensa e rigorosa, da súa definición, a estrutura, a orixe do concepto e a relación das actitudes coa conduta humana. A relativa antigüidade do concepto permítelle facer un resumo historiográfico do interese que suscitou ó longo de máis dun século e das diferentes teorías e achegas. Son tamén da preocupación de Lasagabaster as metodoloxías empregadas na medición das actitudes, observándose certa predilección polas achegas directas. Pese á indubidable importancia do estudo das actitudes na concepción xeral da lingua como obxecto social, o autor destaca que as disciplinas que estudan a adquisición de linguas nos seus diferentes aspectos teñen prestado máis atención ós modelos de motivación que ás propias actitudes, obviando a base afectiva da propia motiva-

ción. Deste xeito, Lasagabaster analiza certas actitudes determinantes na adquisición de linguas estranxeiras como son as percepcións cara ás variedades lingüísticas, afastadas na realidade popular da aseveración científica de que “todas as linguas son iguais”. Lasagabaster conclúe este capítulo reflexionando sobre o papel das actitudes na extensión das linguas (particularmente das minoritarias).

No segundo capítulo o autor fai un repaso sucinto das actitudes lingüísticas dalgúns países dos cinco continentes, sendo os máis extensos os que describen a situación en Europa e especialmente en España. O capítulo, como non podía ser doutro xeito, é, en realidade, un compendio de resumos de traballos realizados por diferentes investigadores dos estados descritos. Este feito motiva que os traballos sexan dunha gran heteroxeneidade e resulten dificilmente comparables. Así, hai países dos que se inclúe información moi pormenorizada no tocante ás actitudes lingüísticas perante as linguas en contacto, cunha bibliografía exhaustiva e baseada en traballos metodoloxicamente válidos, mesmo ás veces incluíndo información sobre usos e competencias lingüísticas (Canadá, Finlandia, Francia, Holanda etc.) e outros onde a información é escasa e baseada en traballos anecdóticos. Evidentemente, esta heteroxeneidade está en relación coas diferenzas en canto ó número e calidade das fontes que Lasagabaster pode consultar sobre as diferentes comunidades lingüísticas que describe.

O último capítulo presenta os resultados dun traballo de campo importante. O autor estudou as actitudes lingüísticas cara ó castelán o vasco e o inglés na Comunidade Autónoma vasca entre a poboación universitaria. O traballo de campo involucrou a máis de 1000 alumnos do sistema universitario vasco e consistiu na aplicación dunha adaptación do cuestionario de Baker (1992) que incluía preguntas sobre usos, competencias e actitudes. Entre outros achados, o traballo demostra que existe unha relación significativa entre a competencia nas linguas do estudo e as actitudes que se mostran cara a elas, ou tamén que variables como o sexo e a idade inflúen na postura dos universitarios cara á lingua vasca. Tamén proba que o plurilingüismo facilita unhas actitudes positivas cara ó castelán e o inglés entre a poboación do estudo. Tomando como partida estes resultados, o autor elabora unha lista de conclusións sobre a situación do vasco na universidade e denuncia certas necesidades do sistema educativo que podemos considerar, en xeral, pertinentes.

O voluminoso libro de David Lasagabaster resulta desigual xa que os capítulos, ademais de non estaren moi relacionados (aínda que comparten unha temática), cambian de intensidade e mesmo de xénero.

O carácter divulgativo e sintético do capítulo segundo, que case poderíamos cualificar de imprescindible para calquera estudoso das actitudes lingüísticas, contrasta algo co terceiro, que malia ser un estudo novidoso, denso e fundamental para a comprensión das actitudes cara ás principais linguas do currículo vasco, ten unha vocación empírica e resulta máis específico ca o capítulo precedente. Con todo, recomendamos a lectura do traballo a calquera persoa interesada no ensino de linguas, nas actitudes lingüísticas, nas situacións de linguas en contacto e nas linguas minoritarias.

Referencia bibliográfica

Lasagabaster Herrarte, David: *Creatividad y conciencia metalingüística: Incidencia en el aprendizaje del inglés como L3*. Leioa, Euskal Herriko Unibersitatearen Argitalpen Zerbitzua, 1998.

HÅKAN CASARES BERG
ANTONIO FERNÁNDEZ SALGADO
XAQUÍN LOREDO GUTIÉRREZ
ISABEL SUÁREZ FERNÁNDEZ
Seminario de Sociolingüística da RAG

Rosa Virgínia Mattos e Silva, *“O português são dois...” - Novas fronteiras, velhos problemas*. Parábola, 2004.

O presente volume, chamado *“O português são dois...” - Novas fronteiras, velhos problemas*, está composto de once artigos procedentes, na súa maioría, de publicacións e comunicacións previas da coñecida lingüista brasileira Rosa Virgínia Mattos e Silva, na actualidade profesora de portugués na Universidade Federal de Rio de Janeiro (UFRJ). A pesar da súa diversa procedencia, con este conxunto de artigos que teñen como denominador común a preocupación polo respecto e pola conservación da diversidade lingüística e cultural do Brasil, a autora pretende levar a cabo unha revisión crítica da vixente política lingüístico-educativa do portugués brasileiro, entendido como lingua vehicular da institución educativa. Neste país, a pesar de seu incontestábel *status* de maior potencia económica da América do Sur, está aínda en vigor un réxime de desigualdade social baseado na negación da diversidade lingüística. Así, na súa engranaxe a lingua -tal e como pode ser inferido do seu baixísimo índice de escolarización primaria completa (só o 38% das crianzas escolarizadas conclúen a primaria) e do subsecuente alto índice de analfabetismo (18,4%)- xoga un importante papel como instrumento de exclusión social. Desta maneira, a variante estándar do portugués brasileiro (variante materna dunha pequena faixa socialmente privilexiada e urbana) é colocada como única variante lexítima do sistema escolar, negando, en consecuencia, a validez do resto de dialectos (variantes maternas da esmagadora maioría da poboación brasileira).

Partindo da constatación desta situación de desigualdade, que se completa cos datos referentes á existencia de importantes poboacións, sobre todo indíxenas, cuxa lingua materna non é o portugués, a autora realiza ao longo de toda a obra un apelo en favor do respecto pola diversidade cultural e lingüística, premisa indispensábel para acabar coa política sistematicamente excluín-te das camadas privilexiadas e urbanas dominantes no Brasil.

O presente volume está organizado nos seguintes artigos:

“Dizem que vai mal o vernáculo no Brasil”. Neste artigo, en que é posta en cuestión a crenza xeneralizada de que o portugués do

Brasil está caracterizado por unha grande heteroxeneidade dialectal, realízase unha crítica da liña educativa posta en marcha desde mediados da década de 70 en virtude da idea tendenciosamente sostida por parte das autoridades gobernamentais dun progresivo empobrecemento cultural e lingüístico dos universitarios, nomeadamente representado polo deficitario dominio da norma estándar.

“Diversidade lingüística, língua de cultura e ensino de portugués”. Partindo da análise da lexislación e orientacións metodolóxicas vixentes no Brasil en materia de ensino do portugués, o artigo realiza unha crítica da tendencia purista do ensino exclusivo e excluínste da variante estandarizada do portugués.

“A diversidade do portugués brasileiro e seu ensino aos povos indígenas”. Neste apartado, partindo dun exame previo acerca do tipo de política educativa potencialmente aplicábel nas comunidades indíxenas e da constatación da necesidade de ter en conta a diversidade de situacións de contacto e aculturación en que se encontran as diferentes comunidades, a autora, antepondo a premisa do respecto pola variedade lingüística e cultural, realiza unha discusión acerca da necesidade de ensino dos indíxenas, así como do tipo de portugués a ensinar.

“Língua portuguesa – Novas fronteiras, velhos problemas”. Este artigo está dedicado a realizar un estudo das consecuencias da expansión do portugués no Brasil nas linguas e nas comunidades indíxenas. Este apartado complétase coa presentación da situación lingüística específica de diversas comunidades indíxenas como por exemplo, os Xikrin e os Gaviões, que moran na área do Tocantins, ou os Kamayurá, residentes no Xingu Meridional.

“Diversidade lingüística brasileira e ensino do português – Proposições comentadas”. Este apartado está dedicado ao estudo desde un punto de descritivo e histórico da diversidade lingüística, dialectal e de normas de prestixio existentes no Brasil para, desta maneira, tentar, por un lado, desfacer o mito, amplamente estendido en círculos académicos, da unidade lingüística do portugués brasileiro e pór en causa e reinterpretar, por outro, a suposta crise do ensino da lingua portuguesa.

“Que gramática ensinar, quando e por quê?”. Este traballo céntrase en realizar unha crítica da pertinencia e eficacia do ensino da gramática desde os modelos tradicionalmente prescritivos e excluínste. De xeito alternativo a autora propón, por un lado, a

preparación de novos materiais pedagóxicos que dean o soporte adecuado para todo ensino da lingua, isto é, non exclusivamente prescriptivo, e a formación sólida, por outro, dos profesores en lingüística e sociolingüística para a aplicación dun modelo descriptivo en que, para o adestramento dos alumnos nos modelos normativos e prestixiados, se aproveiten os coñecementos previos referentes á gramática da variante coa cal se incorporan ao sistema de ensino.

“Alfabetização no Brasil”. Este apartado está dedicado a realizar unha análise da realidade brasileira en relación co índice de alfabetización da súa poboación. A autora mostra que a variación diatópica no grao de alfabetización está directamente relacionada coa variación dialectal e coa calidade do ensino oficial (na actualidade principalmente debuzado sobre a perpetuación das diferenzas sociais parcialmente baseadas na lingua que aínda definen o Brasil).

“O que corrigir no português dos nossos alunos?”. Partindo dunha reinterpretación da realidade sincrónica do portugués brasileiro e dunha análise diacrónica da importancia do factor escolarización na comprensión da variabilidade do portugués brasileiro, este artigo ten como obxectivo último a reformulación do papel dos profesores de lingua portuguesa en relación co tipo de aspectos lingüísticos que deben ser corrixisos no proceso aprendizaxe dos alumnos brasileiros. Así, a autora avoga por unha maior formación lingüística, en xeral, e sociolingüística, en concreto, dos profesores para unha máis eficaz e menos excluínte práctica docente en materia de ensino de portugués brasileiro como lingua materna.

“Uma política para o ensino da língua portuguesa n o Brasil”. A partir da revisión dos obxectivos do ensino de portugués brasileiro como lingua materna, da análise crítica dos modelos prescriptivos tradicionais e da esixencia dunha formación lingüística ampla dos profesores de portugués, a autora lanza neste apartado unha serie de ideas para a reformulación da política de ensino da lingua portuguesa no Brasil.

“O português são dois – Variação, mudança, norma e a questão do ensino do português no Brasil”. Partindo dun esbozo da historia social do portugués brasileiro e do desenvolvemento da escolarización no Brasil, neste artigo vólvese novamente sobre a cuestión da necesidade de ter en conta no ensino de portugués brasileiro a realidade sociolingüística en que se encontran in-

mersos os alumnos, exemplificada mediante tres mudanzas en curso que teñen que ver coa variación sintáctica diatópica: a desflexionalización do verbo e a reestruturación do sistema pronominal suxeito, o obxecto nulo e a desaparición do clítico de acusativo e as estratexias de relativización.

Dado o carácter divulgativo e ao mesmo crítico desta obra, "*O português são dois...*" - *Novas fronteiras, velhos problemas* eríxese, do punto de vista pedagóxico, como unha obra de lectura moi recomendábel para os docentes de galego como lingua materna xa que, a pesar de se encontrar totalmente focada sobre a realidade educativa, lingüística e social brasileira, pon en cuestión o modelo prescriptivo de ensino da lingua, tamén vixente en Galiza, en que tradicionalmente se apoia a política educativa de moitos estados. Desta maneira, esta obra poderá resultar de grande utilidade para a reformulación do modelo tradicional de ensino de galego como lingua materna que en Galiza, despois de máis de vinte anos de proceso de normalización lingüística, ten mostrado, mediante o desaproveitamento dos coñecementos previos dos alumnos, resultados semellantes aos brasileiros no que se refire á exclusión e anulación da diversidade dialectal.

PAULO MALVAR

Normas para a presentación de colaboracións

1. Os *Cadernos de Lingua* están dedicados á publicación de traballos de investigación sobre calquera aspecto da lingua galega, así coma á difusión de notas e informacións lingüísticas relevantes para o coñecemento e a promoción da lingua na sociedade. Tamén se publican recensións de obras de interese para eses mesmos fins.

2. Os traballos, notas ou recensións recibidos serán revisados por especialistas do Consello de Redacción ou do Comité Científico. En calquera caso a decisión final sobre a publicación correspóndelle ó Consello de Redacción.

3. A lingua de publicación é o galego, aínda que excepcionalmente poderán aparecer traballos escritos en portugués ou noutras linguas.

4. Os editores poderán efectuar correccións ortográficas, de puntuación ou de estilo sempre que sexan de pouca entidade e non afecten ó contido. Doutro xeito solicitarase a autorización do autor.

5. Sempre que sexa posible, o autor entregará dúas copias en papel e unha copia electrónica, compatible cos procesadores de textos máis usuais para PC. Os gráficos, de os haber, estarán inseridos no lugar correspondente do texto.

6. Nos artigos e notas aparecerá en primeiro lugar o título, seguido do nome do autor e do centro ou institución no que desenvolve o seu traballo. As recensións deben estar encabezadas pola referencia bibliográfica completa da obra comentada; o nome do autor incluírase ó final.

7. Recoméndase que o texto teña, como máximo, tres niveis de encabezamentos, numerados correlativamente 1., 2... 1.1., 1.2... 1.1.1., 1.1.2. etc., segundo o seu nivel na xerarquía.

8. As notas a pé de páxina deben evitarse na medida do posible. As citas inclúiranse no texto indicando entre parénteses o apelido ou

apelidos do autor, o ano de publicación da obra e, cando sexa conveniente, as páxinas; p.e., "... (Lorenzo 1996)" ou "... Kabatek (1996: 108)...". De seren necesarias, as notas ó pé deben aparecer indicadas cun número superescrito.

9. Ó final dos artigos e das notas deben aparecer recollidas tódalas referencias bibliográficas, co seguinte formato:

Referencias bibliográficas

Kabatek, Johannes (1996): *Die Sprecher als Linguisten. Interferenz- und Sprachwandelphänomene dargestellt am Galicischen der Gegenwart*. Tübingen: Max Niemeyer.

Lorenzo, Ramón (1996): "Breve historia da lingua galega", in Jacyra Mota / Vera Rollemberg (eds.): *Atas do I Congresso Internacional da Associação Brasileira de Lingüística (Universidade Federal da Bahia, 1994)*. Salvador: ABRALIN / FINEP / UFBA, 33-48.

Asaka, Takekazu (1994): "O emprego do futuro do pretérito de indicativo en galego", *Studia Romanica* 27, 47-51.

10. Os orixinais para publicación enviaranse a:

XOSÉ LUÍS REGUEIRA
Paseo da Quinta, 23
15897 Santiago de Compostela

